

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૧૩૨

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ બૈશાખ ૧૨ ક્રિષ્ણ દાવાય ?

વિષય ૬ ૪૪૪.૬

“ જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા, ” પુ. ૧૭ મું.

પૈસાદાર કેમ થવાય ?

(ગૃહપ્રબંધશાસ્ત્ર.)

ડૉ. સેમ્યુઅલ સ્માઇલ્સના ‘ ડ્રિફ્ટ ’ નામના અંગ્રેજી પુસ્તક
ઉપરથી થયેલા હિન્દી પુસ્તકના

અનુવાદક

ડાહ્યાભાઈ હિંમતલાલ રાવત,

(વડોદરા.)

યત્ય હસ્તે ધનં સ જયતિ ।

ધનહીનઃ કલત્રેણાપિ પરિત્યજ્યતે કિં પુનર્નાન્યૈઃ ।

“ જેના હાથમાં ધન છે તેની જ દુનિયામાં જીત છે. નિર્ધનને
તેની સ્ત્રી પણ ત્યજ દે છે તો પછી બીજાઓની તો વાત જ શી ? ”
નો. ચા.

પ્રકાશક

જીવનલાલ અમરશી મહેતા,

મેનેજર-“ જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા ”; અમદાવાદ.

કિંમત એક રૂપીઆ.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ

ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ ટીપ્પણી

પ્રથમ આવૃત્તિ.]

સને ૧૯૧૯.

[પ્રત ૧૧૦૦

(સર્વ પ્રકારના હક પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.)

અમદાવાદ:

જામલપુર રોડ ઉપર આવેલા ધી " નટવર " પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
ભોગીલાલ નારાયણભાઈ બાપુ.

હમેશાં દષ્ટિ સામે રાખો !

૧. કદિ પણ નિરાશ થશો નહિ—“લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે.”
૨. જે પોતાની સઘળી આવક ખર્ચી નાંખે છે, તે દુકં સમયમાં લીખારીની હાલતે પહોંચે છે.
૩. “ગયા વસ્તુ ફિર હાથ નહીં આતા.”
૪. શ્રમ, સંયમ અને કરકસરપણાનો અભ્યાસ પાડો; પરંતુ “કંબુસ” તો કદી ન જ બનો.
૫. યોગ્ય વિશ્રામ લ્યો અને વ્યાયામની ટેવ પાડો.
૬. જો તમે એક રૂપિયો પેદા કરતા હો તો તેમાંથી બાર આના કરતાં કદિ પણ વધારે ખર્ચ કરો નહિ.
૭. જે પોતે પોતાને મદદ કરે છે તેને જ ઈશ્વર મદદ કરે છે.
૮. આજનું કામ કાલ ઉપર મુલતવી રાખો નહિ.
૯. દેવાના દાસ ન બનો.
૧૦. પ્રામાણિકપણું અને નીતિનું સતત સેવન રાખનાર અખૂટ દોલતનો માલીક બને છે.
૧૧. સત્યમેવ જયતે—આખરે સત્યનો જ જય છે, માટે સત્યા-શ્રદ્ધી થાઓ.
૧૨. નીચ નોકરીને લાત મારી “પ્રામાણિક વેપારી” થાઓ.
૧૩. વેપાર દ્વારા જ અદળતક ધન-સંપત્તિ મેળવાય છે.
૧૪. વ્યાપારે વસન્તિ લક્ષ્મી:—વેપારમાં લક્ષ્મીનો વાસો છે.

આદર્શ કથા.

એક મચ્છર શિયાળાના દિવસોમાં ભૂખથી આકૂળ-
વ્યાકૂળ થઈ મધમાખીઓ પાસે ગયો અને બોલ્યો:-
“કૃપા કરીને મને થોડું મધ આપો; ભૂખથી મારો જીવ
નિકળી જાય છે.”

એ સાંભળી એક મધમાખીએ પૂછ્યું, “તેં આખો
ઉનાળો કેવી રીતે પસાર કર્યો?”

મચ્છરે જવાબ આપ્યો, “મેં આખો ઉનાળો
હરવા ફરવામાં અને એશઆરામમાં વિતાડ્યો, પણ
શિયાળાની કંઈ પ્રીત કરી નહિ.”

મધમાખી બોલી, “ત્યારે તું તારે રસ્તે ચાલ્યો
જા. અમારી રીત તારાથી ઉલટી છે. અમે ઉનાળામાં
સખ્ત મહેનત કરીએ છીએ અને ચોમાસાને માટે સંગ્રહ
કરી રાખીએ છીએ. જે ઉનાળામાં કંઈ પણ સંગ્રહ કરતા
નથી અને કેવળ બેફીકરાઈથી યથેચ્છ ફર્યા કરે છે, તેણે
શિયાળામાં ભૂખે મરવું જ જોઈએ.”

અમૂલ્ય વચનો.

(૧)

If thou art rich, thou' art poor;
For, like an ass whose back with ingots bows,
Thou bear'st thy heavy riches but a journey,
And death unloads thee—*Shakespeare.*

જો કે તમારી પાસે ધન છે, પરંતુ તમને તે સારી રીતે ખર્ચ કરતાં આવડતું નથી, તો તે તમારા માથા ઉપર એક ભતનો એવો બોજો છે કે જે મરતી વખતે જ ઉતરશે.—*શેક્સપિયર.*

(૨)

I care not much for gold or land;
Give a mortgage here and there,
Some good bank stock—some note of hand,
Or trifling railway share;
I only ask that Fortune send,
A little more than I can spend.

(*Oliver Wendell Holmes*)

મને તે મળે અને મને તેટલું મળે, મને તેની પરવા નથી. હું શ્રેષ્ઠ એટલું જ માગું છું કે મને મારા ખર્ચ કરતાં કંઈક વધારે મળ્યાં કરે.
—*ઓલીવર વેન્ડલ હોલ્સમેન.*

(૩)

Be thrifty, but not covetous; therefore give
Thy need, thine honour and thy friend his due,
Never was seraper brave man. Get to live,
Then live, and use it, else it is not true

**That thou hast gotton surely use alone
Make money not a cotemptible store.**

George Herbert.

કરકસરીયા બનો, પણ કંબુસ કદાપિ ન બનો. પોતાની જરૂરીયાતો પૂરી પાડે, પ્રતિજ્ઞાને સુરક્ષિત રાખે, મિત્રોની સાથે બહાઈ રાખે, ધન પેદા કરે અને તેનો સદુપયોગ કરે. સદુપયોગ જ ધનને કાર્યકારી તથા સારા બનાવી દે છે, નહિ તો ધન ઘણું જ ઘણિત અને તુચ્છ પદાર્થ છે.—**જ્યોર્જ હર્બર્ટ.**

(૪)

પ્રામાણિકપણની સાથે જેમ બને તેમ કિત્તમ કિપાયોથી જ રૂપિયા પેદા કરો; પરંતુ એ હમેશાં યાદ રાખો કે એ રૂપિયા જમીનમાં દાટવાને માટે અથવા બહારની ટ્રાપટીપમાં નકામા ખર્ચાં નાખવાને માટે જ નથી, પણ તે સ્વતંત્રતાથી સુખપૂર્વક જીવન વ્યતિત કરવાને માટે છે.

—**રોબર્ટ બર્ન્સ.**

(૫)

अर्थदूषणः कुबेरोऽपि भवति भिक्षाभाजनम् ।

अतिव्ययोऽपात्रव्ययञ्च भवन्त्यर्थदूषणम् ।

અપાર ધનશાળી કુબેર પણ જે આવક કરતાં અધિક ખર્ચ કરે તથા અપાત્રોમાં ખર્ચ કરે. તો દોષ ને દોષ એક દિવસ બિ-ખારી થઈ જાય.

—**નીતિવાક્યામૃત.**

(૬)

स सदैव दुःखदुःस्थितो यो मूलधनमसंवर्द्धयन्ननुभवति ।

नी. वा. ।

જે પોતાની પુંજને વધાર્યા સિવાય તેમાંથી જ ખાય છે તે છેવટે દુઃખી જ થાય છે. તેની આર્થિક સ્થિતિ કદી સુધરતી નથી.

અર્થ—સમુદ્દેશ.

યતઃ સર્વપ્રયોજનસિદ્ધિઃ સોઽર્થઃ । સોઽર્થસ્ય ભાજનં ચોઽર્થા-
નુબન્ધેનાર્થમનુભવતિ । અલબ્ધલાભો લબ્ધપરીક્ષણં રક્ષિતચિવ-
ર્ધનં ચેયાર્થાનુબન્ધાઃ । તીર્થમર્થેનાસમ્ભાવયન્મધુછત્રમિત્ર સ-
ર્વાત્મના ચિનશ્યતિ । ધર્મસમવાયિનઃ કાર્યસમવાયિનઃ પુરુષાઃ
તીર્થમ્ । તાદાત્વિક-મૂલહર-કદર્યેષુ નાસુલભઃ પ્રત્યવાયઃ ।
યઃ કિમપ્યસશ્ચિત્યોત્પન્નમર્થમપવ્યયતિ સ તાદાત્વિકઃ । યઃ
પિતૃપૈતામહમન્યાયેનાનુભવતિ સ મૂલહરઃ । યોભૃત્યાત્મપી-
ઢાભ્યામર્થ સશ્ચિનોતિ સ કદર્યઃ । તાદાત્વિકમૂલહરયોરાય-
ત્યાં નાસ્તિ કલ્યાણમ્ । કદર્યસ્યાર્થસંગ્રહો રાજદાયાદતસ્ક-
રાણામન્યતમસ્ય નિધિઃ ।

—:શ્રીસોમદેવસૂરિકૃતનોતિવાક્યામૃતસ્ય ।

ભાવાર્થ—જે વડે મનુષ્યોની સઘળી જરૂરીયાતો પૂરી પડે
છે—સમસ્ત પ્રયોજનોની સિદ્ધિ થઈ શકે છે, તેને અર્થ અથવા ધન
કહે છે. જે ધનને વ્યવસ્થાપૂર્વક ભોગવે છે, તે જ ધનને પાત્ર
અથવા અધિકારી થઈ શકે છે. ધન પ્રાપ્ત કરવું, પ્રાપ્ત કરેલા ધનનું
સારી રીતે રક્ષણ કરવું અને તેને વધારવું, એ ત્રણ વાતોને અર્થાનુ-
બન્ધ કહે છે. ધનને ધમ સંબંધી તથા સમાજ સંબંધી પરોપકારાદિ
કાર્ય કરનારા પુરૂષોની સેવા તથા ભરણપોષણમાં ખર્ચવું જોઈએ. એ
લોકો એક પ્રકારનાં તીર્થ છે, કેમકે તેમનાથી ખીજાઓનું કલ્યાણ
થાય છે—ખીજાઓને તેઓ દુઃખમાંથી ઉગારે છે. જે ધન તીર્થોની સેવા
અર્થે કામમાં નથી આવતું તે હુંક સમયમાં પોતાની મેજે નષ્ટ થઈ
જાય છે—કોઈના ઉપયોગમાં આવતું નથી. તાદાત્વિક, મૂલહર, અને
કદર્ય પુરૂષો ઉપર સહેલાઈથી દુઃખ આવી પડે છે. જેઓ કમાય છે
ખરા, પરંતુ તેમાંથી કંઈ પણ ન ખચાવતાં સઘળું ખચી નાંખે છે,
તેમને તાદાત્વિક કહે છે. જેઓ પોતાના આપદાદાઓનું ધન અન્યાયને

માર્ગે વાપરી નાંખે છે, તેમને મૂલ્યહર કહે છે. અને જેઓ પોતાનાં તોફર આકરેને તેમજ પોતાની વ્યતને પણ દુઃખ છઈ કંબુસપથ્ય કરી ધન એકઠું કરે છે-નથી પોતે ખાતો કે નથી ખીજને ખાવા દેતો, તેઓને કર્મ્ય કહે છે. તેમાંથી પહેલાં બે પ્રકારનાં મનુષ્યોને તો અગાધથી જ દુઃખ ભોગવવું પડે છે અને છેલ્લા કર્મ્યનું એકઠું કરેલું ધન રાત્ર અથવા તો ચોર બેમાંથી એકના ઉપયોગમાં આવે છે.

નીતિવાક્યામૃત.

અનુક્રમશિકા.

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	હું. પરિશ્રમ	૧
૨	હું. કર્મકસર કેવી રીતે કરવી ?	૧૨
૩	હું. ટુંકી નબર	૩૫
૪	હું. ધન ખચાવવાના ઉપાય... ..	૩૮
૫	મું. ઉદાહરણ	૪૮
૬	હું. ધન ખચાવવાના નિયમ.... ..	૫૧૭
૭	મું. વીમા કંપનીઓ અને સહાયકારી સભાઓ	૬૬
૮	મું. સેવિંગ બેંક	૭૫
૯	મું. ન્હાની ન્હાની વસ્તુઓ	૮૦
૧૦	મું. ન્હાની સંગ્રહ પેટીનો વાત	૮૯
૧૧	મું. સ્વામી અને સેવકનો સંબંધ	૯૯
૧૨	મું. ઉડાઉપથ્ય	૧૦૪
૧૩	મું. કર્જ	૧૧૪
૧૪	મું. ધન તથા દાન... ..	૧૨૨
૧૫	મું. નિરોગી ઘર	૧૪૨
૧૬	મું. સુખી જીવન	૧૫૭

ખસ્તાવના.

ડૉક્ટર સેમ્યુઅલ સ્માઇલ્સનો જન્મ હૈડિંગટનમાં ૯૦ સં ૧૮૧૨ ના ડિસેમ્બરની ૨૩ મીના રોજ થયો હતો. એ અગિયાર ભાઈ બહેન હતાં. સેમ્યુઅલે પ્રારંભમાં ગ્રામર સ્કૂલમાં કેળવણી લઈ ચૌદ વર્ષની ઉંમરે એક ડૉક્ટરની દુકાનમાં નોકરી લીધી હતી. મિ. લેવિંસ નામનો ગૃહસ્થ એ દુકાનનો ભાગીદાર હતો. ૯૦ સં ૧૮૨૯ માં તે સેમ્યુઅલને લઈ લીધે આવ્યો ગયો. સેમ્યુઅલ સ્માઇલ્સે ત્યાં રહી થોડા દિવસમાં જ મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા પસાર કરી અને મેટ્રિકલ કૉલેજમાં પ્રવેશ કર્યો. પરિશ્રમના બળથી સેમ્યુઅલે ઇ. સ. ૧૮૩૨ માં ડૉક્ટરની પરીક્ષામાં સફળતા મેળવી અને ચિકિત્સા કરવાની સનંદ લઈ એડિનબર્ગમાં ડૉક્ટરના ધંધાની શરૂઆત કરી. પરંતુ એ વ્યવસાયમાં જોઈએ તેવી કમાણી નહિ થવાથી એ કાર્ય ત્યજી દઈને તેણે રસાયન વિદ્યા તથા સ્વાસ્થ્યરક્ષા વગેરે વિષયો ઉપર સાર્વજનિક વ્યાખ્યાન આપવાનો આરંભ કર્યો. તે સિવાય તેમના તરફથી ઈંગ્લાંડના પ્રસિદ્ધ વર્તમાનપત્રોમાં ઉત્તમ લેખ પણ આવવા લાગ્યા. એ કાર્યમાં તેમને સારી સફળતા મળી. ડૉક્ટરના ધંધા કરતાં પણ એમાંથી સારી કમાણી થવા લાગી. ઇ. સ. ૧૮૩૭ માં તેમણે ‘ ફિઝિકલ એજ્યુકેશન ’ નામની ચોપડી લખી તેની ૭૫૦ નકલો છપાવી. પરંતુ તે ઘણા જ લાંબા વખત પછીથી ખપી ગઈ. લોકોને એ ચોપડી પસંદ પડી નહિ. કેટલાક માણસોએ તો તેની નિંદા પણ કરી. ઇ. સ. ૧૮૩૮ માં તે લંડન ગયા અને ત્યાંથી નિકળતા લીડ્સ નામના પત્રના સંપાદક થયા. એ કાર્ય તેમણે લગભગ ચાર વર્ષ સુધી કર્યું. ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૮૬૬ સુધી તેઓ એ રેલ્વે

કંપનીઓના ઉપમંત્રી તથા મંત્રી તરિકે રહ્યા. ઇ. સ. ૧૮૬૭ માં તેઓ નેશનલ પ્રોવિડન્ટ સોસાયટીના સભાપતિ થયા અને ત્યાં તેમણે ૧૮૭૧ માં સૂધી કામ કર્યું. એ અરસામાં તેમણે રાજનૈતિક તથા સામાજિક સુધારા તરફ લક્ષ્ય દોરવ્યું અને વખત મેળવીને ઉદ્યોગી પુરૂષો તથા નિર્ધન સાહસી વિદ્યાર્થીઓનાં જીવનચરિત્ર લખ્યાં.

તેમનું સૌથી પ્રસિદ્ધ પુસ્તક ‘ સેલ્ફ હેલ્પ ’ અથવા ‘ જાત મહેનત ’ ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં પ્રકાશિત થયું. એ પુસ્તકથી જનસમાજમાં તેમની સારી ખ્યાતિ પ્રસરી ગઈ. પહેલા વર્ષમાં જ તેની ૨૦ હજાર નકલો વેચાઈ ગઈ. ઇ. સ. ૧૮૮૯ સૂધી તેની દોઢ લાખ નકલો ખપી ગઈ હતી, અને અત્યાર સૂધી તે કોણ જાણે કેટલીયે વેચાઈ ગઈ હશે. લગભગ બધી મુખ્ય મુખ્ય ભાષાઓમાં એ પુસ્તકનાં ભાષાંતર થયાં છે. ત્યાર પછી તેમણે ઇ. સ. ૧૮૭૧ માં ‘ કેરેક્ટર ’ (સહર્તન), ૧૮૭૫ માં ‘ થ્રિફ્ટ ’ (કરકસર), ૧૮૮૦ માં ‘ ડ્યુટી ’ (કર્તવ્ય), અને ૧૮૮૭ માં ‘ લાઇફ એન્ડ લેખર ’ (જીવન અને શ્રમ) નામનાં પુસ્તક લખ્યાં. તેમનાં બધાં પુસ્તકો કરતાં એ પાંચ પુસ્તક સૌથી અધિક પ્રસિદ્ધ છે. પ્રત્યેક પુસ્તકાલયમાં એ પુસ્તકો અવશ્ય રાખવામાં આવે છે. એ પુસ્તકો વાંચવાથી આજસુધામાં આજસુ તથા અધમમાં અધમ માણસ પણ ઉદ્યોગી, સાહસી, સદાચારી, કર્તવ્યનિષ્ઠ અને શ્રેષ્ઠ થઈ શકે છે.

ઇ. સ. ૧૮૭૮ માં તેમણે જ્યોર્જ મૂરનું જીવનચરિત્ર લખ્યું. એ વર્ષમાં એડિનબર્ગ યુનિવર્સિટીએ તેમને એલ. એલ. ડી. ની માનનીય પદવીથી વિભૂષિત કર્યાં. ડૉ. સેમ્યુઅલ ઇટાલી પણ ધણીવાર જઈ આવ્યા હતા. ત્યાંના લોકોએ તેમની તથા તેમનાં પુસ્તકોની સારી કદર કરી હતી. તે અંતની ધડી સૂધી સાહિત્યની સેવા કરતા

રહ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૯૦૪ ના એપ્રિલ માસની ૧૬ મીના રોજ કેસિંગટનમાં તેમનો દેહાંત થયો.

સ્માધસ્ત્ર સાહેબનું જીવનચરિત્ર ઘણુંજ મહત્વપૂર્ણ તથા શિક્ષાપ્રદ છે. તે ટામ્સ મેકીન નામના ગૃહસ્થે ઇ. સ. ૧૯૦૫ માં લખ્યું છે. સ્થળ સંકોચને લીધે તેનો ઘણોજ સંક્ષિપ્ત સાર અત્રે આપવામાં આવ્યો છે, અને તે કેવળ એટલા માટેજ કે એથી આ પુસ્તક વાંચનારને મૂળ લેખકનો થોડો ઘણો પરિચય થાય.

ડૉ. સેમ્યુઅલ સ્માધસ્ત્રના પુસ્તકો ઘણાંજ સરસ તથા પ્રભાવશાળી છે. તેમણે પ્રત્યેક વિષયને ઉદાહરણો દ્વારા એવી તો સરસ તથા ચિત્તાર્થક ભાષામાં સ્થૂમળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે કે, જેથી સાધારણમાં સાધારણ બુદ્ધિવાળા માણસ પણ સહેલાઈથી સ્થૂમળ શકે છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તક કેટલું ઉપયોગી તથા ગરીબ ભારતવર્ષને માટે કેટલું લાભકારી છે તે વિષે વિશેષ કંઈ પણ કહેવાની જરૂર નથી. કેવળ ડોક્ટર સેમ્યુઅલ સ્માધસ્ત્રના પોતાના જ શબ્દો અત્રે ટાંકી દેખાડવા બસ થશે. તે પોતાની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે કે:—

“ ખરૂં જોતાં આ પુસ્તકને સેલ્ફ-હેલ્પ (જાત મહેનત) તથા ક્રેકટર (સદ્ગતિ) ની પ્રસ્તાવના જ માનવી જોઈએ. કેમકે કરકસર એ જાત મહેનત તથા સદાચારનું મૂળ છે. જો કે મેં મારા બીજાં પુસ્તકોમાં પણ રૂપિયાના સદુપયોગ તથા દુરુપયોગના સંબંધમાં ઘણું લખ્યું છે; પરંતુ એ વિષય એવો છે કે તેને જોઈલી વાર વધારે સ્થૂમળવવામાં આવે તેટલી વાર વધારે લાભદાયક છે. સત્યપરાયણતા, દયાળુતા, ઉદારતા, આત્મનિર્ભરતા, દૂરદર્શિતા તથા કરકસર વગેરે જોઈલા ઉત્તમ ગુણ છે તે સઘળા રૂપિયાના સદુપયોગની સાથે અતિ નિકટનો સંબંધ રાખે છે; પણ એથી ઉલટું કૃપણતા, નિર્દયતા, અદર-

દર્શિતા સ્વાર્થ, લોભ, મોહ વગેરે જેવા અવશ્ય છે તે સમજા રૂપિયાના દુરુપયોગની સાથે સંબંધ રાખે છે.

“એક વિદ્વાન કહે છે કે, શ્રમનું પરિણામ સુખ છે. દરેક જાણુને મહેનત કરીને સુખી થયેલો જોઈ ઈશ્વર રાજ થાય છે. મહેનત વડે જે કંઈ પેદા કરવામાં આવે અથવા બચાવવામાં આવે તેનો અર્થ એવો થતો નથી કે, પેદા કરવું તથા બચાવવું એ આપણો પરમ ધર્મ છે. ધન પેદા કરવું અને બચાવવું તેનો અર્થ એટલો જ થાય છે કે તેના વડે આપણને સુખ મળવું જોઈએ. આપણે કેવળ આપણી જાતને માટે જ શ્રમ તથા ઉદ્યોગ કરવો ન જોઈએ; પરંતુ જોઈએ આપણા આશ્રય નીચે હોય તેઓના સુખને માટે પણ પરિશ્રમ કરવો જોઈએ. ધન કેવી રીતે પેદા કરી શકાય, કેવી રીતે ખર્ચા શકાય અને કેવી રીતે બચાવી શકાય એ પ્રત્યેક મનુષ્યે અવશ્ય જાણવું જ જોઈએ. જેમ મનુષ્યને સેંટ પૌલની આફક ધન બચાવતાં તથા એકઠું કરતાં આવડે છે તે જ ખરૂં જોતાં વિદ્વાન અને ધનવાન છે.

“પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાની સ્થિતિ સુધારવા તથા સ્વાધીનતા પ્રાપ્ત કરવા સારૂં યથાશક્તિ ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ. તેને માટે તેણે પોતાની આવકમાંથી થોડું ઘણું અવશ્ય બચાવવું જ જોઈએ; કેમકે એ તેનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. મનુષ્ય પરિશ્રમથી પોતાની આજીવિકા મેળવી શકે છે. કરકસર, દૂરદર્શિતા અને નિઃસ્વાર્થતાના અભ્યાસ વડે જ સ્વાધીનતા મળી શકે છે. ન્યાયશીલ તથા ઉદારચિત્ત થવા સારૂં પોતાની ઇચ્છાઓને રોકવાની તથા ઇન્દ્રિયોને દમન કરવાની જરૂર છે. ઉદારતાનું મૂળતત્ત્વ સ્વાર્થત્યાગ તથા આત્મનિર્ભરતા છે.

“આ પુસ્તકનો સારાંશ એ છે કે, મનુષ્ય પોતાની શક્તિ, પોતાની મહેનત, પોતાનો ઉદ્યોગ અને પોતાના પૈસાનો ઉપયોગ સ્વાર્થ-

પરતા તથા વાસનાઓની તૃપ્તી કરવામાં ન કરે; પરંતુ એ વડે પોતાને તથા પારકાને લાભ થાય એવાં સારાં કામ કરે. તેને માટે આજ્ઞાસ, અવિચાર, અહાંકાર, અવિવેક, અસંયમ વગેરે ઘણી શત્રુ-ઓની રહામે બાથ લીડવી પડે છે. એ બધામાં અસંયમ મોટામાં મોટો શત્રુ છે. આ પુસ્તકમાં એ સમ્રાજા શત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવવાના સંકટો ઉપાય દેખાડવામાં આવ્યા છે. આશા છે કે વાંચકો એ બધા ઉપાયો પોતાના વ્યવહાર ક્રિયોગમાં અવશ્ય લેશે.”

સ્વર્ગસ્થ બાપુ દયાચન્દ્રજી ગોયલીય ખી. એ. એમણે ડૉ. એમ્યુઅલ સ્માઇલ્સના અંગ્રેજી ‘શિક્ષક’ નામના પુસ્તકના આધારે હિંદી ભાષામાં “મિતવ્યયતા” નામનું પુસ્તક લખ્યું છે તે ઉપરથી આ પુસ્તક લખેલું છે. હિંદી પુસ્તકના પ્રકાશક મહાશયે ભાષાંતર કરવાની પરવાનગી આપી છે તેને માટે અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું. ન્હાની સંગ્રહ પેટીવાળું એક પ્રકરણ રા. જીવનલાલ અમરશી મહેતા તરફથી ઉમેરવામાં આવ્યું છે. જે પ્રત્યેક વિવેકી ગૃહિણી એ પ્રમાણે કરે તો પોતાના પતિના સંકટના સમયમાં તે તેને ઘણી જ સહાયબૂત થઈ પડે એમાં જરા પણ સંદેહ નથી. લગભગ ત્રણ વર્ષ પહેલાં મેં આ ભાષાંતર તૈયાર કર્યું હતું, એટલે કદાચ બૂલો રહી ગઈ હોય તો વાંચકવર્ગ ક્ષમા કરશે એવી આશા છે.

વડોદરા

તા. ૨૯-૫-૧૯૧૮.

}

ડાહ્યાભાઈ હિંમતલાલ રાવત.

તા. કે. આ. પુસ્તકનું નામ “કરકસર” રાખવાનું હતું, પરંતુ એ નામનું એક પુસ્તક આ પહેલાં થયેલું હોવાથી તે ન રાખતાં સામાન્ય જનસમાજનું આકર્ષણ કરે તેવું રાખેલું છે.

“જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા”નાં પુસ્તકો.

હાસ્યમંદિર—કર્તા-રા. બા. રમણલાલ મહીપત-
રામ તથા તેમનાં પત્ની સૌ. વિદ્યાગૌરી.

ખાસ બનાવેલાં બે ચિત્રો સાથે. કિં. રૂ. ૧-૧૨-૦

ગોપાલ કૃષ્ણ ગોખલે—સ્વ. ગોખલેના જીવનને
લગતી ઘણી નવી મા-
હિતી તથા બાબતોથી ભરપૂર છે. (હાલ મળતું નથી.)

સોક્રેટિસ અને તેના છેલ્લા સંવાદ. કિં. દસ આના.

સત્યભામા—શુદ્ધ પ્રેમનો આદર્શ. આપણી લક્ષ્યપદ્ધતિ
વિશેનું પાંચ અંકી સચિત્ર નાટક.

કિં. રૂ. ૧-૨-૦ ફેધરવેષ્ટ પેપરની ઉંચી આવૃત્તિનો રૂ. દોઢ.

ચોખેરવાલી—સામાજિક નવલકથા. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર
કૃત. બે અંકમાં પુરોની કિં. રૂ. બે.

જર્મનીની ઉન્નતિ શાથી થઈ?—દેશની
ઉન્નતિ

જનજનાર દરેક માણસને ખાસ કરીને વાંચવા યોગ્ય. કેળવણી, હિન્નરકળા,
ખેતીવાડી, રાજ્યવ્યવસ્થા વગેરે જર્મનીની ઉન્નતિ સંબંધી પુરેપુરી મા-
હિતી આપનારો. અંથ. કિં. રૂ. ૧-૧૪-૦

પશુમાંથા દેવ—અથવા પુણ્યાત્માનો પંથ.—ત્રેખક
જેસ એલન. કિં. આઠ આના.

સ્વર્ગની સામગ્રી યાને વિચાર તેણું વર્તન.
કિં. રૂ. અર્ધો.

ચક્રવર્તી અશોક—હિન્દુસ્તાનના ચક્રવર્તી મહારાજા
અશોકના સમયની કથના ત્રિ-

શ્રિત ઐતિહાસિક નવલકથા. મોટાં ૩૫૦ પૃષ્ઠ કિં. રૂ. સવા બે.

તત્ત્વચિંતન યાને નિત્યપાઠ શિક્ષા—

પત્રી— મહાત્મા ગ્રેમ્સ એલનકૃત મનન કરવા યોગ્ય ૩૬૫ દિવસની તારીખ વાર શિક્ષાપત્રી. બેડ ખંડની કિં. રૂ. ૨-૧૨-૦

ચંદા— રણુથભોરની વિરાંગના. રજપુતોના સમયની હિંદુ મુસલમાન ભાઈઓની એકતા સાધક ઐતિહાસિક ને સ્વતંત્ર નવલકથા. કિંમત રૂ. દોઢ.

મુક્તિમાળા અથવા જીવરાજ જીવન—

મુક્તિ આખ્યાન— વેદાન્તનો સ્વતંત્ર ગ્રન્થ. કર્તા મ. પ્રાણુલાલ શંભુલાલ દેસાઈ. (ભરૂચના)

આમાં જીવ, મન, વિદ્યા, અવિદ્યા, કુમતી, સુમતી, સરસ્વતી, પ્રવૃત્તિ, વગેરેને પાત્રોનું રૂપક આપી સાદીને સરળ રીતે પરસ્પર સંવાદ કરાવેલો હોવાથી સાધારણ વાંચનાર પણ ધર્મનાં ગુહ તત્ત્વો સમજી શકે છે. ધર્મ જ્ઞાસુજનોને ખાસ વાંચવા બલામણુ કરાય છે. કિં. રૂ. દોઢ

ગુલામી વહેપાર— (ભાગ ૧-૨) દરેક ભાગની કી. રૂ. દોઢ. આ નવલકથામાં

ગુલામો ઉપર ગુજરતા ગળખનું રૂવાડાં કિભાં કરાવે તેવું સાચું ચિત્ર હોવાથી દરેક માણસે અવશ્ય વાંચવા જેવી છે.

સ્વામી વિવેકાનન્દ— (ગદ્ય ને નવીન જ નાટક) કિં. રૂ. સવા.

ધર્મપાલ— બુદ્ધના સમયની ઐતિહાસિક નવલકથા. કિંમત રૂ. બે.

પૈસાદાર કેમ થવાય ?— (ગૃહપ્રખંધશાસ્ત્ર) સેચ્યુઅલ સ્માઈલ્સના

એક ગ્રન્થના આધારે લખાયેલું. કિં. રૂ. એક.

કવિતાનાં નવીન પુસ્તકો.

ગીતાંજલિ—સર સ્વીન્દ્રનાથ ટાગોરને “ગીતાંજલિ” નામે જે કાવ્યગ્રંથ માટે સવાલાખ રૂ. તું “નાયલ પ્રાઈઝ” મળ્યું હતું, તે જગવિખ્યાત ગ્રન્થનું ગદ્ય તથા પદ્યમાં ખાસ પરવાનગીથી કરેલું ભાષાન્તર. કિંમત રૂ. સવા.

રુમરણસંહિતા—એક સચિત્ર કરુણ પ્રશસ્તિ. લેખક ન. ભો. દિવેટીઆ. ગ્રા. આનાંદશંકર આપુભાઈ ધ્રુવના લાંબા ઉપોદ્ધાત સાથે. કિંમત રૂ. સવા.

નૂપુરઝંકાર—નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દિવેટીઆ દ્વૃત ત્રીજો કાવ્ય સંગ્રહ. વિસ્તૃત ટીકા તથા કવિત દેવીના ચિત્ર સહિત. કિં. રૂ. એક.

દીવાને સાગર—સાગર દ્વૃત ગજલો-ભજનો-વગેરેના ૫૦૦ પૃષ્ઠનો મોટા સંગ્રહ. સુપ્રીઝમના ખાસ શબ્દોના કોશ તથા નારદ ભક્તિસૂત્ર સાથે. કિંમત રૂ. ૨-૧૨-૦

સ્નેહસંગીત—કેશવ હ. શેઠ દ્વૃત. કિં. ૦-૧૨-૦

સ્વદેશ ગીતાવલિ—કેશવ હ. શેઠ દ્વૃત. કિં. ૦-૧૪-૦

રાષ્ટ્રીય ગીત યાત્ર દેશ ભક્તિનાં કાવ્યો-

કર્તા “મસ્ત મણિ-” ગીતાંજલિ” ના કર્તા. કિં. ૦-૧૦-૦

આ તથા બીજાં પુસ્તકોની યાદી વગેરે માટે લખો—

જીવનલાલ અમરશી મહેતા,

“શાનવર્ધક પુસ્તકમાળા”; પીરમશારોડ-અમદાવાદ.

પૈસાદાર કેમ થવાય ?

પ્રકરણ ૧ લું.

પરિશ્રમ.

“મારી પાસે જે કંઈ છે તેના પર નહિ, પરંતુ હું જે કંઈ કરું છું તે ઉપર જ મારો અધિકાર છે.”

“કેપ્તોગી શ્રમ જ એવું અમૂલ્ય ધન છે કે જે સમાજને ધન-વાન બનાવી શકે છે અને તેને કિન્નતિના શિખરે પહોંચાડી શકે છે. સોલોમન (Solomon) કહે છે કે એવી કોઈ મહેનત નથી કે જેમાં લાભ ન હોય. સમ્પત્તિશાસ્ત્ર શું છે ? કેવળ એ સત્તની એક વિશાળ વ્યાખ્યા છે.”

“પ્રકૃતિની નરહીયાતો પૂરી પાડવા સારૂ પરમાત્મા ખેડુતોની મહેનતથી, શિલ્પકારોના કળાદોશસ્વથી, અને વ્યાપારીઓના માલથી સંસારમાં ઉત્તમ વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરાવે છે. આજસુ માણસ ગરી

ગયેલા જોયો છે, જોને સંસારની જરૂરીયાતો અને ફેરફાર સાથે કંઈ સંબંધ નથી. એ કેવળ વખત ગુમાવવા માટે અને જીવના સ્વાદ સાર જીવે છે. જ્યારે આયુષ્ય પૂરું થવા આવે છે ત્યારે કૂચ કરી જાય છે. તેના જીવવાથી સંસારને કંઈ લાભ થતો નથી.”

—વિક્રાનોનાં વાક્ય.

સન્મતાની સાથે કરકસરપણાની પણ શરૂઆત થઈ. આજની જરૂરીયાતોની સાથે કાલની જરૂરીયાતો પણ વિચાર ઉત્પન્ન થયો ત્યારે તેની જરૂર જણાઈ. રૂપિયાની શોધ થઈ તે પૂર્વે ધણા વખતથી તેની શરૂઆત થઈ.

કરકસરપણાનો અર્થ ગૃહપ્રબંધ છે. ગૃહપ્રબંધનો એ અભિપ્રાય છે કે વંશપરંપરા ઉન્નતિ તથા વૃદ્ધિ થાય, અને સામાજિક અથવા દેશપ્રબંધથી એ તાત્પર્ય નિકળે છે કે સામાજિક ધન દોલતની વૃદ્ધિ થાય.

પ્રાધવેટ (ખાનગી) અને પબ્લિક (સાર્વજનિક) બન્ને સમ્પત્તિઓનો પ્રવાહ એક જ છે. મહેનત કરવાથી ધન પ્રાપ્ત થાય છે, કરકસરથી સચવાય છે, અને ઉદ્યોગ તથા દૃઢતાથી વધે છે. વંશપરંપરાથી બચેલું ધન તેનું જ નામ સંપત્તિ છે. બીજા શબ્દોમાં કહી શકાય કે એ જ પ્રત્યેક સમાજની બલાઈનું કારણ છે. પરંતુ એથી વિપરીત વંશપરંપરાનું ઉડાઉપણું જ મોટી મોટી સમાજોની ગરીબાઈનું કારણ છે. એટલા માટે દરેક કરકસરીયા માણસને જનસમાજનું બલું ઈચ્છનાર અને ઉપકારી સ્વભાવો જોઈએ; અને દરેક હાઉ માણસને તથા કંજુસને શત્રુ સમાત ગણવો જોઈએ.

ગૃહપ્રબંધની આવશ્યકતા પર તો કોઈને કંઈ કહેવાનું નથી. સમજાનાં તેને અમે છે. હા, સામાજિક પ્રબંધના વિષયમાં થોડો ધણો વિષાદ

છે; પરંતુ આપણે એ ઉપર વિચાર કરવાની કંઈ જરૂર નથી. કેવળ ગૃહપ્રબંધનો જ વિષય આ પુસ્તક માટે ઘણો છે.

પ્રબંધ કોઈ સ્વાભાવિક શક્તિનું નામ નથી; પરંતુ અનુભવ, હિદાહરણ અને લાંબી નજરની વૃદ્ધિનું જ નામ છે. એ શિક્ષા તથા બુદ્ધિનું કળ છે. જ્યારે મનુષ્યમાં બુદ્ધિ અને વિવેક ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે જ તેનામાં કરકસરપણું આવે છે. એથી સ્ત્રી પુરુષોને દૂરદર્શી બનાવવાનો સર્વોત્તમ માર્ગ એ છે કે તેઓને વિવેકી તથા બુદ્ધિમાન બનાવવામાં આવે.

સ્વાભાવિક રીતે મનુષ્યનામાં કરકસરપણું કરતાં ઉડાઉપણું વધારે હોય છે. અભણ માણસો ઘણા ઉડાઉ હોય છે; કેમકે તેઓ દૂરદર્શી હોતા નથી, તેમ જ તેઓને પોતાના ભવિષ્યનો પણ ખ્યાલ હોતો નથી. પહેલાં ઘંઘડામાં ત્યાંના મૂળ નિવાસી અશિક્ષિત પુરુષો કંઈ પણ સંગ્રહ કરી રાખતા નહોતા. તેઓ કોતરોમાં પડી રહેતા અને વસ્ત્રોને બદલે વૃક્ષોનાં પાંદડાં તથા છાલથી પોતાનાં શરીર ઢાંકતા હતા. સમુદ્ર-કિનારેથી જીવજંતુઓ પકડીને અને પશુ પક્ષીઓને પત્થરો મારી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા હતા. ધીમે ધીમે તેઓ પત્થરનાં હથિયાર બનાવવાનું શિખ્યા જેથી તેઓને શિકાર કરવાનું ધણું જ સહેલું થઈ પડ્યું.

પહેલાં સોડો ખતીનું કામ બિલકુલ જાણતા નહોતા. પછી તેઓએ ફરેક જાતનાં ખીયાં પોતાના ખોરાક માટે એકઠાં કરવાનું અને તેમાંથી ચોડાં ખીજી મોસમ માટે સંગ્રહી રાખવાનું શરૂ કર્યું. જ્યારે ધાતુઓની શોધ થઈ ત્યારે તેમાંથી જાત જાતની વસ્તુઓ બનાવી. જાતજાતનાં ઓળર અને મકાનો બનાવવામાં આવ્યાં. અને એ પ્રમાણે પરિશ્રમથી સમૃદ્ધતા અને સદાચારના સેંકડો માર્ગ ઉઘડી ગયા. જે સોડો નદીઓ

અથવા સમુદ્રોને કિનારે રહેતા, તેઓ વૃક્ષો કાપીને તેમાંથી જ પોતાને રહેવાનું સ્થાન બનાવી લેતા અને તે ઉપર જ સ્વાર થઈને પોતાનો ખોરાકી એકઠી કરી લાવતા હતા. ધીમે ધીમે એ વૃક્ષોનાં લાકડાંની જગ્યા તરાપાઓએ લીધી અને પછી નૌકાઓનું રૂપ ધારણ કર્યું. ત્યારે પછી સુધારા વધારા થતાં થતાં વહાણ અને સ્ટીમર (આગખેટ) પણ તેમાંથી જ બન્યાં.

આપણે પણ પહેલાં એવા મૂર્ખ અને અભણ રહી જાત; પરંતુ આપણા પૂર્વજોના અસીમ પરિશ્રમે આપણને મૂર્ખ અને અસંબંધ રહેવાથી બચાવ્યા. તેઓએ જમીનને સાફ કરી ઉપજને યોગ્ય બનાવી, જાતજાતનાં યંત્રો શોધી કાઢ્યાં અને અનેક વિદ્યાઓ તથા શાસ્ત્રોની રચના કરી. તેમના એ અથાગ પરિશ્રમના કારણથી જ આજ આપણે લાભ લઈએ છીએ.

પ્રકૃતિ આપણને દેખાડે છે કે જે કોઈ સાઈ કામ થઈ જાય છે તે સર્વથા કદિ પણ નષ્ટ નથી થતું. તેથી જ આપણે આજે તેઓને યાદ કરીએ છીએ કે જેઓ પૂર્વે પોતાના પરિશ્રમમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી ડાણુ જાણે ક્યારનાએ સ્મશાન ભૂમિમાં શયન કરે છે. મોટા મોટા શિલ્પકાર જેઓ તાજમદાત જેવી બધી ઇમારત બનાવી ગયા છે અને અપૂર્વ શિલ્પકલાત્મક તથા નકશીનું કામ કરી ગયા છે, તેઓ હમણાં આ સંસારમાં જીવતા નથી; પરંતુ તેઓની અજર અમર કીર્તિ સદ્યે ઉદાણે વિદ્યમાન છે. પ્રકૃતિના શાસનમાં મનુષ્યનો શ્રમ સર્વથા નષ્ટ થઈ જાય એ ખિલકુલ અસંભવિત છે. કદાચ એ માણસને માટે નહિ તો જાતિને માટે તો અવશ્ય જ તેનું કંઈ ને કંઈ લાભદાયક ફળ આપી રહી જાય છે.

જે રૂપિયા આપણા બાપદાદા મૂકી જાય છે તે તો આપણે

માટે એક નજીવી ચીજ છે. આપણા અધિકારમાં એક એવી અદ્ભુત ચીજ છે કે જે કદિ નાશ પામતી નથી. એ આપણા પૂર્વજોની ખુદ્દિ અને શ્રમનું ફળ છે. એ ફળ શિખવાથી નહિં પરંતુ શિખવાડ્યાથી અને દેખાડ્યાથી પ્રાપ્ત થાય છે. એ કમ દર પેઢીએ ઉતરતો રહ્યો. પિતાએ પુત્રને શિખવાડ્યું. પુત્રે પિતાના પરિશ્રમથી લાભ લીધો અને એ પ્રમાણે કળાકૌશલ્ય તથા શિલ્પવિદ્યા અત્યાર સુધી સુરક્ષિત રહી. એ દર પેઢીએ ઉતરતો આવેલો શિક્ષાક્રમ મનુષ્ય જાતિમાં હજી પણ ચાલે છે, અને સભ્યતાનું એ એક મુખ્ય અંગ છે.

એટલા માટે આપણા આપદાદાનું ધન આપણા પૂર્વજોના પરિશ્રમનું લાભદાયક પરિણામ છે. પરંતુ આપણે જ્યાં સુધી એ શ્રમમાં મદદ ન કરીએ ત્યાંસુધી આપણાથી તેનો લાભ લઈ ન શકાય. સંસારમાં દરેક માણસે મહેનત કરવી જોઈએ. પછી ગમે તો એ શ્રમ માનસિક કેવા શારીરિક હોય. શ્રમ વિના જીવન વ્યર્થ છે. આજસમાં જીવન ગુજારવું એ એશુદ્ધિની ઉંઘમાં ઉંઘવા બરાબર છે. આપણું કર્તવ્ય કેવળ શારીરિક શ્રમ કરવાથીજ સંપૂર્ણ થતું નથી, પરંતુ દુનિયામાં દુઃખ અને આપત્તિઓ સહન કરવી, ખીજાઓને મદદ કરવી, સભ્યતા અને સત્યતાનું શિક્ષણ આપવું, અનાથો અને આંધળા પાંગળાઓને સહાયતા કરવી, સાહસ તથા ધીરજનો અભ્યાસ કરવો, દુર્બળો ઉપર બળવાનોનો અત્યાચાર ન થવા દેવો, તેઓ પર દયાભાવ રાખવો, અને તેઓને આપણા જેવા બનાવવા વગેરે અનેક ઉત્તમ કાર્યો છે.

ગણિતશાસ્ત્રમાં નિપૂણ અને ધર્મજ્ઞ વક્તા બેરો (Barrow) કહે છે કે “કોઈ પણ સભ્ય પુરુષ ખીજાની કમાઈ પર પોતાની જીંદગી વ્યતિત કરવાનું અથવા અનાજની કોઠીમાંથી અનાજ

ચોરીને ખાઈ જનારા કીડાઓની સમાન રહેવાનું સ્વીકારશે નહિ. પણ તે ખીજના આશ્રયમાંથી નિકળી જઈ જનસમાજની સેવા તથા સહાનુભૂતિમાં વધારે મદદ કરવાનું જ પસંદ કરશે. કેમકે રાજ્યપ્રબંધથી લઈને તે ઠેક મજૂરોના કામ સુધી એવું એક પણ કામ નથી કે જે ભૌતિક કિંવા માનસિક શ્રમ વિના સારી રીતે થઈ શકે.”

મહેનત એ કેવળ જરૂરીજ નથી; પરંતુ તેમાં હર્ષ ને આનંદ પણ છે. એક દૃષ્ટિએ જોઈએ તો આપણું જીવન પ્રકૃતિની વિરુદ્ધ છે; પરંતુ બીજી દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો તે પ્રકૃતિને મદદગાર છે. વાયુ, પૃથ્વી, સૂર્ય વગેરે હમ્મેશાં આપણી અંદરથી જીવનશક્તિને શોષી લે છે. તે પૂરવાને જ આપણે ખાદ્ય એ છીએ અને કપડાં પહેરીએ છીએ.

પ્રકૃતિ આપણી સાથે કામ કરે છે. ખેતીને માટે જમીન સાફ કરે છે. જે ખીયાં આપણે વાવીએ છીએ તેને ઉગાડે છે તથા પકવે છે. મનુષ્યના શ્રમની સહાયતાથી આપણે માટે રૂ અને અનાજ પેદા કરે છે. આપણે એ પણ ભૂલી જવું ન જોઈએ કે રાજ્યથી લઈને રંક પર્યતને માટે જેટલી વસ્તુઓ ખાવા, પીવા તથા પહેરવાના કામમાં આવે છે અથવા રહેવા માટે મોટા મોટા મહેલોથી લઈને ઠેક નાનાં ઝુંપડાંઓ સુધી જે જગ્યા બનાવવામાં આવે છે, તે સર્વ પરિશ્રમનું જ ફળ છે.

મનુષ્ય એક ખીજની જરૂરીયાતો પૂરી પાડવાને માટે એક-ખીજને સહાય કરે છે. ખેડૂત જમીન ખેડીને અન્ન પેદા કરે છે, વણકર સુતર વણીને વસ્ત્રો તૈયાર કરે છે, અને દરજી તેને સીવીને પહેરવાને યોગ્ય ઉમદા વસ્ત્ર તૈયાર કરે છે. કડીયા, સુતાર, મજૂર વગેરે મકાનો બનાવે છે જેમાં આપણે સુખથી રહીએ છીએ. એ પ્રમાણે દરેક માણસ એક-ખીજની જરૂરીયાતો પૂરી પાડે છે.

અમે તેવી નકામી વસ્તુ કેમ નથી હોતી, પણ કદાચ જો તેને માટે બુદ્ધિ તથા પરિશ્રમ વાપરવામાં આવે, તો તે એક સુંદર રૂપમાં બદલાઈ જઈને અમૂલ્ય વસ્તુ થઈ જશે. શરીરમાં આત્માની જેટલી જરૂર છે તેટલી જ પરિશ્રમ કરવાની પણ જરૂર છે. કદાચ એ ગુણુ લઈ લેવામાં આવે તો મનુષ્ય તરત જ યમલોકમાં પહોંચી જાય. સેન્ટ પૉલ (Saint paul) કહે છે કે, “ જે કામ નહિ કરે તે ભૂખે મરશે.” કારણ કે તે જાતેજ પોતાના હાથથી કામ કરતો હતો.

ઉદાહરણને માટે એક વૃદ્ધ ખેડૂતની વાત લખવામાં આવે છે. તેણે મરતી વખતે પોતાના ત્રણ આળસુ પુત્રોને પાસે બોલાવીને કહ્યું કે, હું તમારે માટે પુષ્કળ ધન મૂકીને જાઉં છું. આપણા ખેતરમાં તે ધન મેં દાટ્યું છે. એ સાંભળતાં જ છોકરાઓ રાજ થઈ ગયા અને પૂછવા લાગ્યા કે પિતાજી, એ ધન તમે કયું જગ્યાએ દાટ્યું છે ? બાપે જવાબ આપ્યો, સાંભળો, દેખાડું છું; પરંતુ તમારે તે ખોદીને બહાર કાઢવું પડશે. હજી તેણે ચોક્કસ જગ્યા બતાવી નહોતી એટલામાં તો તેના પ્રાણ નિકળી ગયા. તેના મરણ પછી રૂપિયાની લાલચથી છોકરાઓએ આખું ખેતર ખોદી નાંખ્યું પરંતુ કંઈ નિકળ્યું નહિ. લાચાર થઈને તેઓએ તેમાં ખીયાં વાળ્યાં અને મેસમની વખતે એ ખેતરમાં પુષ્કળ અનાજ પાક્યું. તેનું કારણ ફક્ત એજ હતું કે તેઓએ રૂપિયાની લાલચથી જમીનને ખોદી ખોદીને ઘણી જ સારી બનાવી હતી. અનાજની પેદાશમાં તેઓને કેટલોક લાભ થયો. ત્યારે તેઓ સ્હમજ્યા કે આપણા પિતાએ જે ધન માટે કહ્યું હતું તે આજ છે.

શરૂઆતમાં પરિશ્રમ ઘણો જ કઠિન અને કંટાળા ભરેલો લાગે છે; પરંતુ આદર સત્કાર અને હર્ષ આનંદ તેનાથી જ મળે છે.

નિર્ધનતાથી તેની સરખામણી થઈ શકે છે; પરંતુ યશ-કીર્તિ પણ તેમાં છે. પરિશ્રમ વિનાનું મનુષ્યત્વ જીવન અથવા તો સભ્યતા સર્વ નકામું છે. મહેનત જ મનુષ્યનું ગૌરવ ગણાય છે. સર્વ સાહિત્ય-વિજ્ઞાન તેની કૃપાનું જ ફળ છે. જે વિદ્યાર્થી આપણને ઇશ્વરીય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તે પરિશ્રમનું જ ફળ છે. જો કે પરિશ્રમ એક પ્રકારનો ખોળો છે; પરંતુ ખર્ચ જોતાં પ્રતિષ્ઠા અને ગૌરવનું સ્થાન પણ તે જ છે. જે લોકો ઉંચા ઉદ્દેશ અને ઉંચા અભિપ્રાયથી પરિશ્રમ કરે છે તેમને માટે એ પૂજા, પ્રશંસા, કર્તવ્ય, નિત્યતા અને અક્ષયતા છે.

એવા ઘણા લોકો છે કે જેઓ શ્રમની વ્યવસ્થા પર કલંક ચઢાવે છે; પરંતુ તેઓ એમ નથી સહમજતા કે એ શક્ત ઇશ્વરની ઇચ્છાનું અનુકૂળ જ નહિ પણ યુદ્ધિની વૃદ્ધિ અને પોતાના સ્વભાવથી પૂર્ણ લાભ લેવાને સારૂ અત્યંત આવશ્યક છે. દુનિયામાં આજસુ મનુષ્યથી વધારે નીચ બીજું કોઈ નથી. તેનું જીવન બિલકુલ નકામું છે. તેને માટે ઇદ્રિયોનું પોષણ કરવું એ સિવાય બીજું કંઈ કામ નથી. શું એવો માણસ બધા કરતાં વધારે દુઃખી અને અસંતોષી નથી? તે હમ્મેશાં આજસુપણામાં પડી રહે છે. નથી પોતાને માટે કંઈ કરતો કે નથી બીજાને લાભ આપી શકતો. તે એક ચાંબલા જેવો છે કે જેણે જમીનને નકામી રોકી રાખી છે. તેના જીવવાથી કોઈને ખુશી થતી નથી, અને તેના મરણથી કોઈને ખેદ થતો નથી. દુનિયામાં આજસુ પુરૂષ જ અત્યંત ધિક્કારવા યોગ્ય છે.

મોટાં મોટાં કામોથી માંડીને ઠેક ન્હાનામાં ન્હાના કામ પર્યંત સર્વમાં પરિશ્રમની ધણી જરૂર છે. સભ્યતા, શિષ્ટતા, પરાપકાર વગેરે સર્વની ઉન્નતિનો આધાર શ્રમ પર લટકી રહેલો છે. જેટલા

ઉપયોગી અને અમૂલ્ય વિચારો છે તે સમજાના શ્રમ તથા અનુભવનું ફળ છે. કોઈ પણ કામ પછી તે મોટું હોય કે નહાતું હોય, શરીરનું હોય કે મગજનું હોય, પરિશ્રમ વિના થઈ શકતું નથી.

કોઈ મોટું કામ એકદમ થઈ જતું નથી; પરંતુ ધીમે ધીમે ઉદ્યોગ અને પરિશ્રમથી અવશ્ય થઈ શકે છે. કદાચ આપથી ન થયું તો છોકરાથી થશે. પરિશ્રમથી ઉતરતી પંક્તિના લોકો પણ ઉંચે દરજ્જે ચઢી શકે છે અને ગૌરવ તથા પ્રતિષ્ઠાને પાત્ર થાય છે. વિદ્યા તથા કળાકૌશલ્યના ઇતિહાસમાં લગભગ તેમનાં જ નામો જોવામાં આવશે કે જેઓ પોતાના જીવનકાળમાં ઉદ્યાગી હતા. જેમકે એક લુહારે સ્ટીમ એંજિન બનાવ્યું, એક હજીમે ૩ કાંતવાતું યંત્ર શોધી કાઢ્યું અને ખીજા ઘણા કારીગરોએ ધીમે ધીમે એક પછી ખીજા યંત્ર વિદ્યામાં સફળતા મેળવી.

પરિશ્રમનો હેતુ કેવળ શારીરિક પરિશ્રમ નથી સરતો, કેમકે એ તો પશુ પણ કરે છે; પરંતુ પરિશ્રમી પુરુષ તેનેજ કહી શકાય કે, જે મગજની પાસેથી પણ કામ લે છે અને શારીરિક શક્તિ મગજ-શક્તિને આધિન છે. ચિત્રકાર, ગ્રંથકાર અને કવિ, તેઓની ગણતરી ઉંચા જાતિના મહેનતુઓમાં ગણાય છે. જે કે શરીરના ભરણપોષણ માટે એ મહેનત એટલી જરૂરની નથી; પરંતુ સમાજ અથવા જાતિને સભ્ય અને શિક્ષિત બનાવવા માટે ઘણી જ જરૂરની છે.

પરિશ્રમની આવશ્યકતા પર એટલુંજ વિવેચન કરીને હવે અમે એ જણાવવા માગીએ છીએ કે તેનાથી જે લાભ થાય છે તેનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો જોઈએ. એ કહેવાની જરૂર નથી કે કદાચ આપણા આપદાદાઓ આપણે માટે પુષ્કળ સંપત્તિ મૂકી ગયા નહોત, તો આપણે પહેલાંના જેવા અસભ્ય અને મૂર્ખ રહી જાત. અમે

પહેલાંથી જ કહ્યું છે કે કરકસરની શરૂઆત સભ્યતાની સાથે થઈ અને હવે અમે બળપૂર્વક કહીએ છીએ કે કરકસરથી જ સભ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. તેનાથી ધન પેદા થાય છે અને ધન પરિશ્રમ કરવાથી બળે છે. જોટલા માટે ધનવાન તેનેજ કહેવાય કે જે પોતાની સઘળી આવક વાપરી નાંખતો નથી.

પરંતુ કરકસર એ કંઈ સ્વાભાવિક ગુણ નથી. તેને મેળવવા માટે મહેનત કરવી પડે છે, ઇચ્છાએને અટકાવવી પડે છે અને લાંબી નજર તથા વિચારશીલતાને ધ્યાનમાં રાખી વિષયવાસનાએને દબાવી દેવી પડે છે. કરકસર આજની જરૂરીયાતોને પુરી પાડે અને કાલને માટે સામગ્રી સંગ્રહી મૂકે છે.

એડવર્ડ ડેનિસન (Edward Denison) સાહેબ કહે છે કે, “ મનુષ્યને હિમ્મેશાં ભવિષ્યની જરૂરીયાતોનો વિચાર કરવાની ધણી જ જરૂર છે. તેણે હિમ્મેશાં પરિણામનો વિચાર કરવો જોઈએ. જે પરિણામદર્શી છે તે અસ્ત-શસ્ત્ર ધારણ કરી તૈયાર થઈ રહેલો છે એમ જાણવું. ભવિષ્યને માટે સદા તૈયાર રહેવું એ એક સર્વોત્તમ ગુણ છે. ”

પરંતુ દુનિયામાં પોતાના ભવિષ્ય વિષે બિલકુલ વિચાર ન કરનારાઓની સંખ્યા વિશેષ પ્રમાણમાં છે—તેઓ પોતાની પાછલી અવસ્થા પણ બિલકુલ ભૂલી જાય છે. તેઓને ફક્ત વર્તમાનની ચિન્તા હોય છે. તેઓ પોતાને માટે અથવા તો પોતાના પરિવાર માટે કંઈ પણ બચાવતા નથી. જેટલું કમાય તે સઘળું વાપરી નાખે છે. તેઓની આવક વધારે પણ હોય છે; પરંતુ સઘળું ઉરાડી નાખે છે. એવા માણસો હિમ્મેશાં નિર્ધન તથા દરિદ્ર રહે છે.

એવી જ અવસ્થા દરેક દેશ તથા સમાજની છે. જે દેશ પો-

તાની સઘળી આવક ખરચી નાખે છે અને ભવિષ્યને માટે કંઈ બચાવી રાખતો નથી તેની પાસે બિલકુલ પુંછ એકઠી થતી નથી. તેની દશક હિડાહિ માણસના જેવી છે કે જે જેટલું કમાય છે તેટલું સઘળું વાપરી નાંખે છે અને પાસે એક પાઈ પણ રાખતો નથી. જે દેશમાં ધન હોતું નથી તે કોઈ પણ પ્રકારનો વેપાર કરી શકતો નથી. સ્ટ્રીમરો, રેલ્વેઓ, સડકો ઇત્યાદિમાંનું કંઈજ તેનાથી થઈ શકતું નથી. એટલા માટે કરકસરની સાથે પરિશ્રમ પણ સંવ્યતાનું મૂળ છે.

સ્પેન દેશ તરફ દ્રષ્ટિ કરો. ત્યાંના નિવાસી જે જમીનની ઉપજ ને બહુ જ વધારે ગણે છે તે આપણે ત્યાં ઘણી જ નજીવી ગણવામાં આવે છે. પહેલાં ત્યાં એક નદીના કિનારા પર ૧૨૦૦૦ ગામ આપાદ હતાં, પરંતુ હવે તેની સંખ્યા ફક્ત ૮૦૦ ની થઈ ગઈ છે અને તે પણ વળી કંગાલ તથા બિખારીઓથી ભરેલાં છે. સ્પેન લોકો કહે છે કે જમીન સારી છે, આકાશ સાફ છે, પણ ફક્ત જમીન તથા આકાશની વચ્ચે આવેલી વસ્તુઓ જ ખરાબ છે. સ્પેનવાસીઓને માટે મહેનત કરવી એ એક અસંભવિત વાત છે. કંઈક આગસ અને કંઈક અભિમાનથી તેમનાથી મહેનત નથી થતી. તેઓને મહેનત કરવામાં શરમ લાગે છે, પરંતુ બીજા માગતાં કંઈ પણ શરમ આવતી નથી.

સમાજમાં બે પ્રકારનાં મનુષ્ય થાય છે; કમાનાર અને ખર્ચ કરનાર, લાંબી નજરવાળા અને ટુંકી નજરવાળા. કરકસરીયા અને હિડાહિ, નિધન અને ધનવાન.

જે મનુષ્ય મહેનત કરીને કરકસરપણાથી રહી થોડા રૂપિય એકઠા કરે છે તે દિન પ્રતિદિન તેમાં વૃદ્ધિ કરે જાય છે, અને ધીમે ધીમે વાણિજ્ય વ્યાપારની શરૂઆત કરી ટુંક સમયમાં ધનવાન થઈ જાય છે.

જે લોકો કરકસરપણાથી રહે છે તેઓ મકાન બંધાવે છે, યત્રોનાં

કારખાનાં સ્થાપે છે, ખેડો ઉધાડે છે, રેલ્વેઓ અને સ્ટીમરો બનાવડાવે છે, ખાણો ખોદાવે છે, ઇત્યાદિ જાત જાતનાં નવાં નવાં કામો શરૂ કરે છે.

એ સવ કરકસરપણાનું પરિણામ છે અને ધનને ઉત્તમ કાર્યોમાં રોકવાની ખૂબી છે. જગતની ઉન્નતિમાં ઉડાડિ મનુષ્યનો કંઈ ભાગ નથી. જેટલી તેની આવક છે તેટલી સઘળી તે વાપરી નાંખે છે. તેનાથી ખીજને કંઈ ફાયદો થતો નથી. ગમે તો તે પુષ્કળ ધન કમાય પણ તેની દશામાં કોઈ જાતની ઉન્નતિ નથી થતી. તે હમ્મેશાં ખીજની સહાયતા શોધતો ફરે છે અને કરકસરીઆ મનુષ્યનો ગુલામ બનીને રહે છે.

પ્રકરણ ૨ જી.

કરકસર કેવી રીતે કરવી ?

૧. કેટલાક લોકો વર્તમાનને માટે મહેનત કરે છે અને કેટલાકો અવિષ્યને માટે કરે છે. પરંતુ બુદ્ધિમાન પુરૂષ વર્તમાન અને અવિષ્ય બન્નેને માટે કરે છે.

૨. સઘળી સજ્જતાનું ગુપ્ત રહસ્ય પોતાની ઇચ્છાઓને રોકી રાખવી તે છે.....કદાચ જો તમે એકવાર તમારા ઉપર કાળુ મેળવો તો એ (કાળુ) એક સર્વોત્તમ શિક્ષક છે. જ્યારે તમે મને એ સિદ્ધ કરી દેખાડશો કે તમે પોતાને વશમાં રાખી શકો છો ત્યારે હું કહી શકીશ કે તમે શિક્ષિત છો, નહિ તો એ સિવાય તમારું સર્વ શિક્ષણ કંઈ પણ કામનું નથી.

૩. આખી દુનિયા ખૂબ પાડીને કહે છે કે એવા કાણ માણસ છે જે અમને બચાવે. અમને એવા માણસની જરૂર છે. એ માટે દૂર જતા નહિ. તે તમારી પાસે છે. તે તમે પોતે જ છો, હું હું અને આપણામાંથી દરેક છે.....આપણે પોતાને મનુષ્ય કેવી રીતે બનાવીએ ? એના જેવું કોઈ કાણ કામ નથી, જે કે આપણે નથી બાણતા કે તેને માટે દૃઢ સંકલ્પ કરવાને તૈયાર છીએ.

—વિદ્વાનોનાં વાક્ય.

* * * * *

આપણે સુખ અને શાન્તિ ક્યારે પ્રાપ્ત કરી શકીએ કે જ્યારે આપણે તે મેળવવાને અને તેનાથી લાભ લેવાને માટે યોગ્ય ઉપાયો કામમાં લાવીએ ત્યારે. જે લોકો સારી કમાણી કરી શકે છે તેઓ ધનવાન શક્ય શકે છે અને સંસારની ભલામી તથા ઉન્નતિમાં પણ સહાયતા આપી શકે છે; પરંતુ તેની અથવા તેની જાતિની દશામાં કોઈ જાતની સંતોષકારક ઉન્નતિનો આધાર કેવળ તેના પરિશ્રમ, સાહસ, સત્ય અને યોગ્ય ખર્ચ ઉપર અવલંબી રહેલો છે.

કોઈ સમાજને જેટલું નુકસાન ધનના નકામા ખર્ચથી થાય છે, તેટલું ધનના અમાયી થતું નથી. ધન પેદા કરવું સહેલું છે; પરંતુ તેને યોગ્ય રીતે ખર્ચવું કઠણ છે. કોઈ માણસની ઉપજ ઉપરથી તેની મિત્રકતનો અંદાજ કાઢવો ઠીક નથી; પણ તેના ખર્ચ તથા ગૃહકારભારની યોગ્યતા પરથી કાઢવો જોઈએ. જ્યારે કોઈ માણસ મહેનત કરીને પોતાને માટે તથા પોતાના પરિવાર માટે જરૂરીઆત કરતાં વધારે કમાય છે અને ખર્ચ કરીને થોડું બચાવી પણ રાખે છે ત્યારે સમજવું કે નિઃસંદેહ તેનામાં જાતિ ઉપર ઉપકાર કરવાનો અંશ રહેલો છે. ગમે તે પછી બચાવેલી પુંજ થોડીજ કેમ નથી હોતી, તોપણ તે તેને સ્વતંત્ર રહેવાને માટે બણી છે.

જે કારીગર આજ સાઈ કમાય છે, તે એક દિવસે ધનવાન નહિં બને એવું કંઈ કારણ નથી. એ કેવળ ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખવાથી તથા ઘર કારબાર યોગ્ય બ્યવસ્થાપૂર્વક ચલાવ્યાથી થઈ શકે છે. જેટલા મોટા મોટા શિલ્પનેતાઓ જોવામાં આવે છે તેઓ ધણા ખરા સાધારણ સ્થિતિમાં જ ઉછરેલા છે. કામ કરનાર અને ન કરનારની વચ્ચે કેવળ અનુભવ તથા હુશિયારીનું અંતર છે. રૂપિયા બચાવવા અથવા તે ગુમાવવા તે કામ કરનારની ઉપર જ આધાર રાખે છે. કદાચ તે બચાવશે તો તે ખર્ચવાને તેને હમ્મેશાં ધણા અવસર મળશે.

એક મહાશય કહે છે કે, “હું એક દિવસ મારા કેટલાક મિત્રોની સાથે એક કારખાનું જોવા ગયો. એ કારખાનામાં ૮૦૦ મશીનો તથા ચાર હજાર માણસો કામ કરતા હતા. જ્યારે અમે પાછા ફરવા જાગ્યા, ત્યારે મારા એક મિત્રે કારખાનાના માલિકના ખબાપર હાથ મુકી હસીને કહ્યું, ‘ ૨૫ વર્ષ પૂર્વે આ મહાશય પોતે પણ એક કારીગર હતા અને આ બધું કારખાનું તેમના જ શ્રમ તથા કરકસર-પણાનું પરિણામ છે. ’ એ સાંભળી કારખાનાના માલિકે મ્હોં મલકાવીને ઉત્તર આપ્યો, ‘ ના, આ બધું મારી પોતાનીજ મહેનતથી થયું નથી. મેં મારી સ્ત્રી સાથે જ્યારથી લગ્ન કર્યું ત્યારથી દરરોજ કપડાં વણીને તે એક રૂપિયો કમાતી હતી. ’

સમયને સાવધાનીથી કામમાં લેવો તે ધનને સાવધાનીથી ખર્ચ કરવા સમાન છે. પ્રેસીડેન્ટ ફ્રેંકલિન (Franklin) કહે છે કે, “ વખત એક અમૂલ્ય રત્ન છે. ” કદાપિ જો કોઈને ધન મેળવવાની અભિલાષા હોય, તો તેને ઉચિત છે કે તે સમયને યોગ્ય રીતે વાપરે.

જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, શિલ્પ, સાહિત્ય આદિ અત્યંત ઉત્તમ કાર્યોમાં સમયનો સફળપ્રયોગ થઈ શકે છે. નિયમિત રીતે વર્તવાથી કેટલોક સમય

ખમ્મી શકે છે અને ઉદ્દેશ પણ પૂર્ણ થઈ શકે છે. દરેક કાર્ય અવસ્થા પ્રમાણે અને નિયમપૂર્વક કરવું જોઈએ. ગૃહિણીને માટે પણ એ ગુણની ખાસ જરૂર છે. દરેક વસ્તુને માટે સુકરર કરેલું સ્થાન હોવું જોઈએ તથા દરેક વસ્તુ તેની જગ્યા પર રહેવી જોઈએ. દરેક કામને માટે સુકરર કરેલા વખત હોવો જોઈએ અને દરેક કામ સુકરર કરેલા વખતે થવું જોઈએ.

કરકસર કેટલી ઉપયોગી અને કેવી છે તે દેખાડવાની જરૂર નથી. કોઈ એમ કહી શકતું નથી કે તેનું પાલન ન કરવું જોઈએ. તેનાં સંકટો ઉદાહરણ આપણી સામે હાજર છે. પહેલાંના લોકો જે કામ કરી ગયા છે તેને આપણે પણ કરી શકીએ છીએ. કરકસર કંઈ હાનિકારક અથવા તો દુઃખદાયક નથી, પણ તેથી બિલકુલ તે આપણને અપમાન, અવજા અને તિરસ્કારથી બચાવે છે. જો કે કરકસર કરવાથી આપણને આપણી વાસનાઓને દાખી દેવી પડે છે; પરંતુ તે આપણને યોગ્ય સુખ તથા વૈભવથી કમનસીબ રાખતી નથી. તે આપણને અનેક પવિત્ર સુખ તથા આનંદની સામગ્રી એકઠી કરી આપે છે. પરંતુ કરકસર નહિ કરનાર અને ઉગ્ર માણસના બાળ્યમાં એ સુખ હોતું નથી.

કોઈ માણસે કદાપિ એમ કહેવું ન જોઈએ કે હું યોગ્ય ખર્ચ કરી શકતો નથી. એવા ઘણા લોકો હોય છે, કે જેઓ દર અડવાડિયે એક બે રૂપિયા પણ ખચાવી શકતા નથી. કદાચ અડવાડિયામાં એક રૂપિયો પણ ખચાવે તો ૨૦ વર્ષમાં ૧૦૦૦ રૂપિયા થઈ જાય અને દશ વર્ષ પછી બાળ વિગેરે ચમને કેટલા હજાર થઈ જાય. જો કદિ તમે અડવાડિયે એક રૂપિયો પણ ન ખચાવી શકતા હોય તો તે એક બાળુએ રહ્યું. ૧૧, ૮, ૦) ન ખચાવવાનું શરૂ કરો, પરંતુ

જરૂર કરે જ. સેવિંગ બેંક દરેક સ્થળે સ્થાપેલી છે, તેમાં અત્યારથીજ ભરી આવે—પછી બહેને થોડી રકમ કેમ નથી હોતી, એથી તમને કરકસર કરવાનો અભ્યાસ પડશે કે જેની ઘણીજ જરૂર છે.

કરકસરને માટે કોઈ અસાધારણ શક્તિ, સાહસ અથવા તો યોગ્યતાની જરૂર નથી તથા તે કંઈ એવું કામ નથી કે તેના પ્રમાણે ચાલવાનું મનુષ્યની શક્તિની બહાર હોય. તેને માટે સાધારણ બુદ્ધિની જરૂર છે. હા, ફક્ત એક વાતની ઘણીજ જરૂર છે કે મનુષ્યે સ્વાર્થથી ભરેલા ભોગવિલાસોથી દૂર રહેવું જોઈએ. ખરું જોતાં કરકસર દરરોજના કાર્યમાં એક સાધારણ વાત છે. એને માટે કોઈ મોટા મહાન વિચારોની જરૂર નથી, ફક્ત સંતોષ તથા ઇન્દ્રિયોને દબાવી દેવાની જરૂર છે. તેની શરૂઆત કરવી એજ તેનો ઉપાય છે. જેમ જેમ તેનો અભ્યાસ પડતો જશે તેમ તેમ સરળતા જણાતી જશે તથા જેનો ત્યાગ કરતાં શરૂઆતમાં મૂકેલી જણાઈ હતી તેનો મદલો તરતજ મળશે.

આહિંસા એક પ્રશ્ન થઈ શકે છે કે શું એ સંબંધિત વાત છે કે જે માણસની આવક ઘણી જ થોડી છે અને કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવામાં જ સઘળી વપરાઈ જાય છે, તે પણ થોડું બચાવી શકે છે તથા સેવિંગ બેંકમાં જમા કરી શકે છે ? તેનો ઉત્તર એજ છે કે હા, જણા બુદ્ધિમાન તથા પરિશ્રમી પુરૂષ એ પ્રમાણે કરી શકે છે. તેઓ થોડું ધણું પણ બચાવીને સેવિંગ બેંક ઇત્યાદિમાં જમા કરે છે. ન્યારે થોડા મનુષ્યો એ પ્રમાણે કરી શકે છે, ત્યારે સર્વ જણે કોઈ પણ ઈચ્છિત સુખનો ત્યાગ કર્યા સિવાય જરૂર એ મુજબ કરવું જોઈએ.

આ વાત કેટલી સ્વાર્થથી ભરેલી લાગે છે કે કોઈ માણસને સારો પગાર મળે છતાં પણ તે પોતાની સઘળી આવક પોતાના

ભોગવિલાસની સામગ્રી એકઠી કરવામાંજ ખરચી નાંખે, અથવા જો તેને સંતાન વગેરે હોય તો તેઓને માટેજ ખરચી નાંખે અને કંઈ પણ બચાવે નહિ. આપણે જોઈએ છીએ કે ઘણા માણસોની આવક તેમના જીવનકાળમાં ઘણી સારી રહી; પરંતુ તેમણે કંઈ પણ બચાવ્યું નહિ—સઘળું ખરચી નાખ્યું. તેના મરણ પછી તેની સ્ત્રી અને બાળકો એક પૈસાને માટે ઘેર ઘેર ભીખ માગવા લાગ્યાં. ન કોઈ તેમનું રક્ષણ કરનાર રહ્યું કે ન કોઈ ખર્ચર પુછનાર રહ્યું. તેઓ મરી જાય કે જીવે તેની દરકાર રાખનાર પણ કોઈ રહ્યું નહિ. કહો, તેનાથી વધારે સ્વાર્થી અને હિડાહિ ખીજી કોણ હશે ?

જો સ્ટેજ પર વિવેકથી કામ લેવામાં આવે તો એવું પરિણામ કદિ પણ ન નિપજે. ખાવાપીવામાં જો થોડી પણ કરકસર કરવામાં આવે તો સઘળી આમદાની પોતાને માટેજ ખર્ચ કરવાને બદલે થોડા દિવસોમાં થોડું પણ ખીજીને માટે બચાવી શકાય. હા, મનુષ્યનું એ એક મુખ્ય કર્તવ્ય છે કે ગમે તેટલી થોડી રકમ કેમ નથી હોતી, પરંતુ તે અવશ્ય બચાવે. જેથી કોઈ અકસ્માત આપત્તિ વખતે તેને અથવા તો તેના કુટુંબીઓને કામમાં આવે.

શોધ કરતાં જણાય છે કે ઘણાંજ થોડા માણસો ધનવાન થઈ શકે છે; પરંતુ પ્રત્યેક માણસમાં મહેનત અને કરકસરપણાથી પોતાની જરૂરીયાતોને પુરી પાડી શકવાની તથા વૃદ્ધાવસ્થામાં નિર્ધનતાનું દુઃખથી બચી શકાય તેટલા રૂપિયા બચાવી શકવાની શક્તિ છે. કરકસરમાં વખતની અડચણ પડતી નથી, પણ દૃઢ સંકલ્પની અડચણ પડે છે. મનુષ્ય થોડી ઘણી શારીરિક તથા માનસિક મહેનત કરી શકે છે; પરંતુ હિડાહિપણે તથા નિયમ વિનાનું ખર્ચાળ જીવન ગુનારવાનું છોડતો નથી.

મચ્છાઓને વશીભૂત કરવા કરતાં ભોગવિલાસોમાં રહેવાનું લોકો વધારે પસંદ કરે છે. તેઓ જે કંઈ કમાય છે તે સઘળું વાપરી નાંખે છે. કેવળ મહેનતુ માણસો ઉઠાડી નથી હોતાં. દરરોજ સાંભળવામાં આવે છે કે લોકોએ વરસો સુધી સેંકડો રૂપિયા પેદા કર્યા, પરંતુ બ્યારે તેઓ અકાળ મૃત્યુના ગ્રાસ થયા ત્યારે તેઓએ પોતાનાં સંતાનોને માટે એક ટોડી બદામ પણ રહેવા દીધી નહિ. તેમના મૃત્યુ પછી તેજ ઘર કે જેમાં તેઓ રહેતા હતા અને તેજ સામાન કે જેનાથી ઘર સુશોભિત લાગતું હતું તે બીજાઓને ઘેર ચાલ્યા જાય છે. તેના વેચાણથી જે રૂપિયા આવે છે તેમાંથી જ તેમની ક્રિયા-કર્મ વગેરેના ખર્ચ કરવામાં આવે છે, અને તેમણે પોતાના જીવન કાળમાં જે દરજ્જા કર્યું હતું તે પણ તેમાંથી ચુકવવામાં આવે છે.

ધન એ સેંકડો વ્યર્થ તથા નિર્મૂલ પદાર્થોના પ્રતિનિધિ તરિકે છે; પરંતુ તે સાથે જ તે એક અતિ અમૂલ્ય વસ્તુને પણ પ્રકટ કરે છે, જેને સ્વતંત્રતા કહે છે. એથી એ એક અત્યંત જરૂરી વસ્તુ છે. અને બ્યારે ધન સ્વતંત્રતાનું કારણ છે, ત્યારે કરકસર નહાના દરજ્જામાંથી નિકળી જઈને ઉંચ માનવંત પદ પર આરૂઢ થઈ જાય છે. બુલ્વર (Bulwer) કહે છે કે, “ રૂપિયાની બાબતમાં કદિ પણ છોકરવાદપણું ન કરવું જોઈએ. રૂપિયા એ ગુણ, યશ, ગૌરવ અને અરિત્ર છે. મનુષ્યના સત્ય, ઉદારતા, દયાળુતા, ન્યાયપરાયણતા, દુરદર્શિતા, વગેરે ઉત્તમ ઉત્તમ ગુણ ધનના યોગ્ય ખરચ ઉપર જ આધાર રાખે છે. અને લોભ, કંજુસપણું, ટુંકી નજર વગેરે અનેક અનુગુણ રૂપિયાના દુરુપયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે. ”

જે માણસે જેટલું કમાયું તેટલું સઘળું વાપરી નાખ્યું તેની કદિ પણ ઉન્નતિ થતી નથી. જે માણસ પોતાની સઘળી આવક

વાપરી નાંખે છે તે હમ્મેશાં ગરીબાઈના કિનારા પર આકાશમાં લટકતો હોયો રહે છે. જેઓ પોતાને દરિદ્ર અવસ્થામાં રાખે છે અને ફક્ત પોતાનું જ નહિ પરંતુ બીજાઓનું પણ ગૌરવ ગુમાવે છે, તેઓ નિર્બળ તથા સમય અને અવસરના ગુલામ છે. તેઓ સ્વાધિન અથવા સ્વતંત્ર રહી શકે એ અશક્ય છે. મનુષ્યને સઘળા સદ્ગુણોથી દૂર રાખવા માટે આંધળું ખર્ચ અથવા ડિઝાકપાણું જ બસ છે.

પરંતુ જે માણસ થોડું ઘણું પણ બચાવે છે—પછી બલે તે ગમે તેટલી ન્હાની રકમ કેમ નથી હોતી—તેની દશા સર્વથા બૂદ્ધી છે. જે થોડું ધન તેણે બચાવ્યું છે તે તેને હમ્મેશાં બળ તથા શાન્તિ આપ્યા કરે છે. તે કદિ પણ સમય તથા બાગ્યના સપાટામાં નથી આવતો અને સંસારની ઘટનાઓની સ્લામે સાહસપૂર્વક વીરતાથી બાથ ભાંડે છે. તે પોતે પોતાના અધિકારી છે, બીજાને આધિન નથી. તેને કોઈ ખરીદી શકતું પણ નથી તેમજ વેચી શકતું પણ નથી. તે સ્વાધીન અને સ્વતંત્ર છે તથા વૃદ્ધાવસ્થાના સુખશાંતિમય આનંદનું સ્વાગત કરવા માટે તૈયાર છે.

મનુષ્ય જેમ જેમ વિચારશીલ અને બુદ્ધિમાન થતો જાય છે, તેમ તેમ તે પરિણામદર્શી અને કરકસરીનો થતો જાય છે. અવિચારી પુરૂષ પોતાની સઘળી આવક આજે જ ખર્ચી નાંખે છે, કાલની ખિલકુલ ચિંતા કરતો નથી, ગરીબાઈ તથા પોતાના આશ્રિત બાલ-બચ્ચાંઓના અધિકારની પણ પરવા કરતો નથી; પરંતુ વિચારશીલ પુરૂષ હમ્મેશાં ભવિષ્યનો વિચાર કરે છે. તે સારા વખતમાં નરસા વખતને માટે તૈયારીઓ કરી મૂકે છે તથા પોતાના પરિવારની જરૂરીયાતો પણ પૂરી પાડતો રહે છે.

જે માણસ વિવાહ કરે છે તે મોટી જોખમદારી પોતાના શિરે

ઉઠાવી લે છે; પરંતુ ઘણા જ થોડા લોકો એ વિષે વિચાર કરે છે. કદાચ એમાં પણ કંઈ મુદ્દિ ચલાવવાની છે, કેમકે સંભવિત છે કે જો એ વિષે દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચાર ચલાવવામાં આવે તો લગ્ન વિવાહ ચતા જ બંધ થઈ જાય, પછી કોઈ જોખમદારી જ બાકી ન રહે. પરંતુ જે પુરુષ વિવાહ કરે તેણે તરત જ દૃઢ સંકલ્પ કરી લેવો જોઈએ કે ગરીબાઈને બનતાં સુધી મારા ઘરમાં કદિ પણ પ્રવેશ કરવા દઈશ નહિ તથા મારા મૃત્યુ પછી મારા બાળ બચ્ચાં સમાજ પર કોઈ પણ પ્રકારે ભાર સ્વરૂપ થઈ પડશે નહિ.

આ અભિપ્રાયથી કરકસર એ મનુષ્યનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. એ વિના કોઈ સત્યવક્તા અથવા ધર્માત્મા થઈ શકતો નથી. દુંડી નજર સ્ત્રી તથા બાળકોને માટે અન્યાય છે. એ અન્યાયનું કારણ અજ્ઞાનતા છે. જે પિતા પોતાની સઘળી આવક જાત જાતના વ્યસનોમાં અથવા મોજ શોખમાં ઉઠાવી નાંખે છે તથા કંઈ પણ બચાવતો નથી તે પોતાના નિરાશ્રિત બાળકોને જન્મ પર્યંત દુઃખ સહન કરવાને માટે મૂકી ચાલ્યો જાય છે. શું એથી વધારે ખીંતે કોઈ અન્યાય થઈ શકે છે ? એ અસાવધાની લગભગ દરેક જાતિમાં વિશેષ પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. ઉતરતી પંક્તિના લોકોની માથે મધ્ય તથા ઉચ્ચ પંક્તિના લોકો પણ એવા અપરાધી છે. તેઓ પોતાના ગળા ઉપરાંત વધીને ઉઠાડે ખર્ચ કરે છે, બહારના હાકમાફને હૃદયથી ધ્રુષ્ટિ છે તથા પોતાને ધનવાન કહેવડાવવા માટે ઉઘોગ કરે છે જેથી તેઓને શરાબની શીશીઓ ઉઠાવવા, સરતો કરવા, નાચ મુજરા કરાવવા વગેરેમાં ખર્ચ કરવાની તક મળે.

એક વાર બ્યારે મિસ્ટર હુમે હાઉસ ઓફ કૉમન્સ (House of commons) માં કહ્યું હતું કે આપણું ખર્ચ ઘણું વધે જાય છે,

ત્યારે સધળા સાંભળનારાઓ હસી પડ્યા હતા. પરંતુ તેનું કહેવું અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે. બદ્ધે એ સમય કરતાં અત્યારે પણ વધારે સત્ય છે. આપણાં ખર્ચ ધણાં જ વધી ગયાં છે. આપણે આપણા ગળ ઉપરાંત ખર્ચ કરીએ છીએ. આપણે આપણી આવક નકામી ગુમાવી નાંખીએ છીએ અને આપણા છવનનો ધણો ભાગ તેની પ્રાછળ ગુમાવી દઈએ છીએ.

ધણા માણસોમાં રૂપિયા કમાવાની યોગ્યતા હોય છે; પરંતુ તેઓ સાચવીને ખર્ચ કરવાનું જાણતા નથી. પૈસા ખેદા કરવામાં તો ચતુર છે પણ ખર્ચ કરવામાં મૂર્ખ છે. લોકો ઇન્દ્રિયોના ક્ષણિક સુખોમાં અવિચારીપણે ફસાઈ જાય છે. જે કે અસાંવધાનીના કારણથી એવું બને છે તોપણ લોકો દૃઢ ચિત્ત તથા દૃઢ સંકલ્પદ્વારા એ ઇચ્છાઓને સ્હેલાઈથી વશમાં રાખી શકે છે, જેથી તેઓને આવતા અકસ્માત ખર્ચોથી કષ્ટ ભોગવવું ન પડે.

જ્યારે પોતાની જાતિની અથવા તો પોતાને આધીન કુટુંબી-જનોની દશા સુધારવાનો વિચાર હૃદયમાં ઊપજાય છે, ત્યારે એ વખતે પૈસા અચાવવાનો અભ્યાસ વધારે થાય છે. એ વિચારથી સર્વ હિડાઈ ખર્ચ તથા ગિનજરૂરી વસ્તુઓની જરૂરીયાત ઓછી થઈ જાય છે. જે જરૂર નથી તો સસ્તામાં સસ્તી કિંમતે લીધેલી વસ્તુ પણ મોંઘી જ છે. ન્હાના ન્હાના ખર્ચોથી મોટા મોટા ખર્ચો થવા લાગે છે. અવિચારીપણે નકામી વસ્તુઓ ખરીદ કરવાથી હિડાઈ ખર્ચ કરવાની ટેવ પડી જાય છે. રોમનો પ્રસિદ્ધ સિદ્ધાન્તવેત્તા સિસરો (Cicerō) કહે છે કે “ ખરીદ કરવાની ટેવ નથી તે જ ધન એકઠું થવાનું કારણ છે એમ સ્હમજો. ” ધણા લોકોને વસ્તુઓ ખરીદવાનો મોહ થાય છે. તેઓ કોઈ ચીજ સસ્તી જુએ છે કે

તરત જ તે ખરીદવાને તૈયાર થઈ જાય છે. જો તેને પુછવામાં આવે કે એની શી જરૂર છે ? તો તે જવાબ આપશે કે હમણાં તો કંઈ નથી, પણ હા, એ કોઈ વખતે પણ કામમાં આવશે. એવા ઘણા માણસો જુની વસ્તુઓ ખરીદે છે અને પોતાના બધા રૂપિયા ગુમાવી નાંખે છે. હોરેસ વેલપોલે (Horace Walpole) એક વખતે કહ્યું હતું કે, “ હવેથી કદિ પણ ખરીદી થશે નહિ, કેમકે મારા ઘરમાં એક તસુ પણ ખાલી જગ્યા રહી નથી તેમ જ એક પાઈ પણ ખર્ચી નથી. ”

દરેક માણસે પોતાની યુવાવસ્થામાં એટલો સામાન એકઠો કરી લેવો જોઈએ કે જેથી વૃદ્ધાવસ્થામાં આનંદપૂર્વક જીવન ગુજારી શકાય. જે માણસે પોતાના જીવનનો ઘણો ખર્ચ ભાગ સારી સ્થિતિમાં ગુજાર્યો પરંતુ અંતે અન્ન સુદ્ધાના સાંસા પડવા લાગ્યા તથા બીજા માણસો વિના અને ખીજાઓની પાસે હાથ ધરવા સિવાય પેટનું પૂરું કરવાનું કંઈ સાધન ન રહ્યું. તે માણસની દશા કેટલી શોચનીય છે ? એટલા માટે એ વિચાર દરેક માણસના મનમાં પ્રથમથી જ દૃઢપણે સ્થિર થવો જોઈએ કે મહેનત કરીને વ્યવસ્થાપૂર્વક ખર્ચ કરવું જોઈએ જેથી ભવિષ્યમાં તેને તથા તેના કુટુંબને લાભ થાય.

ખર્ચ જોતાં યુવાવસ્થામાં જ પૈસા બચાવવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ અને વૃદ્ધાવસ્થામાં ઉદારપણે ખર્ચ કરવું જોઈએ; પરંતુ આવક કરતાં અધિક કદિ પણ નહિ. એક યુવકને જીંદગીના મેદાનમાં ઘણી લાંબી મુસાફરી કરવાની છે. એ અવસ્થામાં જ તે કરકસરના સિદ્ધાંતોનો સારી રીતે અભ્યાસ કરી શકે છે. પરંતુ એક વૃદ્ધ પુરૂષ પોતાની જીવનલીલા સમાપ્ત કરનાર છે અને અહિંયાથી પોતાની સાથે કંઈ પણ લઈ જનાર નથી.

પણ એવું જોવામાં નથી આવતું. દરેક યુવકની એવી ઇચ્છા થાય છે કે જેવી રીતે મારા માતાપિતાએ ખર્ચ કર્યું તેવી રીતે હું પણ ઉદારપણે અને સ્વતંત્રતાથી કરું. કોઈ કોઈ વખતે એથી પણ વધીને ખર્ચ કરવાની મરજી થાય છે અને તે કરે છે પણ ખરો. પછી પરિણામ એ આવે છે કે તે ટુંક સમયમાં ઝણ (કરજ) ના સપાટામાં સપડાય છે, પોતાની જરૂરીયાતોને પૂરી પાડવા માટે અનુચિત અને પાપમય ઉપાયો લે છે, રૂપિયા જલદીથી પેદા કરવાને પ્રયત્ન કરે છે, અને પોતાની શક્તિ ઉપરાંત વ્યાપાર કરે છે; પરંતુ છેવટે દુઃખનો ભારો શિરપર ઉંચકી લે છે. એથી તેને અનુભવ તો મળે છે, પરંતુ એ અનુભવ સારા કામનો થતો નથી-ખોટા કામનો થાય છે.

વિશ્વવિખ્યાત મહાત્મા સૉક્રેટિસ (Socrates) કહે છે કે “ દરેક કુટુંબના પિતા અથવા નેતાઓએ પોતાના કરકસરીયા પાડોસીનું અનુકરણ કરવું જોઈએ, અને જે પોતાની આવક ઉત્તમ વ્યવથાપૂર્વક ખર્ચે છે તેવા પુરૂષોના જીવનમાંથી બોધ લેવો જોઈએ. ” કરકસર કરવાની ઘણી જ જરૂર છે. એ સર્વોત્તમ ગુણ દ્રષ્ટાંતોથી ઘણી જ સારી રીતે સ્હમજી શકાય છે. ધારો કે બે માણસો છે; દરેકની આવક રોજની રૂ. ૫) છે. બન્ને જણાનું રહેવાનું તથા ઘરનું ખર્ચ સરખું જ છે. એક જણ તો કંઈ બચાવતો નથી અને કહે છે કે હું કંઈ જ બચાવી શકતો નથી; પરંતુ બીજો કહે છે હું બચાવી શકું છું અને થોડા થોડા રૂપિયા દરરોજ સેવિંગ બેંકમાં મૂકી આવું છું. પરિણામ એ થાય છે કે એક દિવસે તે ધનવાન કહેવાય છે.

સેમ્યુઅલ જોન્સન (Samuel Johnson) દરિદ્રતાના દુઃખની એક પ્રત્યક્ષ મૂર્તિરૂપ હતો. તે એવો દરિદ્ર હતો કે તેણે એકવાર

પોતાના નામની જગ્યાએ ડેન્સન ન લખતાં ડિનરલેસ (Dinner-
less અર્થાત્ જેને ખાવાનું ન મળે તે) લખી નાખ્યું હતું ! તે
જંગલીની માફક ગલિઓમાં ફર્યા કરતો હતો તથા તેને રાત્રે ક્યાં
સૂઈ રહેવું એ વિષે પણ વિચાર થઈ પડતો હતો. ડેન્સનની પ્રથમ
અવસ્થા એવી તો દરિદ્રતામાં વીતી કે તે તેને આખી જીંદગી પર્યંત
ભૂલી ગયો નહિ. તે હમ્મેશાં પોતાના મિત્રો તેમજ વાંચકોને રહમ-
જાવતો હતો કે ગરીબાઈથી બચવું જોઈએ. સિસરોની માફક તેના
પણ મત હતો કે ઋદ્ધિ તથા વૃદ્ધિનો સર્વોત્તમ માર્ગ કરકસર છે.
તે કરકસરને દૂરદર્શિતાની પુત્રી, સંયમની બહેન અને સ્વતંત્રતાની
માતા કહેતો હતો. તે કહે છે કે, “ ગરીબાઈથી પરોપકારનાં સધળાં
દાર બંધ થઈ જાય છે તથા પાપથી બચવાની શક્તિ સર્વથા જતી
રહે છે. એટલા માટે દરેક સારા ઉપાયો વડે તેને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન
કરવો જોઈએ. દૃઢ સંકલ્પ કરો કે દરિદ્ર નહિ થઈએ. જે કંઈ
તમારી પાસે છે, તેનાથી થોડું ખર્ચ કરો. કરકસર કેવળ સુખ અને
શાન્તિનો જ આધાર નથી; પરંતુ પરોપકારનું પણ મૂળ છે. જેને
પોતાને જ સહાયતાની જરૂર છે તે બીજાને સહાયતા કરી શકતો
નથી. બીજાને આપ્યા પહેલાં પોતાની પાસે પુષ્કળ પુંજ એકઠી
કરી લેવી જોઈએ. ”

ડેન્સને બીજું પણ કહ્યું છે કે, “ દરિદ્રતા માનવીય સુખની
કદામાં કદી દુશ્મન છે. તે સ્વતંત્રતાનો નાશ કરી નાંખે છે. કેટલાક
સદ્ગુણોને અશક્ય અને કેટલાકોને કઠિન બનાવી દે છે. ” જે લોકો
દરિદ્રતાથી બહીતા રહે છે તેમણે પોતાના કરકસરીયા પૂર્વજોનાં નીતિ-
માન વાક્યોનું સ્મરણ કરવું જોઈએ અને ઉડાઉપણાથી બચવા માટે
ઉપયોગી ઉપાયો લેવા જોઈએ. કરકસરપણા સિવાય કોઈ ધનવાન થઈ
શકતું નથી અને કરકસર કરવાથી કોઈ ગરીબ થઈ શકતું નથી.

જો કરકસર ઉપર એવા બાવથી જોવામાં આવે કે તેનું પાલન કરતું કેટલું જરૂરનું છે તો પછી તેનું પાલન કરવામાં કંઈ પણ મુશ્કેલી જણાશે નહિ. જે લોકોએ એ ઉપર પ્રથમથી ધ્યાન આપ્યું નથી તેમને એ જોઈને આશ્ચર્ય લાગશે કે ફક્ત એ ચાર પૈસા દરરોજ બચાવ્યાથી પણ કેટલી ઉન્નતિ, માનસિક વૃદ્ધિ અને જાતિય સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થાય છે.

કરકસર માટે જેટલો ઉધાગ કરવામાં આવે તેટલો પ્રશંસાને પાત્ર છે. તે પ્રમાણે વર્તવાથી જ તેની ઉન્નતિ છે. તેનાથી સ્વાર્થત્યાગ અને સંયમ વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. લાંબી નજર પર તેનો સઘળો આધાર છે અને લાંબી નજર જ તેનો મૂળ મંત્ર છે. તે વિષયવાસના-એને દાખી દે છે, સુખ શાન્તિ આપે છે અને ભય, ચિન્તા, આકુળતાઓ જેમાં આપણે હમ્મેશાં ફસી રહીએ છીએ તેને દૂર કરે છે.

કેટલાકો કહે છે કે એ નથી થઈ શકતું, પણ એ ખરું નથી. દરેક માણસ કંઈ ને કંઈ જરૂર કરી શકે છે. એ વિચાર કે જે 'નથી થઈ શકતું' તે જુદાં જુદાં માણસ અને જાતિના સર્વનાશનું કારણ છે. 'એ નથી થઈ શકતું' એના કરતાં વધારે ખુરં ખીજું કંઈ નથી. જો એક પૈસો રોજ પાન તમાકુમાં ખર્ચ થાય તો વર્ષની આખરે રૂ. ૬) થશે અને કદાચ જીંદગી સુધીનો હીસાબ કાઢવામાં આવે તો મરતી વખતે એ આંકડો કેટલાક સોનો થશે. જો એ રૂપિયા પાન તમાકુના ખર્ચમાંથી બચાવી કોઈ બેંકમાં જમા કરાવે તો ૨૦ વર્ષમાં રૂ. ૧૨૦) થઈ જશે. કેટલાક માણસો તો એક પૈસાની જગ્યાએ ૭ ૭ પૈસાનાં પાન ચાવી જાય છે. જો એ પૈસા બચાવવામાં આવે તો ૨૦ વર્ષમાં ૭૦૦-૮૦૦ રૂપિયા થઈ જશે. જે માણસ ફક્ત રોજ બે આનાનો દારૂ પીએ છે, તે ૨૦ વર્ષમાં ૧૦૦૦ રૂપિયાની પાચમાલી કરી નાંખે છે.

એક વાર એક શેડે પોતાના નોકરને સલાહ આપી કે થોડા રૂપિયા ખરાબ દિવસોને માટે બચાવી રાખવા જોઈએ. થોડા દિવસ પછી જ્યારે શેડે નોકરને પુછ્યું કે “તેં કેટલા પૈસા બચાવ્યા?” ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે “સાહેબ, કંઈ પણ નહિ. મેં નિસ્સંદેહ આપની આજ્ઞા પ્રમાણે બચાવવાનું શરૂ કર્યું હતું; પરંતુ કાલે એટલો બધો વરસાદ પડ્યો કે બધા રૂપિયાનો દારૂ પી ગયો!”

જે માણસ પોતાનું તથા પોતાના પરિવારનું બીજાની મદદ સિવાય પાલન કરે છે તે આત્મ-ગૌરવનો ખરો અર્થ સહમજે છે. દરેક સ્વાવલંબી પુરૂષે પોતાના ગૌરવની રક્ષા કરવી જોઈએ.

ન્યાયપૂર્વક, માણસે ફક્ત પોતાની જ બલાઈનો વિચાર ન રાખવો જોઈએ; પરંતુ બીજા પ્રત્યે તેનું જે કર્તવ્ય છે તેનું પણ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. તે સિવાય પોતે કદિ પણ નીચે ગળડતા ન જવું જોઈએ; પરંતુ હમ્મેશાં પોતાને ઉંચે પદે ચઢાવતા જવું જોઈએ અને દેવતાઓથી સહેજ જ જૂદા સહમજવું જોઈએ. તેણે પોતાના ઉંચ પદનું, પ્રકૃતિના રાજ્યમાં પોતાના ઉંચ અધિકારનું, પોતાની ઉંચ બુદ્ધિનું, પોતાની અહમ્મત શક્તિનું તથા પૃથ્વીપરના પોતાના ઉંચ આસનનું સદા સ્મરણ રાખવું જોઈએ. જે કોઈ એ સમ્મળી વાતો ઉપર વિચાર કરશે તે પોતાને તુચ્છ સહમજવાનું તરત જ છોડી દેશે.

દરેક માણસે પોતાના ગૌરવની રક્ષા કરવી જોઈએ. પોતાના શરીરને, પોતાના મનને, પોતાના આચરણને માન આપવું જોઈએ. આત્મગૌરવ જે આત્મપ્રિયતા પર આધાર રાખે છે, તે મનુષ્યને ઉન્નતિના પ્રથમ પગથીયા પર ચઢાવે છે. તે મનુષ્યને ઉઠાડવાને, આગળ ચલાવવાને, તેની બુદ્ધિને વધારવાને, અને તેની દશા સુધારવાને માટે ઉત્સાહિત કરે છે. આત્મગૌરવ, સ્વચ્છંદતા, પવિત્રતા, સત્યતા, ગંભીરતા

ધર્ત્યાદિ અનેક ઉત્તમ ગુણોની ખાણ છે. પોતાને નીચા ગણવું એ પોતાને ડૂબાની દેવા જેવું છે તથા જેને તળીયે કલંક અને અપયશ છે એવા ભયંકર ખાડામાં પોતાને ગળડાવી પાડવા બરોબર છે.

કેટલીક હદ સુધી દરેક માણસ પોતાને મદદ કરી શકે છે. આપણે કંઈ તૃણ તુલ્ય નથી કે પાણીના પ્રવાહમાં તણાઈએ. આપણે આપણાં કાર્યોમાં સ્વતંત્ર છીએ અને નદીના પ્રવાહમાં આપણે સ્થિર રહી શકવા સમર્થ છીએ. આપણામાંથી દરેક જાણ આચરણ સંબંધી ઉન્નતિ કરી શકે છે, પોતાના વિચારોને વધારી શકે છે, અને સારાં કામો કરી શકે છે. આપણે ગંભીરતા તથા કરકસરપણાથી જીવન ગુજારી શકીએ છીએ, વિપત્તિના વખત માટે સામગ્રી એકઠી કરી શકીએ છીએ, સારાં પુસ્તકો વાંચી શકીએ છીએ, મુદ્દિમાન શિક્ષકોના ઉપદેશ સાંભળી શકીએ છીએ તથા પોતાને ધૈર્યશીલ શક્તિના છત્ર-છાયામાં રાખી શકીએ છીએ. આપણે કંઈ ઉદ્દેશો તરફ દૃષ્ટિ રાખી પોતાને કંઈ કામોમાં લગાડી શકીએ છીએ.

એક કવિ કહે છે કે “ પોતાના પર પ્રેમ રાખવો અને સમાજ પર પ્રેમ રાખવો એ એકજ છે. ” જે માણસ પોતાની ઉન્નતિ કરી શકે છે તે જગતની ઉન્નતિ કરી શકે છે. તે પોતાની જાતથી સમાજની સંખ્યામાં એક સત્યવક્તા પુરૂષનો ઉમેરો કરી શકે છે. પ્રત્યેક સમાજ ઘણા માણસોથી બનેલી છે, તેથી જો કોઈ સમાજનો પ્રત્યેક માણસ પોતપોતાની ઉન્નતિ કરી લે તો આખી સમાજની ઉન્નતિ થઈ જાય. સમાજની ઉન્નતિ એ વંશપરંપરાની ઉન્નતિનું જ પરિણામ છે. જ્યાં સુધી જુદા જુદા અંગ પવિત્ર નથી થઈ શકતાં ત્યાં સુધી આખું અંગ કદિ પણ પવિત્ર થઈ શકતું નથી. સમાજ વંશપરંપરાની વ્યવસ્થાનું પ્રતિબિંબ છે. એ સર્વ પોતે પાર પાડેલા સિદ્ધાંતોની

પુનરાવૃત્તિ છે; પરંતુ પૂર્ણ પ્રભાવ પાડવા માટે જ પોતે પાર પાડેલાં વાડ્યોની પુનરાવૃત્તિ કરવામાં આવે છે.

જે માણસે પોતાની ઉન્નતિ કરી છે, તે પોતાના પાડોસીઓની ઉન્નતિમાં થોડી ધણી સહાયતા કરી શકે છે. તેનામાં એ શક્તિ છે. તેની દૃષ્ટિની સીમા વધી ગઈ છે. તે બીજાઓની મુશ્કેલીઓ જે દૂર કરવા જેવી છે તેને સારી રીતે જોઈ શકે છે. તેઓને સારી અવસ્થામાં લાવવા માટે તે હમ્મેશાં મદદ કરવા તૈયાર છે. તે પોતે પોતાનું કર્તવ્ય પાલન કરી ચુક્યો છે તથા બળપૂર્વક બીજાઓને પોતાની માફક કર્તવ્ય પાલન કરવા માટે આગ્રહ કરી શકે છે. જે માણસ પોતે જ વિષયવાસનાઓના કાદવમાં ઉતરી ગયો છે તે કોઈ સમાજની ઉન્નતિ કરી શકતો નથી. જે માણસ પોતે જ મદોન્મત અને અપવિત્ર છે તે બીજાઓને સંયમ અથવા શુદ્ધતા કેવી રીતે શિખવાડી શકે? વૈદ્યોના પાડોસીઓ કહ્યા કરે છે કે “ વૈદ્યરાજ, પહેલાં તમારો તો ઉપાય કરો ? ”

કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે જે સુધારો તથા ઉન્નતિની આપણે ઇચ્છા કરીએ છીએ, તેની શરૂઆત પ્રથમ આપણે જ કરવી જોઈએ. આપણે પોતાના મત તથા વિચારોને પોતાના જીવનમાં જ પ્રકાશિત કરવા જોઈએ. આપણે પોતાને આદર્શ બનાવી દેખાડી આપવું જોઈએ. જો આપણે બીજાઓની ઉન્નતિની ઇચ્છા રાખતા હોઈએ, તો પહેલાં આપણે પોતાની ઉન્નતિ કરવી જોઈએ. દરેક માણસ જાતે કરીને દેખાડી આપી શકે છે અને એ કામની આત્મગૌરવથી શરૂઆત કરી શકે છે.

જીવનની અસારતા ખરાબ વખતને માટે થોડું ધન એકઠું કરી રાખવા માટે ધણી પ્રેરણા કરે છે. એ પ્રમાણે કરવું એ ધાર્મિક,

આત્મિક અને સામાજિક કર્તવ્ય છે. જે માણસ પોતાને માટે તેમજ પોતાના કુટુંબને માટે ધન સંગ્રહ કરી નથી રાખતો તે ધર્મથી વિમુખ છે અને નાસ્તિકથી પણ દુષ્ટ છે.

જીવનની ક્ષણભંગુરતા પ્રત્યક્ષ જણાય છે. અત્યંત યજ્ઞવાન તથા નિરોગી પણ ક્ષણવારમાં કોઈ દુર્ઘટના અથવા રોગથી મૃત્યુનો કોળીઓ થઈ જાય છે. એટલા માટે જેવી રીતે આપણે મૃત્યુ નિશ્ચય છે એમ માનીએ છીએ તેવી જ રીતે જીવનની અસ્થિરતા પર પણ વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ.

મનુષ્યના જીવનનો કંઈ નિશ્ચય નથી. કેટલાક તો જન્મતાંની સાથે જ મરી જાય છે, કેટલાંક વળી ૨૦ વર્ષ પહેલાં અને કેટલાંક ૫૦ વર્ષ પહેલાં મરી જાય છે. ૬૦, ૭૦, વર્ષના તો ભાગ્યે જ જીવવામાં આવે છે અને ૮૦-૧૦૦ વર્ષના તો ક્યાંય શોધે પણ મળતાં નથી. ભારતવર્ષના લોકોનું આયુષ્ય એટલું અદ્ય કેમ હોય છે, તેનું કંઈ પણ કારણ તો હોવું જ જોઈએ. કારણ વિના કોઈ કાર્ય બનતું નથી. દેવ અથવા તો ભાગ્ય એવી કોઈ વસ્તુ આ સંસારમાં નથી. મનુષ્ય નિયમ પ્રમાણે પેદા થાય છે અને નિયમ પ્રમાણે જ મરી જાય છે. હિન્દુઓ જીવવામાં આવે છે કે જીવનમાં ધણીયે ઘટનાઓ અને છે જેને લોકો દેવી ઘટના કહ્યા કરે છે; પરંતુ જો તે ઉપર લાંબો વિચાર કરવામાં આવે તો જરૂર તેનું કંઈ પણ કારણ જડી આવશે.

મનુષ્યનું એ કર્તવ્ય છે કે આરોગ્ય સંબંધી નિયમોને સારી રીતે જાણે તથા રોગ, શોક, અકાળ મૃત્યુ વગેરે દુર્ઘટનાઓ માટે પહેલાંથી તૈયાર થઈ રહે. પ્રકૃતિની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવાથી જે હાનિકારક પરિણામ આવે છે તેનાથી આપણે કદિ પણ બચી શકતા

નથી—પ્રકૃતિ જરૂર દંડ કરશે. ગમે તો લાખો પ્રાર્થનાઓ કરો પણ પ્રકૃતિના દરબારમાં આપણને કદાપિ ક્ષમા મળશે નહિ.

કેવળ પ્રકૃતિના નિયમો જાણી સેવાથી જ કામ ચાલતું નથી, પણ આપણે તે પ્રમાણે વર્તવાની પણ ધણી જરૂર છે. સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વર આપણી અજ્ઞાનતાથી પોતાના નિયમોમાં ફેરફાર કરતો નથી. તેણે આપણને વિવેક બુદ્ધિ આપી છે જેથી આપણે તેના નિયમો સ્હમણ શકીએ તથા તેનું પાલન કરીએ, નહિ તો શોક, દુઃખ વગેરે પરિણામોને આપણે સહન કરવા બેઠીએ.

આપણે ધણું ખર્ચ લોકોને એમ કહેતાં સાંભળીએ છીએ કે, “શું અમને કોઈ મદદ નહિ કરે?” એ કેટલા નિરાશા અને નિરસ્તાહતા મુડદાલ શબ્દો છે? ના, ના, ત્રાસજનક નીચપણાના શબ્દો છે. તેઓ જે સહેજ સ્વાર્થત્યાગ, સંયમ તથા કરકસર કરે તો ધણી જ સહેલાઈથી પોતે જ પોતાને મદદ કરી શકે.

ધણા માણસોને હજી એ વાત શિખવાની છે કે ધર્મ, જ્ઞાન, સ્વાધીનતા ઇત્યાદિ ઉત્તમ ગુણો તેમાંથી જ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. વિધિ-સ્થાપનથી તેમને કંઈ લાભ થતો નથી. તેનાથી તેઓ સંયમી અથવા બુદ્ધિમાન થઈ શકતા નથી.

હિઝાડિ માણસ વિધિસ્થાપનનું હાસ્ય કરે છે અને દારૂ પીનાર તેનું અપમાન કરે છે, દૂરદર્શિતા અને ઇન્દ્રિયપરાજયને ધિક્કારની દૃષ્ટિથી જુએ છે તથા છેવટે પોતાની વિપત્તિ તથા માઠી દશાને દોષ બીજાઓને માથે ઢાળી પાડે છે. જે વક્તાઓ પોતાના શ્રોતાજનોને કરકસર, સંયમ તથા આત્મગૌરવનો અભ્યાસ કરવાનું કહેવાને બદલે “શું કોઈ અમને મદદ નહિ કરે?” એ શબ્દોને માટે હિતેષ્ટ કરે છે, તેઓ કેટલા હિલટા માર્ગે જાય છે. એ શબ્દોથી હૃદય તૂટી જાય છે તથા આત્મીય કસ્માણુના પ્રાથમિક સૂત્રથી અજ્ઞાનતા પ્રગટ થાય છે.

મનુષ્યમાં સ્વાભાવિક રીતે ઉપકારનો ભાવ રહેલો છે. એ એટલા માટે જ ઉત્પન્ન થયો છે કે પોતાની ઉન્નતિ તથા વૃદ્ધિ કરે અને પોતાને માટે મોક્ષનો માર્ગ શોધી કાઢે. જ્યારે ગરીબમાં પણ ગરીબ માણસ એ કાર્ય કરી શક્યા છે તો પછી એવું કોઈ કારણ નથી કે દરેક માણસ પણ તે કાર્ય કરી શકે નહિ. વીરતા તથા દૃઢતાને હમ્મેશાં જય થાય છે.

આજકાલ ભારતવર્ષમાં પણ સારા પગાર મેળવનાર અમલદારોની તથા શિક્ષકદારોની સંખ્યા ઘણી જ વધતી જાય છે. જો એ લોકો કરકસર કરે તો તેમની પ્રતિષ્ઠા, સ્વાધીનતા તથા સચ્ચરિત્રતામાં કેટલીક ઉન્નતિ થઈ શકે તેમજ તેઓ ઉંચી સ્થિતિ પર પહોંચી શકે. પરંતુ એ લોકો એવા તો ટુંકી નજરના તથા ઉઝાડિ હોય છે કે પોતાનેજ નુકશાન કરે, એટલુંજ નહિ પણ જે જાતિના તેઓ મુખ્ય અંગ ગણાય છે, તેને પણ હાનિકારક થઈ પડે છે. ચદ્દતીના વખતમાં તો તેઓ પોતાની આવક આંખો મીંચીને ખર્ચી નાંખે છે પરંતુ જ્યારે પડતીનો વખત આવે છે ત્યારે તરત આપત્તિમાં ફસાઈ જાય છે. એ ધનનો ઉપયોગ નહિ, પણ દુરુપયોગ કહેવાય. જો કદાચ વૃદ્ધાવસ્થા અથવા બાળબચ્ચાંનાં લગ્ન કરવા માટે થોડું ઘણું ખચાવી રાખે છે તો ઘણું કરીને જોવામાં આવે છે કે વિવાહ પહેલાં જ કોઈ ને કોઈ ખૂરા વ્યસનમાં પડીને સઘળું પાપમાલ કરી મૂકે છે. મદિરાપાન તથા વેશ્યાગમનની તો એક સાધારણ ટેવ થઈ પડે છે. આ વાતમાં બિલકુલ ખોટું નથી. તેની સત્યતા વિષે જો જોવું હોય તો જરા ચારે તરફ દૃષ્ટિ કરીને જુઓ કે કેટલા રૂપિયા ખર્ચ થાય છે અને કેટલા બચે છે. કેટલા દારૂની દુકાનોમાં જાય છે અને કેટલા બેંકો વગેરેમાં ભરવામાં આવે છે.

ચઢતીના દિવસો પછી ઘણાખરા પડતીના દિવસો આવે છે. ચઢતીના દિવસોમાં દરેક મનુષ્યનું કામકાજ સારી પેઠે ચાલે છે, તથા આવક પણ સારી થાય છે એમાં કંઈપણ સંદેહ નથી. લાખો મણ માલ દરરોજ આવે છે. સેંકડો માલગાડીઓ રાતદિવસ માલથી ખિચોખિચ ભરેલી ઉભી રહે છે. ઠેકાણે ઠેકાણે વહાણોનાં બંદર કાયમ થતાં જાય છે. દરેક માણસ પ્રફુલ્લ તથા ધનવાન જણાય છે. પરંતુ અમે નથી માનતા કે એ બધી વાતોથી સ્ત્રી પુરુષોમાં કંઈ બુદ્ધિનો પણ વધારો થાય છે અથવા તેઓ સ્વાર્થ તથા વિષયવાસનાઓમાંથી પોતાનું મન પાછું ફરવી સભ્યતા અને સદાચરણની તરફ વળે છે. અમારા ધારવા પ્રમાણે તો પશુવત્ ઇન્દ્રિયોનું પોષણ કર્યા સિવાય કોઈ ધાર્મિક અથવા સામાજિક કાર્યોમાં તેમનો વખત જતો નથી.

જો એ બહારની સરળતાઓ ઉપર જ દીર્ઘદષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવે તો જણાશે કે જ્યાં જુઓ ત્યાં ખર્ચ વધતું જાય છે. મજૂરી વધારવાની ખૂસો ચારે તરફથી સંભળાય છે; પરંતુ જેટલી મજૂરી વધારવામાં આવે છે, તેટલીજ જલદીથી તે વપરાઈ જાય છે. અસંયમની ટેવ પડી જાય છે અને તે દિવસે દિવસે વધતી જાય છે. ગમે તેટલી મજૂરી વધારી આપો, પરંતુ કંઈ લાભ થતો નથી. જો કોઈ આજ એક આનાનો દારૂ પીતો હશે તો કાલે મજૂરી વધ્યાથી જો આનાનો પીશે. તેથી જે દેશ અથવા જાતિ અસાવધાન તથા અદ્વરદર્શી છે તેને કોઈપણ પ્રકારની ચઢતી અથવા વૃદ્ધિથી લાભ થતો નથી. જ્યાં સુધી તે કરકસર તથા દૂરદર્શીપણાનું બરાબર પાલન નહિ કરે, ત્યાં સુધી નિર્ધનતા તથા દરિદ્રતાના અંધારા કૂવામાં પડી રહેશે.

જો મનુષ્યના જીવનનો ઉદ્દેશ શ્લોક 'યેન કેન પ્રકારેણ' રૂપિયા પેદા કરવાનો જ હોત, તો આપણે જરૂર આપણી ઉન્નતિ

ઉપર મોહ પામત; પરંતુ મનુષ્યના જીવનનો ઉદ્દેશ કદિ પણ એવો નથી. તેનામાં શારીરિક અંગો સિવાય પ્રેમ, ઉપકાર, મિત્રતા ઇત્યાદિ અનેક શક્તિઓ રહેલી છે. તેના મુખ તથા પીઠને જે અધિકાર છે તે જ તેના હૃદય તથા મસ્તકને પણ મળેલો છે. ઉદરથી જૂદો તેનામાં એક આત્મા છે. એટલા માટે નસો અને હાડકાંઓની ઉન્નતિ થવાની જોટલી જરૂર છે તેટલીજ તેની બુદ્ધિ તથા આચરણની ઉન્નતિ થવાની પણ જરૂર છે.

ફક્ત ધન જ ચઢતીનું ચિહ્ન નથી. મનુષ્યનો સ્વભાવ સરખો રહી શકે છે; પરંતુ જ્યારે તે પોતાનું ખર્ચ વધારે છે અથવા પોતાની મિલકતમાં દરવર્ષે સેંકડો રૂપયાની ઉપજનો ઉમેરો કરે છે, ત્યારે તેનો સ્વભાવ નીચતા તથા નિર્ભયપણાની તરફ વધારે વળી જાય છે. જનસમાજની એવી જ અવસ્થા છે. જ્યાં સુધી શારીરિક ઉન્નતિની સાથે સાથે સમ્યચરિત્રતાની પણ વૃદ્ધિ થતી ન જાય, ત્યાં સુધી ધનવૃદ્ધિ ભોગવિલાસોની સામગ્રી ભેગી કરવા સિવાય કંઈપણ ઉપયોગી નથી. જે કોઈ અભણ માણસની આવક ખમણી કરવામાં આવે તો એનું પરિણામ એ આવશે કે તેના ભોગવિલાસોનાં સાધન ઘણાં વધી જશે. એ પ્રમાણેની ચડતીથી-જેને અર્થશાસ્ત્રના વિદ્વાનો દેશની ચડતી કહે છે તેથી-કંઈ પણ લાભ થતો થતી. જ્યાં સુધી સમ્યચરિત્રતાના સિદ્ધાંતોથી અજાણપણું રહેશે, ત્યાં સુધી અમારા ધારવા પ્રમાણે એ પ્રમાણેની ચડતીથી લાભને બદલે ઉલટું નુકશાનજ થશે. ફક્ત વિદ્યા અને સમ્યચરિત્રતામાં એવા ઉંચા ગુણ છે કે તે મનુષ્યના જીવનને પ્રતિષ્ઠિત બનાવી શકે છે, અને ફક્ત એજ સદ્ગુણોની વૃદ્ધિ કોઈ સમાજની ખરી ઉન્નતિ તથા વૃદ્ધિનું ખરું ચિહ્ન છે.

એકવાર માંચેસ્ટરના ધર્માધ્યક્ષે પોતાના ભાષણમાં દક્ષિણ

છંબેડના એક પાદરી સાહેબના પત્રનો હેવાલ આપ્યો હતો. તેણે લખ્યું હતું કે “ ખેતરોમાં કામ કરનારા કુલી લોકોની મજૂરી વધી છે તેથી હું હું ધણો ખુશી થયો છું. પરંતુ મજૂરી વધવાથી પરિણામ એ આવ્યું છે કે તેઓ પહેલા કરતાં દારૂ ધણો વધારે પીવા લાગ્યા છે, તેથી ધણી દીલગીરી થાય છે. જો ચડતીનો ઉપયોગ આવેજ હોય તો આપણે તેને કદિ પણ ધ્વિરની કૃપા કહી શકીએ નહિ. જે દેશ ધનદોલતમાં આગળ ધણો વધે છે તે દેશ અથવા સમાજની ખરી ચડતી એ ઉપરથી કહી શકાય નહિ. જો કે ધનદોલતની વૃદ્ધિ પણ એક અત્યંત જરૂરની વસ્તુ છે પરંતુ જો તે દેશ ધર્મ તથા સમ્યક્ચિત્તામાં પણ વધતો હોય અને સુખ સંતોષ વગેરેથી સંપૂર્ણ હોય તો જ તેની ખરી ચડતી કહેવાય.

ઉપરના વિચારોથી અમારો કહેવાનો હેતુ એવો કદિ પણ નથી કે કંબુસાઈનો અબ્બાસ પાડો. અમે કંબુસ માણસ તરફ તિરસ્કાર-પૂર્ણ દષ્ટિથી જોઈએ છીએ. ફક્ત અમારો કહેવાનો મુખ્ય હેતુ એજ છે કે મનુષ્યે ભવિષ્યને માટે થોડું ધણું બચાવી રાખવું જોઈએ. સારા વખતમાં ખરાબ વખતને માટે થોડું બચાવી રાખવું જોઈએ. જરૂર પડે તેને માટે પ્રથમથીજ તૈયાર થઈ રહેવું જોઈએ. એટલું ધન પોતાની પાસે એકઠું કરી રાખવું જોઈએ કે જે વૃદ્ધાવસ્થામાં ઉપયોગી થઈ પડે, જેનાથી આત્મગૌરવ જળવાઈ રહે, સુખ શાંતિ મળે તથા સમાજની ઉન્નતિ થઈ શકે. કરકસરની સાથે લોભ, લાલચ અથવા સ્વાર્થ સાધનનો બિલકુલ સંબંધ નથી. એ પહેલાંથી જ એ દુર્ગુણોથી સર્વથા ભિન્ન છે. તેનો મુખ્ય હેતુ એજ છે કે સ્વતંત્રતા જળવાઈ રહે તથા ધનનો સદુપયોગ થાય. ધન પ્રમાણિકપણે પેદા કરવામાં આવે અને યોગ્ય વ્યવસ્થાપૂર્વક તેને કામમાં લેવાય.

પ્રકરણ ૩ જી.

દુંડી નજર.

૧. જે લોકોએ પોતાને વશમાં રાખ્યા છે, તેઓને દરેક અવસ્થામાં સુખ મળી શકે છે.

૨. જે લોકોને બાળ-બચ્ચાં છે તેઓએ રૂપિયાની નંખમદારી પોતાને માથે બેસાડી લીધી છે.

—વિદ્વાનોનાં વાક્ય.

એમ તો કોઈ કહી શકતું નથી કે આજકાલના લોકો મહેનતુ નથી. મહેનતુ તો ધણા છે તથા રૂપિયા પણ જીવ તોડીને પેદા કરે છે. પરંતુ ખરી વાત એ છે કે તેઓ દુંડી નજરના છે તેથી જ તેઓની દશા શોચનીય છે. જેટલું આજ કમાય છે તેટલું સંઘળું આજે જ ખર્ચા નાંખે છે; કાલને માટે કંઈ બચાવી રાખતા નથી. જે કદાચ દેવયોગે આજે નોકરી છૂટી જાય, અથવા શરીર બગડે તો કાલે ધરમાંથી ખાવાનું અનાજ સુદ્ધાં ન નિકળે. એવી દશા શક્ત મજુર વર્ગની અથવા ન્હાના માણસોની જ નથી, પરંતુ મોટા મોટા લોકોની પણ તે જ દશા છે. મહિને સો સો રૂપિયા કમાનારની પણ એવી દશા છે કે મહીનાના પહેલા ૨૦ દિવસ તો ધણી જ ખુશીથી નિકળી જાય છે, પણ બાકીના ૧૦ દિવસ ધણી જ મુશ્કેલીથી કાઢે છે !

તેની આવક ગમે તેટલી વધે પણ તેની દશા તો તેવી ને તેવી રહે છે. તે પોતાની ટેવો છોડી દેતો નથી. આવક વધતાં ધણી વાર લાગે છે, પરંતુ ખર્ચ વધતાં બિલકુલ વાર લાગતી નથી.

વ્યાપારમાં હિમ્મેશાં ફેરફાર થયાં કરે છે; પરંતુ ટુંકી નજરવાળો તથા ઉડાઉ માણસ એથી કંઈ પણ શિક્ષણ મેળવતો નથી અને બિવિધ્યને માટે કંઈ સામગ્રી એકઠી કરી રાખતો નથી. ટુંકી નજર એ એક દુઃસાધ્ય રોગ સમાન છે.

એક ગૃહસ્થ પોતાના રિપોર્ટમાં એક એવા દેશની સ્થિતિ વિષે લખે છે કે જો કદાચ ત્યાં એ અઠવાડિયા માટે કામ બંધ કરવામાં આવે તો કારીગર લોકો ભૂખે મરવા લાગે. જો કદાચ હડતાલ પાડવામાં આવે છે, તો સરસામાન બજારમાં વેચાવા લાગે છે, અપીલ ઉપર અપીલ કરવામાં આવે છે તથા પૈસાદારોનાં બારણાં ખખડાવવામાં આવે છે. આ ટુંકી નજર જ શિક્ષકારોની પડતીનું મુખ્ય કારણ છે. એનાથી જાતિની દુર્દેશા થાય છે. આપણી એ દુર્દેશા આપણી જ મૂર્ખાઈ અને આપણી જ સ્વછંદતાથી થાય છે. જો કે પરમેશ્વરે ગરીબાઈને ઉત્પન્ન કરી છે; પરંતુ તેથી કંઈ ગરીબ માણસે ખરાબ દશામાં રહેવાની જરૂર નથી. ખરાબ ચાલ-ચલણ અને વિશેષ કરીને ટુંકી નજરથી વિપત્તિ તથા અભાગ્યનું કારણ પેદા થાય છે.

ઈંગ્લાંડ વગેરે દેશોમાં શિક્ષકારોની દશા સુધારવા માટે ધણા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યા. તેઓનાપર જે કર નાંખ્યા હતા, તે પણ કાઢી નાખવામાં આવ્યા; પરંતુ તેઓની દશા જેવી ને તેવીજ રહી. તેમણે કોઈ પણ પ્રકારની ઉન્નતિ કરી નહિ. ન તો તેમણે પોતાને માટે સુધારાના નિયમો ઘડ્યા કે ન તેનો જાતે અભ્યાસ કર્યો. સુધારાનો મૂળ અભિપ્રાય વંશપરંપરાની ઉન્નતિ છે. જો કોઈ સમાજના ઉદ્દેશ ખરાબ હોય તો સ્હમજવું કે તેમના દરેક કાર્ય ખરાબ છે, અને જો કાર્ય ખરાબ છે તો આખી સમાજ ખરાબ છે.

પ્રેસીડેન્ટ ફ્રેન્ક્લીન (Franklin) કહે છે કે, “ રાજ્ય તરફથી

આપણા પર જે કર નાંખવામાં આવે છે તે નિસ્સંદેહ ધણા સખ્ત છે; પરંતુ જો એ એકલા રાજ્યનાજ કર ભરવાના હોય તો આપણે સહેલાઈથી ભરી શકીએ. પણ આપણા પર તો તેનાથી પણ વધારે ભારે કર પડેલા છે. આપણને એટલો કર તો આળસથી, તેથી બમણા અભિમાનથી અને ચાર ગણા મૂર્ખાઈથી આપવો પડે છે. અર્થાત્ એ દુર્ગુણથી આપણા કેટલાએ રૂપિયા તથા કેટલોએ વખત નકામો ચાલ્યો જાય છે. જો કદાપિ એ સમયનો સદુપયોગ કરવામાં આવે તો કર કરતાં બમણા ત્રણગણા રૂપિયા આપણે પેદા કરી શકીએ. ” આવી દશામાં વાંચક પોતે જ વિચારી શકે છે કે આપણા સરકારી કર વિષે બોલવું ક્યાં મુઠ્ઠી વ્યાજબી છે. શું કોઈ રાજ આપણને એમાંથી મુક્ત કરી શકે છે ? કદાપિ નહિ.

એક વાર ધણા લોકો ભેગા થઈને લૉર્ડ જૉન રસલ (Lord John Russell) ની પાસે ગયા અને તેને પ્રાર્થના કરીને કહેવા લાગ્યા કે, “ અમારા કર માફ કરી નાંખો. ” લૉર્ડ રસલે ઉત્તર આપ્યો કે, “ તમે લોકો સરકારી કર વિષે કહેવા આવ્યા છો ખરા; પરંતુ જરા વિચાર કરીને જુઓ કે તમે પોતે જ તમારા ઉપર કેટલા કર નાંખ્યા છે. તમે લાખો રૂપિયા દરવર્ષે ફક્ત દારૂમાં ખર્ચી નાંખો છો. શું કોઈ સરકાર એટલો કર તમારા ઉપર નાંખી શકે છે ? કોઈ અપીલ અથવા કમીશન વિના એ કર ઓછા કરી નાંખવાનું તમારા અધિકારમાં છે. ”

કર ભારે છે, કાયદા ખરાબ છે, એવી એવી વાતોની હાય હાય કરવાથી કંઈ કામ ચાલી શકતું નથી. જેટલી હાનિ ખરાબ ઈચ્છાઓથી થઈ શકે છે તેટલી કોઈ રાજ્યના અન્યાયથી થઈ શકતી નથી. લોકો ધણે અંશે આળસ, ઉડાઉપણું, અસંયમ તથા દુષ્ટ ચારિત્ર ઇત્યાદિ

ખરાબ વાસનાઓથી જ પોતાને માટે હાનિકારક થઈ જાય છે. એ વાત ખરી છે કે જે લોકો કંઈ પણ ઉદ્દેશ અથવા નિયમ વિના જીવન ગુજારે છે તથા પોતાની સઘળી આવક કંઈ પણ બચાવ્યા સિવાય વાપરી નાંખે છે, તે પ્રથમથી જ કોઈ આપત્તિમાં ફસાવાની તૈયારી કરી મૂકે છે. કેવળ વર્તમાનની શીકર કરવી એ ભવિષ્યમાં ભૂખે મરવાનું છે. જેઓના જીવનનો ઉદ્દેશ એ છે કે આજ તો આઈ પી લઈએ, કોણ જાણે કાલે જીવીશું કે મરી જઈશું. તથા જેઓ કહે છે કે આજ તો આનંદમાં ગુજરે છે, કાલની વાત પરમેશ્વર જાણે, એ બિચારાઓની પાસેથી શું આશા રાખી શકાય !

જો કે જાહેરમાં તો એ વાતોથી નિરાશા ઉત્પન્ન થાય છે તોપણ બિલકુલ નિરાશ ન થવું જોઈએ. જેટલી કેળવણીની ઉન્નતિ થતી જશે તેટલી જ આપણી આર્થિક દશા સુધરતી જશે. આપણે ધનનો સદુપયોગ કરવા લાગીશું અને ભલાઈ તથા સત્યતાથી જીવન ગુજારવા લાગીશું. એ કાર્યમાં ઘણો વખત લાગશે એમાં સંદેહ નથી, પરંતુ આપણે સાહસ તથા ધૈર્ય છોડવું જોઈએ નહિ.

પ્રકરણ ૪ થું.

ધન બચાવવાના ઉપાય.

૧ આત્મનિર્ભરતા અને સ્વાર્થત્યાગથી એ શિક્ષણ મળે છે કે મનુષ્ય આજીવિકા માટે મહેનત કરે, પ્રાપ્ત કરેલું ધન સંચાલનથી ખર્ચ કરે અને ભવિષ્યને માટે ધીમે ધીમે થોડુંઘણું ભેગું કરી રાખે.

૨ મહેનતની સાથે પ્રેમ રાખો. જે પેટને માટે તેની જરૂર ન હોય તો કંઈ નહિ, પણ વૈદ્ય અથવા ઔષધની જરૂર ન પડે એટલા માટે પરિશ્રમ કરો. એ શરીર તથા મન બન્નેને લાભદાયક છે. તેનાથી આળસ દૂરથી જ નહાસી જાય છે.

૩ જે માતા પિતા પોતાના બાળકોને કાર્યવ્યવહાર નથી શિખવાડતા તેઓ તેમને ચોર તથા લૂટારા બનતાં શિખવાડે છે.

—વિદ્વાનોનાં વાક્ય.

*

*

*

આજકાલ જેવામાં આવે છે કે ઘણા કારીગરો દુકાનદારો તથા નોકરી કરનાર કલાર્કો કરતાં વધારે કમાય છે. એન્ટ્રેસ પાસ થયેલાને રૂ. ૨૦) ની કલાર્કની જગ્યા કેટલી મુશ્કેલીથી મળે છે. ખી. એ. પાસ થયેલા રૂ. ૫૦) માં જેમને તેટલા મળી આવે છે; પરંતુ અભણ લુહાર—સુતાર, દરજી વગેરે કારીગરો રોજ બપોળે રૂપિયા સુધી કમાય છે. તેમ છતાં પણ તેઓ હમ્મેશાં ખરાબ દશામાં રહે છે. વાણીયાના દેવામાંથી તેઓનો છુટકારો થતો નથી. ભારતની બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય વગેરે જાતિયોના પણ એવાજ હાલ છે. તેઓની આવક ઓછી હોતી નથી તેમજ રોજનું ખાવાપીવાનું ખર્ચ વધારે હોતું નથી; પરંતુ છ સાત વર્ષ પેટે પાટા બાંધીને એકઠું કરી મૂકેલું ધન છોકરાં છોકરીના વિવાહ કરવામાં કે ન્યાતી ભાઈઓને મ્હોટાં મ્હોટાં જમણુ આપી મ્હોટું નામ કાઢવામાં ઉરાડી નાંખે છે ! વળી કોઈ કોઈ મહાત્માઓ તો એવા થાય છે કે, વાણીયાની પાસેથી બ્યાળે રૂપિયા લઈને પણ કુલણુ જનીને આંખો મીંચી લગ્ન કે ન્યાતવરામાં ધમધોકાર ખર્ચે છે.

આપણા લોકોનું આવું ઉઝાડપણું કોઈ પણ પ્રકારે પ્રશંસાને

પાત્ર નથી. જ્યાંસુધી આપણે એ સ્વાર્થ અને ટુંકી નજરનો ત્યાગ નહિ કરીએ, ત્યાં સુધી નીચ અવસ્થામાં જ ગણાઈશું. ટુંકી નજર ફક્ત પાપ જ નથી પરંતુ કૂરતા પણ છે. કોઈ કુટુંબનો વડીલ પોતાની સઘળી આવક પોતાને માટે જ ભોગવિલાસોમાં વાપરી નાખે એ કેટલું સ્વાર્થપિણું કહેવાય? તેના ઉપર ઘણો ભાર છે. તેનું કર્તવ્ય છે કે પોતાનાં બાળકોનું પોષણ કરે, તેઓની કેળવણી વિશે યોગ્ય ગોઠવણ કરે અને પોતાને માટે તેમ જ પોતાના કુટુંબને માટે પણ સામગ્રી ભેગી કરે. તે કાલે માંદો પડે અથવા મરી જાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે ! જો તેની પાસે પુંજ નહીં હોય તો કાલે જ તેનાં બાળ-બચ્ચાં ભૂખ મરવા લાગશે.

જો લોકોને પોતાના લાભ અથવા નુકસાનની શીકર નથી, પોતાની કિન્નતિ અને પડતીની પરવા નથી તેઓને શિખામણ આપવી બ્યર્થ જણાય છે. તેમના મિત્રોનું કર્તવ્ય છે કે તેઓને સારી રીતે સહમજલ પાડીને કહે કે જો તમે ગૌરવ અને પ્રતિષ્ઠતા પ્રાપ્ત કરવા માગતા હો, અંધારા કુવામાંથી બહાર નિકળવા ઈચ્છતા હો, તો તમારે લાંબી નજર, કરકસર અને સંયમનો અભ્યાસ કરવાની તથા આત્મનિર્ભરતાનો આશ્રય લેવાની જરૂર છે.

ઑક્સફર્ડ (Oxford) નો એક જોડા શિવનાર મોઝી કહે છે કે “ જગતમાં કારીગર સઘળા કરતાં વધારે સ્વતંત્ર છે. ” તે કોઈનો પરતંત્ર રહેતો નથી. એ જ્યાં જાય છે ત્યાં પોતાની રાજી મેળવી શકે છે. તેને કોઈના આશ્રયની જરૂર નથી. જો કે તે ઘણો મહેનતુ અને સંયમી છે તોપણ હમ્મેશાં શરીરે હૃષ્ટપુષ્ટ અને પ્રસન્ન ચિત્તે રહેશે. તેના ખાવા પીવામાં કંઈ પણ અડચણ આવશે નહિ. તે હમ્મેશાં પોતાના ધરનો કારભાર સારી રીતે ચલાવી શકશે, પોતાનાં

બાળકોને કેળવણી આપી શકશે અને વખતે વખતે ખીજાઓને પણ મદદ કરી શકશે. ”

કેટલી દીલગીરીની વાત છે કે એવા લોકો સાંઝ કમાય છે છતાં પણ પોતાના બધા રૂપિયા દુષ્ટ વાસનાઓની તૃપ્તિને માટે વાપરી નાંખે છે. કોઈ કોઈ તો આવકનો અડધો ભાગ ફક્ત દારૂ પીવામાં જ ઉરાડી મૂકે છે અને ખીજા વ્યસનોનું તો પૂછવું જ શું ?

ઈંગ્લાંડના એક કારીગર મિસ્ટર રોનકે એક વાર આમની સભામાં પોતાના બાપણમાં કહ્યું હતું કે “ જે કારીગર અથવા દુકાનદારની આવક ઘણી જ સારી છે તે પણ જેવો અસભ્યતાથી રહે છે તેનું શું કારણ છે ? તે શા માટે એવી દશામાં રહે છે તેનું કંઈ કારણ જણાતું નથી. તેને એક સભ્ય શિક્ષિત પુરૂષની માફક રહેવું જોઈએ. તેનું ઘર મારા ઘર જેવું હોવું જોઈએ. જ્યારે હું આખો દિવસ મહેનત કરીને ઘેર જાઉં છું, ત્યારે મારી પ્યારી પ્રત્યક્ષવદની વિદુષી સ્ત્રીને જોઈ બધો શ્રમ ભૂલી જાઉં છું. મારે એક કન્યા છે તે પણ તેની માતા જેવી જ છે. હું એ પૂછવા માગું છું કે જ્યારે કોઈ માણસ મહેનત કરીને ઘેર જાય છે ત્યારે તેનું ખાવાનું મેજ મારા મેજની માફક સજ્જેલું કેમ હોતું નથી ? તેની સ્ત્રી અને બાળકો સાફ સુધડ કેમ નથી રહેતાં ? આપણે સઘળા જાણીએ છીએ કે એ લોકો એટલું કમાય છે છતાં પણ પોતાનાં સ્ત્રી પુત્રોને સારાં વસ્ત્રો પહેરાવી શકતા નથી, તથા સાંઝ ખાવાનું ખવડાવી શકતા નથી. તેઓના બધા રૂપિયા દારૂની દુકાન પર ચાલ્યા જાય છે. જેવી રીતે હું મારી કમાણી ખર્ચ કરું છું તેવી રીતે એ લોકોએ પોતાની કમાણી તેમની ખુદ્દિ વધારવામાં અને મગજ શક્તિ ખિલવવામાં ખર્ચ કરવી જોઈએ. એ લોકોને આ વાત સારી પેઠે સ્મરજવી દેવી જોઈએ. જેઓ સત્ય

વાતો ન દેખાડતાં તેઓની ખોટી પ્રશંસા કરે છે, તેઓ તેમના મિત્ર નહિ, પણ શત્રુ સમાન છે. ”

પૂર્વકાળમાં દરેક સ્થળે ગુલામગીરી ચાલતી હતી. કારીગરી તથા મજૂરીનું કામ ગુલામોની પાસેથી જ કરાવવામાં આવતું હતું; પરંતુ તેના બદલામાં તેઓને કંઈ પગાર અથવા મજૂરી આપવામાં આવતી નહોતી. શેઠ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે તેમને ખાવા તથા પહેરવા આપતા હતા. ગાય, બળદ, ભેંસ ઇત્યાદિ જનવરોની મારફત માલિકોનો તેઓના ઉપર અધિકાર હતો. તેઓ પોતાની મરજી પ્રમાણે ગમે તેને વેચી શકતા હતા. એટલા માટે એ બિચારાઓને કદિ એકઠાં કરવાનો કે રાખવાનો અભ્યાસ થયો નહિ. બચાવવાથી શું લાભ છે, તેની જરૂર તેઓ કદિ સહમત્ય નહિ. એ પ્રમાણે તેઓને દુંદી નજરનો અભ્યાસ પડી ગયો. એ અવગુણ તેઓમાં પૂર્વ સંસ્કારવશ હજી સુધી રહેલો છે; પરંતુ હવે એ વખત રહ્યો નથી. હવે ગુલામગીરીનું મ્હોં કાળું થયું છે. સઘળા સ્વતંત્ર અને સ્વાધીન છે. એ અવસ્થામાં આપણે પોતાના અવગુણો દૂર કરવા ઉચિત છે. આત્મ-ગૌરવ તથા સંયમનું પાલન કરવું એ આપણો મુખ્ય ધર્મ છે. ભાવી સુખને માટે વર્તમાન સુખનો કંઈક વિચાર કરીને ભોગવવું યોગ્ય છે. આપણો દશા સુધારવાની તથા પોતાને ઉન્નતિના શિખરે પહોંચાડવાની એ જ રીત છે.

થોડા વખત પહેલાં જો કે કારીગરોની ગણતરી ન્હાના દરજ્જાના માણસોમાં ગણાતી હતી; પરંતુ હવે તેમ નથી. હવે તેમનું ધણું માન છે. ચોતરફ કળાકૌશલ્યનું આંદોલન ચાલી રહ્યું છે; દરરોજ નવી નવી શોધો થયાં કરે છે, નતનતના યંત્રોનાં કારખાનાં સ્થાપવામાં આવે છે, પ્રત્યેક નીતિ તથા સમાજમાં વિધાનો પ્રચાર થયો આગળ વધે.

છે. ભારતવર્ષમાં જેટલી જેટલી જાતીય સમાજો બરાબ છે, તે સર્વમાં શિલ્પવિદ્યાનો ફેલાવો કરવા માટે ઘણા પ્રયત્નો થાય છે, સ્કોલરશીપો (छात्रवृत्तियों) આપીને વિદ્યાર્થીઓને જાપાન, અમેરિકા વગેરે દેશોમાં કળાકૌશલ્યનું જ્ઞાન સંપાદન કરવા માટે મોકલવામાં આવે છે, શિલ્પકારોની આવક પણ રોજ વધતી જાય છે; પરંતુ દીલગીર થવા જેવું છે કે શું યુરોપીયન કે શું ભારતવાસી સઘળા શિલ્પકારોનું ધન અયોગ્ય રીતે ખર્ચ થયે જાય છે. તેનું એ કારણ છે કે તેઓ નીચ અવસ્થામાં પડી રહ્યા છે. તેમણે જાતે જ પોતાને એવા બનાવી દીધા છે. આત્મગૌરવ શું ચીજ છે તેનું પણ તેમને દર્શન થયું નથી. તેઓ કામ કરે છે ખરા; પરંતુ મનમાં સંકોચ રાખે છે. તેઓ એમ માને છે કે આપણે જે કામ કરીએ છીએ તે હલકું છે; પરંતુ એ તેમની મોટી ભૂલ છે. કોઈ પણ કામ હલકું નથી. દરેક જાતનો પરિશ્રમ પ્રશંસાને પાત્ર છે. જેનાથી મનુષ્ય નીચ તથા તિરસ્કારને પાત્ર થાય છે તે ફક્ત આજસ જ છે. ભારતના નવયુવકોને એ ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવાનું છે. જો કદિ બ્રાહ્મણ કપડાં વણવાનું કામ કરે, વાણીયો દરજી અથવા સુતાર લુહારનું કામ કરે તો તેમાં બિલકુલ શરમાવા જેવું નથી. શરમ ફક્ત નવરા એસી રહેવામાં જ છે.

મિસ્ટર સ્ટરલિંગ (Mr. Sterling) કહે છે કે “ જો કોઈ કારીગર પોતાનાં રોજાં કામ ઉંચ વિચારોથી કરે છે,—પછી ગમે તો તે કામ હલકામાં હલકું કેમ હોતું નથી, તો આપણે સ્કમ-જવું જોઈએ કે તે ખરા અંતઃકરણથી પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કરી રહ્યો છે.” પરંતુ શિલ્પકારોએ એ પ્રમાણે કંઈ નહિ, તેમજ કોન્યા તેમને મદદ પણ કરી નહિ. તેથી જ ~~મહેવલ~~ નીચ તથા ધૂણિત સ્થમજવામાં આવે છે.

અમે પહેલાંથી જ કહ્યું છે કે આવકની બાબતમાં શિલ્પકારો બીજાઓ કરતાં કદિ પણ પછાત પડ્યા નથી. ઇન્જિનિયર લશ્કરી અમલદારો કરતાં વધારે કમાય છે. સારા કારખાનાનો મિસ્ત્રી એન્ટ્રેસ પાસે થયેલા કલાકર્તો કરતાં વિશેષ પેદા કરે છે. દરજી નિશાળના મહેતાજીઓ કરતાં સારો દરમાયો મેળવે છે.

જો હુશિયાર શિલ્પકાર ઇચ્છે તો સભ્ય શિક્ષિત પુરુષોની માફક ગૌરવ અને પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી શકે છે; પરંતુ કેટલાંક કારણો તેમની ઉન્નતિમાં અડચણ નાંખે છે. તેઓને અવકાશ મળે છે છતાં પણ પોતાની ઉન્નતિ કરતા નથી. જો કે તેઓની પાસે પૈસા પુષ્કળ છે; પરંતુ કેળવણીની અછત છે. તેઓએ પોતાના મનમાં આ વાત સારી પેઠે ઠસાવી રાખવી જોઈએ કે સમાજમાં મનુષ્યની પ્રતિષ્ઠા તેની આવક પરથી નહિ, પરંતુ ધણી ખરી તેની બુદ્ધિ તથા સમ્યક્ચિત્રતાથી કરવામાં આવે છે. એ લોકો એ વાતો ભૂલી ગયા છે, પોતાની સઘળી આવકને વિષયવાસનાઓ પૂરી પાડવામાં ખર્ચાદ કરી નાંખે છે, તથા આત્મોન્નતિની સ્વપ્નમાં પણ રજામાત્ર પરવા કરતા નથી. તેટલા માટે તેઓ સઘળાને સામાજિક સુખોથી દૂર રાખવામાં આવ્યા છે. બલ્કે એમ કહેવું જોઈએ કે તેમણે જાતે જ પોતાને એ જાતિય અધિકારોથી દૂર રાખ્યા છે.

જો કે તેઓની આવક વિશેષ હોય છે, પરંતુ એ લોકો લગભગ રહેવામાં તથા આચરણમાં હલકા જ રહે છે. કોઈ શિલ્પકાર ગમે એટલો હુશિયાર કેમ હોતો નથી, પરંતુ તે પોતાના બીજા સાથીદારોની માફક જ પોતાની પણ ખરાબ હાલત રાખે છે. જ્યારે જુઓ જ્યારે તેના શરીર ઉપર મેલાં ગંધાતાં કપડાં જ દેખાય છે. નહાવા

ઘોવાનું, હજમત કરાવવાનું, વાળ ઓળવાનું તો તે નામ પણ જાણતો નથી. હમ્મેશાં હાથ પગ મેલથી કાળા મેંસ જેવા અને વાળ ધૂળથી સફેદ થઈ રહે છે. બુદ્ધિ અને કારીગીરીથી તે જે વધારે રૂપિયા કમાય છે, તે પણ તેને માટે નુકસાનકારક થઈ પડે છે. જો તે ઈચ્છે તો ઘણા જ સુખમાં રહી શકે છે, સારાં વસ્ત્રો પહેરી શકે છે, જરૂરી વસ્તુઓ વેચાતી લઈ શકે છે; પરંતુ તે એ પ્રમાણે કરતો નથી. દરેક અકવાડિયે તેની સઘળી આવક ખલાસ થઈ જાય છે. તે એક બદામી પણ બચાવતો નથી, તેથી જ્યારે કામની કંઈ અછત થાય છે અથવા તે માંદો પડે છે ત્યારે તેને ખરેખરી મૂશ્કેલી ખમવી પડે છે.

હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે એ દુર્ગુણોને દૂર કરવાનો ઉપાય શું છે ? કેટલાક લોકો કહે છે કે ઉત્તમ કેળવણી આપવી જોઈએ, કેટલાક કહે છે કે કેળવણી એવી આપવી કે જેથી ધર્મ તથા સદાચરણના સિદ્ધાંતોની અસર તેમના હૃદય ઉપર સચોટ થાય, કેટલાક વળી કહે છે કે ના, જ્યાં સુધી સારાં ઘર, સારી સ્ત્રીઓ અને સારી માતાઓ હશે નહિ ત્યાં સુધી ઉન્નતિ થશે નહિ. ખરી વાત છે કે એ સર્વ કારણો ઉન્નતિ તથા સુધારાનાં છે. એ એક પ્રત્યક્ષ વાત છે કે આજકાલ ચારે તરફ અજ્ઞાનતા ફેલાઈ ગઈ છે. જ્યાં સુધી એ અજ્ઞાનતાને દૂર કરવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી ન્હાના દરજ્જાના માણસોની ઉન્નતિ કદિ પણ થઈ શકે નહિ. તેઓની દશામાં એકદમ ફેરફાર કરી નાખવો જોઈએ અને તેમને શરૂઆતથી જ દૂરદર્શીપણાનો તથા ઈન્દ્રિયદમનનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ.

આપણે ધણુંખરું સાંભળીએ છીએ કે જ્ઞાન બળવાન છે, પરંતુ અજ્ઞાનતામાં પણ બળ છે એ કદિ પણ સાંભળ્યું નથી. તોપણ જન્મતાં માં અજ્ઞાનતાનું રાજ્ય છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં અજ્ઞાનતા જ ફેલાઈ

રહી છે. અજ્ઞાનતાથી જ નેલ અને પોલિસનાં દર્શન થાય છે, એટલા માટે અજ્ઞાનતામાં પણ બળ રહેલું છે એમ કહેવામાં જરા પણ સંકેત રાખવો જોઈએ નહિ.

તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે હજી સુધી ભારતવર્ષમાં વિધાનો પ્રકાશ ઘણા જ થોડા લોકો સુધી પહોંચ્યો છે. જ્યારે તેનો દરેક સ્થળે પ્રકાશ થઈ રહેશે, દરેક જણ ભણીગણીને દૂરદર્શી તથા વિચારશીલ થઈ જશે, ત્યારે મૂર્ખતા ઉપર વિધાનો અધિકાર જામી જશે. પરંતુ હજી એ વખત ઘણો દૂર છે.

નેલખાનાનાં રજીસ્ટરો તપાસો તો ૧૦૦ કેદીઓમાંથી ૯૯ મૂર્ખ અને અજ્ઞાન નિકળશે. દારૂની દુકાનમાં જઈને જુઓ, ત્યાં પણ અભણ જ નજરે પડશે. આપણી પડતીનું મૂળ કારણ આપણી સમાજની ખામીઓ છે જે અજ્ઞાનતાથી જોવામાં આવે છે. એ ખામીઓ દૂર કરવા માટે આપણે બની શકે તેટલો ઉદ્યોગ કરીએ છીએ, સભાઓ સ્થાપીએ છીએ, ધન તથા શ્રમ પણ ખર્ચીએ છીએ; પરંતુ અજ્ઞાનતા એટલી હદ સુધી વધી ગઈ છે કે કોઈ કોઈ વખતે આપણને નિરાશા ક્રિપ્ત થાય છે, આપણો ઉદ્યોગ નિષ્ફળ જાય છે.

હજારો માણસો શારીરિક સુખ સંબંધી નિયમોનું પાલન કરતા નથી અને પોતાની અસાવધાનીથી અકાળ મૃત્યુના પંજામાં સપડાય છે તે ફક્ત અજ્ઞાનતાનો જ પ્રતાપ છે. જો કે શારીરિક સુખ સંબંધી ઘણા નિયમો લખવામાં આવે છે અને સર્વ જનસમાજમાં વહેંચવામાં પણ આવે છે. પરંતુ જેઓને માટે તે લખવામાં આવે છે તેઓ પૂરું વાંચી પણ શકતા નથી. તો પછી તે વાંચીને તે ઉપર વિચાર કરવો અને તેને અનુકૂળ વર્તવાની તો વાત જ ક્યાં રહી? એ સર્વ અજ્ઞાનતાનું ફળ છે. અજ્ઞાનતાની એ બળવાન શક્તિઓને લોકો નિયંત્રિત

માટે જ્ઞાનની જરૂર છે. જેવી સૂર્યોદય થવાથી અંધકારનો નાશ થાય છે, રાત્રિના ચોરો અને નિશ્ચાયર પશુઓ અદૃશ્ય થઈ જાય છે, તેવી જ રીતે જ્ઞાનનો પ્રકાશ થતાંની સાથે જ અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર નાશ પામશે. જનસમાજમાં કેળવણીનો બહોળો પ્રચાર કરો, વિધાનો પ્રકાશ કરો, એટલે સર્વ ખામીઓ પોતાની મેળે જ દૂર થઈ જશે. દારૂની દુકાનો અને જોલખાનાંઓ ક્યાંય શોધે પણ જડશે નહિ.

ફક્ત કેળવણી જ પૂરતી નથી એટલું ખાસ સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ. હુશિયાર માણસ દુરાચારી પણ થઈ શકે છે. જેટલો હુશિયાર હશે તેટલો જ દુરાચારી પણ હશે. એટલા માટે કેળવણીની સાથે ધર્મ તથા સદાચરણનું પણ શિક્ષણ આપવું જોઈએ, એકલી કેળવણી કંઈ પણ કામની નથી. તેનાથી કંઈ દુષ્ટ વાસનાઓ દૂર થઈ જતી નથી. સત્યચિત્રતા ઉપર બુદ્ધિની ચડતીનો પ્રભાવ ઘણો જ થોડો પડે છે. ઘણા બહુજ્ઞા માણસો દુકા નજરના, ઉડાઉ તથા દુરાચારી જોવામાં આવે છે. એટલા માટે કેળવણી ધાર્મિક અને નૈતિક સિદ્ધાંતોની સાથે આપવાની ઘણી જ જરૂર છે.

ઘણા માણસો એમ કહે છે કે મનુર લોકો ગરીબ હોય છે, તેથી સમાજમાં તેઓની કંઈ કદર થતી નથી; પરંતુ એ ખરું નથી. તમે એ લોકોની આમદાની જમણી કરી આપશો તો પણ તેઓની દશા જેવી ને તેવી જ રહેશે. તેઓના સુખમાં કંઈ પણ ઉમેરો થશે નહિ, કેમકે સુખ રૂપિયાથી મળતું નથી. રૂપિયા વધવાથી તો ઉલટી તેમની ખરાબ ટેવો વધી જશે.

ખરું સુખ તો જ્ઞાનથી જ મળી શકે છે. એટલા માટે જ્ઞાન મેળવવા સારું ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ. ઉચ્ચ પંક્તિના મનુષ્યોનું દર્શન્ય છે કે તેઓ નીચી પંક્તિના લોકોને કેળવણી તથા ઉપદેશથી ઉચ્ચ

ચઢાવે. એ લોકો જાતે ઉચે ચઢવાને અસમર્થ છે, માટે પહેલાં તમે તેઓને મદદ કરો, પછી તેઓ જાતે જ પોતાને સંભાળી લેશે.

જીંદગીમાં મુખ્ય બે વાતોનો વિચાર કરવાનો છે—રૂપિયા પેદા કરવા અને વાપરવા. તેને માટે વિચાર અને દૂરદર્શીપણાની જરૂર છે અને એ ગુણ ઉત્તમ કેળવણીથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. જ્યારે કેળવણીનો બહોળો પ્રચાર થશે અને લોકો અજ્ઞાનતાના કૂવામાંથી નિકળશે, ત્યારે સઘળા સ્લમજવા લાગશે કે પ્રમાણિકપણે બની શકે તેટલો પરિશ્રમ કરી કમાવવું જોઈએ તથા હમ્મેશાં આવક કરતાં ઓછું ખર્ચ રાખી થોડું ઘણું ભવિષ્યને માટે બચાવી રાખવું જોઈએ.

પ્રકરણ ૫ મું.

ઉદાહરણ.

૧. ઉદાહરણોવડે જ સફળતાની શક્યતા દર્શાવી શકાય છે.
૨. જાત મહેનતથી જ માર્ગ આપોઆપ ખુલ્લો થઈ જાય છે.
૩. જેવી રીતે કોઈ રાજ્યમાં ધનધાન્યની વૃદ્ધિ માટે ઉત્તમ પ્રયત્નની જરૂર છે તેવી જ રીતે એક કુટુંબની ચઢતીને માટે પણ યોગ્ય વ્યવસ્થાની જરૂર છે.

૪. સત્ય આચરણ, સત્ય વિશ્વાસપૂર્વક થાય છે, પરંતુ સત્ય આચરણ સિવાય સત્ય વિશ્વાસ કદાપિ શ્રીવૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી.

—વિદ્વાનોનાં વાક્ય.

* * * * *

કરકસરનો ખરો અર્થ ગૃહપ્રયત્ન છે; ઘરનો કારભાર યોગ્ય

વ્યવસ્થાપૂર્વક ચલાવવો તેનું નામ જ ગૃહપ્રબંધ. આપણે આપણી આવકનો ખરાબર હિસાબ રાખવો, યોગ્ય રીતે ખર્ચ કરવું, નકાસું ખર્ચ દૂર કરવું, વિવેક તથા દૂરદર્શિતાથી કામ લેવું, કોઈ પણ ચીજને નકામી રહી જાય નહિ, દરેક વસ્તુમાંથી જ્યાંસુધી લાભ શકાય ત્યાંસુધી લાભ લેવો તથા રૂપિયા ફક્ત ખર્ચાવવાને જ ખાતર નહિ પરંતુ જરૂરી વખતે પોતાને અને બીજાને કામમાં આવે એટલા માટે ખર્ચાવવા એજ કરકસરનો મુખ્ય હેતુ છે.

જે લોકોએ ઉપલા ઉદેશ પ્રમાણે થોડું ધણું પણ ખર્ચાવવા માંડ્યું છે તેઓએ થોડા જ દિવસોમાં કેટલાક રૂપિયા એકઠા કર્યા છે, અને તે રૂપિયામાંથી પોતાના કુટુંબીજનો, સંબંધીજનો તથા દેશ-બંધુઓ ઉપર કેટલોક ઉપકાર કર્યો છે તથા સંકટના સમયમાં તેમને સહાયતા પણ આપી છે.

હા, આપણે દરેક કામ નિયમ પ્રમાણે કરવાની ધણીજ જરૂર છે. ગમે તો તે કામ ધરતું હોય અથવા બહારનું હોય, રાખ્યનું હોય અથવા વ્યાપારનું હોય, પણ તે નિયમ પ્રમાણે થવું જ જોઈએ. દરેક વસ્તુને માટે મુકરર કરેલી જગ્યા હોવી જોઈએ અને તે તેને ઠેકાણે રહેવી જ જોઈએ.

નિયમ તથા વ્યવસ્થાને જ ખર્ચ ધન કહેવું જોઈએ, કેમકે જે કોઈ પોતાની આવક ઉત્તમ વ્યવસ્થાપૂર્વક વાપરે છે તેની આવક બમણી થઈ જાય છે. જે માણસો નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરે છે તથા પોતાના ધરનો કારભાર યોગ્ય વ્યવસ્થાપૂર્વક ચલાવતા નથી, તેઓ કદાપિ ધનવાન થઈ શકતા નથી. તેનાથી ઉલટું જેઓ નિયમ પ્રમાણે ચાલે છે, તેઓ કદાપિ નિર્ધન થઈ શકતા નથી.

નિયમ સિવાય કામ કરવાથી વખત નકામો ચાલ્યો જાય છે અને જે વખત એકવાર હાથમાંથી ચાલ્યો ગયો તે ફરી પાછો આવતો નથી. એટલા માટે હમ્મેશાં નિયમોનું પાલન કરવાની જરૂર છે. જે વિચારપૂર્વક જેવામાં આવે તો સંસાર નિયમો ઉપર જ સ્થિર છે. જે નિયમ ન હોત તો ખર્ચ ખોટું, ન્યાય અન્યાય, ધર્મ અધર્મનો કંઈજ વિચાર થાત નહિ; જેવું જેના મનમાં આવત તે જ પ્રમાણે કરત.

આપણી જીંદગીમાં ગૃહપ્રબંધના નિયમોની ઘણી જ જરૂર છે. તેનું પાલન કરવાથી જ આપણું ઘર શોભે છે તથા આપણને ખર્ચ સુખ મળી શકે છે. ઘણાં ઘરોમાં ધરનો કારભાર સ્ત્રીઓના જ હાથમાં હોય છે તેથી એવી સ્થિતિમાં તેઓને ગૃહપ્રબંધ તથા નિયમ પ્રમાણે વર્તવાનું શિક્ષણ પ્રથમથી જ આપવાની તથા તેમના હૃદયમાં તેની જરૂરીયાતોને સારી પેઠે ઠસાવી દેવાની ઘણી જ જરૂર છે.

આપણે ધનવાન છીએ કે નિર્ધન, એ આપણે માટે પ્રશ્ન નથી. આપણી આવક ગમે એટલી ઓછી કેમ ન હોય પણ આપણે તે એવી રીતે વાપરવાની જરૂર છે કે સંસારમાં દિવસે દિવસે આપણી ચડતી થતી જાય તથા આપણી સ્થિતિ અને આપણી મિલકત હમ્મેશાં વધતી જાય. જે પુરૂષોએ પોતાની આવક ઘણી જ થોડી હોવા છતાં પણ ઉત્તમ વ્યવસ્થાથી પોતાને તથા પોતાના પુત્રોને સંસારમાં યશસ્વી અને ભાગ્યશાળી બનાવ્યા છે તેઓનું આપણે અનુકરણ કરવું જોઈએ.

ભારતવર્ષ તથા ખીજા દેશોમાં એવાં સેંકડો ઉદાહરણ મોળુદ છે. જે પુરૂષોએ પોતાની આવક ઘણી જ થોડી હોવા છતાં પણ પોતાના બાહુબળથી પોતાના પુત્રોને શિક્ષણ આપી યોગ્ય બનાવ્યા તેમના જ પુત્રો ધણું ખર્ચ આજ મ્હોટા મ્હોટા પુરૂષો જેવામાં આવે છે. ઇશ્વર-ચંદ્ર વિદ્યાસાગરનું નામ કોણ જાણતું નથી. તેમના પિતા કેટલા

ગરીબ હતા, છતાં પણ પોતાના પુત્રને અલ્પ આવકથી ભણાવીને વિદ્યાસાગર બનાવ્યો ! વિદ્યાસાગરે પોતે પણ રૂ. ૫૦) ની નોકરીમાં પોતાના મોટા કુટુંબનું સારી રીતે પાલન કર્યું તથા ઘણા ગરીબ અસહાય વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલરશિપો (છાત્રવૃત્તિઓ) આપી ભણાવ્યા.

જેમ્સ ગારફીલ્ડે (James Garfield) લુહાર તથા સુતારોને ત્યાં મજૂરી કરી કરીને પોતાના કુટુંબનું પાલન કર્યું એટલું જ નહિ પણ પોતે ધીમે ધીમે અભ્યાસ કરી એક દિવસ અમેરિકાનું સર્વથી ઉચ્ચ પદ અર્થાત પ્રેસિડેન્ટની પદવી પણ પ્રાપ્ત કરી લીધી.

ઈંગ્લાંડના ડૉક્ટર એટને (Dr. Aiton) ફક્ત માસિક ૧૦૦ રૂપિયાની આવકમાંથી જ ૧૨ બચ્ચાંઓનું ભરણપોષણ કર્યું તથા તેમાંથી ચાર જણને ઉચ્ચ કેળવણી અપાવી સારા સારા કાર્મોમાં ગોઠવી દીધા.

ડૉક્ટર સેમ્યુઅેલ સ્માઇલ્સ જેમણે ઇંગ્રેજીમાં ' પ્રિફ્ટ' નામનું પુસ્તક લખ્યું છે અને જેના આધાર પરથી આ પુસ્તક લખવામાં આવ્યું છે, તેમનું જ વૃત્તાંત સાંભળો. તેમને ૧૧ ભાઈઓ હતા. જ્યારે તેમના પિતાનું મૃત્યુ થયું ત્યારે સૌથી ન્હાનો ભાઈ ફક્ત બેઝ અફ-વાડિયાનો હતો. તેમની માતાએ ઘણી જ થોડી આવક હોવા છતાં પણ ઘણું દેવું પતાવ્યું તથા પોતાના પુત્રોને ધાર્મિક તથા અલૅાકિક શિક્ષણ અપાવ્યું.

ઇતિહાસકાર લ્યુમની પણ એવી જ દશા હતી. પાદરી રૉબર્ટ વેકર સાહેબ (Robert Walker) ની આવક ફક્ત ૫ પૌંડ હતી. ૪૦ પૌંડ તેની પત્ની લાવી હતી. એટલી થોડી આવકમાં પણ તેમણે આનંદ-પૂર્વક જીવન ગુજાર્યું તથા પોતાના કુટુંબને માટે પણ થોડા રૂપિયા બચાવ્યા. એ સઘળું તેઓ શ્રમ, કરકસર તથા સંયમથી જ કરી શક્યા. ધાર્મિક કર્તવ્યોનું પાલન કરીને, છોકરાંઓને ભણાવીને, ભરત

સીવણ કરીને, જનવરોને ચરાવીને, હળ જોડીને ઇત્યાદિ ધણાં કામે કરીને પ્રમાણિકપણે રૂપિયા પેદા કર્યા અને તેનાથી પિતાનું તથા પોતાના ૮ સંતાનોનું પાલન કર્યું. એકને કોલેજમાં ભણાવ્યો. પાદરી સાહેબ ધણા કરકસરીયા હતા, પરંતુ બિલકુલ લાલચુ નહોતા. તેમને નકામી વસ્તુઓ ઉપર તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થતો હતો, પણ જરૂરની વસ્તુ માટે કદિ પણ કંઠસપાણું કરતા નહોતા. તે હમ્મેશાં દયાળુ તથા ઉદારચિત્ત રહેતા હતા. ચાહ, દુધ તથા શુદ્ધ પાણી પરજ સંતોષ માની લેતા હતા. તેમની સઘળી જરૂરની વસ્તુઓ તેમના ઘરમાંથી જ પૂરી પડતી હતી. તેમને ઘેટાં અને બકરીઓમાંથી જીન, દૂધ તથા અંતરોમાંથી અનાજ મળી જતું હતું.

એ જ પ્રમાણે ધણા પુરૂષોએ પોતાના સાહસ તથા બળથી રૂપિયાનાં સદુપયોગ કરી પોતાની ઉન્નતિ કરી અને ધીમે ધીમે પોતાના દેશ તથા સમાજને ઉન્નતિના શિખર ઉપર ચઢાવ્યા. અહીં જોતાં વંશ-પરંપરાની ઉન્નતિથી જ સમાજની ઉન્નતિ છે. સમાજ એ બહુ માણસોથી બનેલી છે. જો દરેક માણસ પોતપોતાની ઉન્નતિ કરી લે તો આખી સમાજની ઉન્નતિ થઈ જાય; પરંતુ વંશપરંપરાની ઉન્નતિને માટે દૃઢ સંકલ્પ તથા સ્થિર વિચારોની જરૂર છે.

તેનાથી જ ન્હાનામાં ન્હાનો માણસ મોટામાં મોટો દરજ્જો પહોંચી શકે છે. તેનાજ ઉઘાગ વડે જ્ઞાનવિજ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે, સમ્યક્તા તથા શિષ્ટાચારનો પ્રચાર થાય છે અને બીજા લોકોને તેનું અનુકરણ કરવાનું સાહસ થાય છે. ઉદ્યોગી પુરૂષોનાં ચરિત્રો વાંચવાથી ધણા લોકોની જીંદગી સુધરી જાય છે. તેઓનું વૃત્તાંત સાંભળીને મરેલા માણસોના હૃદયમાં પણ નવીન ઉત્સાહ આવે છે, નિરાશા તથા આ-ળસનું મોંઠું ઠાણું થઈ જાય છે અને ‘અમારાથી આ થઈ શકશે

નહિ,' 'આ અમારા ગળ ઉપરાંત છે,' એવાં વાક્યો પલાયન થઈ જાય છે. એટલા માટે તમે આગસનો ત્યાગ કરો, કંઈ કામ કરો, પછી બલે તમે ગમે એટલા નીચે કેમ નથી હોતા; પરંતુ એક દિવસ જરૂર કંઈ દરજ્જે ચઢી શકશો.

જેઓ શરૂઆતમાં કારખાનાઓમાં અથવા ખાણોમાં મજૂરીનું કામ કરતા હતા તથા એવી અવસ્થામાં પણ જેમણે કરકસર કરીને થોડું બચાવ્યું, સમય મળતાં અભ્યાસ પણ કર્યો અને છેવટે કંઈ દરજ્જે ચઢ્યા, તેઓનાં એક નહિ પણ સેંકડો ઉદાહરણ હાજર છે.

જ્યોર્જ સ્ટેફેન્સન (George Stephenson) જેણે રેલગાડીની શોધ કરી તે પહેલાં મજૂરનું કામ કરતો હતો. તેણે મહેનત કરી થોડા રૂપિયા ભેગા કર્યા અને બાળવાનું શરૂ કર્યું. આગળ ઉપર તેની મજૂરી અઠવાડિયાના ૧૨ શિલિંગ થઈ ગઈ. ઈંગ્લાંડ જેવા મોંઘા દેશમાં પણ તેણે એટલી થોડી આવકમાંથી પોતાનું તથા પોતાના માતાપિતાનું ગુજરાન ચલાવ્યું તથા પોતાના શિક્ષણનું ખર્ચ પણ કાઢ્યું. ધીમે ધીમે તેનો પગાર અઠવાડિયાના ૧૬) શિ. થઈ ગયો. હવે તો તે પોતાને એક ધનવાન માણસ માનવા લાગ્યો. એક રીતે તેનો એ વિચાર ખરો પણ હતો. જે માણસ ખર્ચ કરીને થોડું બચાવી શકે છે તે કદિ પણ નિર્ધન થઈ જતો નથી. જ્યોર્જ ધીમે ધીમે પણ સારી પેઠે પોતાની કિંમતિ કરતો ગયો. જ્યારે તેને એન્જીન બનાવવા માટે રૂપિયાની જરૂર પડી ત્યારે તેની ચાલચલણ તથા હુશિયારી એઈ એક ગૃહસ્થે તરત જ તેની જરૂર પૂરી પાડી.

જેમ્સ વૉટ્ટ (James Watt) જેણે સ્ટીમ એન્જીનની શોધ કરી તે શરૂઆતમાં એક સાધારણ માણસ હતો. ન્હાનાં ન્હાનાં ઓળરો વેચતો હતો અને તેમાંથી જ પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો, તેમ

જ સાથે અભ્યાસ પણ કરતો હતો. કેટલાંક વર્ષો સુધી ચાલુ ઉદ્યોગ કરવાથી તેણે સ્ટીમ એન્જીનમાં સફળતા મેળવી.

એ મ્હોટા મ્હોટા લોકોને જાતે કામ કરવામાં શરમ જણાતી નહોતી. તેઓ માનતા હતા કે પેટને સાફ કામ કરવામાં કંઈ શરમ નથી. તેઓ સાથે અભ્યાસ પણ કરતા હતા, તેથી તેમણે મ્હોટાં મ્હોટાં કાર્યો કર્યા જેનાથી સમસ્ત સંસારને લાભ થયો અને થાય છે.

આ કામ અમે શા માટે કરીએ, એ અમારે લાયક નથી, ધણું અપમાનકારક છે. એવા ખાટા ખ્યાલોથી ધણા માણસો પોતાની છાંદગી નકામી ગુમાવે છે અને એક દુકડા રોટલા માટે તરસે છે. ત્રણ માણસો એક લુહારની દુકાનમાં કામ કરતા હતા. અચાનક તેઓના મનમાં પોતાની ઉન્નતિ કરવાનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો. તેમાંથી બે જણે થોડા રૂપિયા એકઠા કર્યા અને ઠંડીના દિવસોમાં કોલેજમાં ભણવાનું શરૂ કર્યું. કોલેજ બંધ થયા પછી ઉન્હાણાની રજાઓમાં ઘેર આવી પોતાની દુકાન કિપર પાછું તેજ કામ કરતા હતા. ત્રીજો વૈજ્ઞાનિક સંસ્થામાં કામ કરવા લાગ્યો અને ત્યાં પુસ્તકોનું અવલોકન કરતાં કરતાં તેને સાયન્સનું ધણું સાફ જ્ઞાન થઈ ગયું. તેને બિલકુલ વખત મળતો નહોતો છતાં સહવાર સહાંજ જીવતોડીને અભ્યાસ કરતો હતો. થોડા જ દિવસોમાં તે એક ઇન્જીનિયર થયો અને તેને એક મ્હોટી કંપનીમાં મેનેજરની પદવી પ્રાપ્ત થઈ. પ્રથમના બે જણમાંથી એક પ્રેફેસર થયો અને બીજો પ્રસિદ્ધ રાજમંત્રી થયો.

એક ગૃહસ્થ પોતાનું ગુજરાન ગાયન વિદ્યાથી ચલાવી ખગોળ તથા જ્યોતિષ વિદ્યાની શોધ કરતો હતો. એક દિવસ તેને પોતાના ઉદ્યોગમાં સફળતા મળી અને સમસ્ત સંસારમાં તેનું નામ પ્રખ્યાત થયું.

ફ્રેંકલિન (Franklin) છાપખાનાનું કામ ચલાવી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો. તે ઘણો જ મહેનતુ, કરકસરીઓ તથા દૂર-દૂરી હતો, અને સમયને કદાપિ વ્યર્થ ગુમાવતો નહોતો. તેણે પોતાના પ્રમાણિકપણથી સવનો પ્રેમ જીતી લીધો હતો. કોઈ પણ પ્રકારે કિત્તિ કરવી એ પોતાનું મુખ્ય કર્તવ્ય સ્હમજતો હતો. તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે તે એક મોટો વિજ્ઞાની તરિકે ઓળખાવા લાગ્યો તથા મોટા મોટા માણસો તેને માન આપવા લાગ્યા. પ્રસિદ્ધ ન્યોટિસ બાગ્ગનાર ફર્ગ્યુસન (Ferguson) ઘણા દિવસો સુધી છબીઓ જ પાડ્યા કરતો હતો.

જગત પ્રસિદ્ધ લેખક વિંકલમેન (Winckelman) એક ચમારનો પુત્ર હતો. તેના પિતાથી ન્યાંસુધી બની શક્યું ત્યાં સુધી તેને ભણાવ્યો; પરંતુ જ્યારે તે માંદો પડ્યો ત્યારે છોકરાએ જાતે રાત્ર ગલિયોમાં ગાયનો ગાઈ ગાઈને પોતાના વૃદ્ધ પિતાની સેવા સુશ્રુષા કરી અને છેવટે ટ્યુશનો રાખીને પોતાનો કોલેજનો અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો. ભવિષ્યમાં તે કેટલો મહાન પુરુષ થયો એ કહેવાની જરૂર નથી.

સ્વર્ગીય ડૉક્ટર ગ્રેગરી (Dr. Gregory) એ પોતાના બાપણમાં કહ્યું હતું કે “હું એવા ઘણા માણસોને ઓળખું છું કે જેઓ મહેનત, સાહસ તથા સંતોષના બળથી મનુરોની પંક્તિમાંથી નિકળી જઈ મોટા મોટા વિદ્વાનોની ગણતરીમાં ગણાવા લાગ્યા છે. સડકો કિપર મનુરી કરનાર એક મનુર વિદ્વાન લેખક થઈ ગયો. એક સિપાઈ નિશાળનો માસ્તર થઈ ગયો. બીજો ઉપદેશક થયો. એક જણે બીજગણિતમાં કેટલીક નવી નવી વાતો ખોળી કાઢી. એક કાયલાની ખાણમાં કામ કરનાર ગણિતશાસ્ત્રનો વિદ્વાન થયો. એક

દરજીએ વળી એવી એવી શોધી વાતો કાઢી કે જે ન્યૂટન પણ શોધી શક્યો નહિ. એક ખેડૂતે કોઈની પણ મદદ વિના જમીનનું ખાતર શોધી કાઢ્યું અને ખજોળ સંબંધી ઘણી ઘણી શોધો કરી. એક ગામડાનો ચમાર મહાન શિલોસોફર થયો અને તેણે લાંડનમાં એ વિષે અનેક પુસ્તકો લખ્યાં. ”

જેટલા મ્હોટા મ્હોટા શિલ્પકારો થઈ ગયા તેઓ શરૂઆતમાં ઘણી જ સાધારણ સ્થિતિમાં હતા. જે તેઓ અમીર ઉમરાવ હોત તો કદિ પણ એવી કિન્નતિ કરી શકત નહિ. પોતે ઘણા ગરીબ હોવાથી જે તેમને પોતાની કિન્નતિ કરવાનું મન થયું. તેઓએ પ્રથમ ન્હાનાં ન્હાનાં કામોથી જ શરૂઆત કરી ધીમે ધીમે પોતાની કિન્નતિ કરી. એકદમ મ્હોટાં કામોને હાથ લગાડ્યો નહિ; પરંતુ તેને માટે ધીમે ધીમે યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરતા રહ્યા. અંતે પરિણામ એ આવ્યું કે એક દિવસ તેઓની મનઃકામના સફળ થઈ. તેમણે હમ્મેશાં ધૈર્ય રાખ્યાં કામ કર્યું અને કરકસરને પોતાનો મોટો મુઠાલેખ બનાવ્યો. તેમણે જરૂરી વસ્તુ લેવા માટે કદિ પણ કંજુસપણું કર્યું નહિ, પરંતુ હા, નકામી વસ્તુઓમાં કદિ પણ રૂપિયા ગુમાવ્યા નહિ, અને એજ તેમની સફળતાનો મૂળ મત છે.

મિસ્ટર નૈસ્મિથ (Mr. Naysmith) કે જેણે પ્રથમ ન્હાનાં ન્હાનાં ઓખરો બનાવવાની શરૂઆત કરી મ્હોટાં મ્હોટાં એન્જીન બનાવ્યાં તેના શબ્દો સદા સ્મરણમાં રાખવા યોગ્ય છે. તે કહે છે કે, “ મનુષ્યે પહેલાં પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કરવું જોઈએ; પછી ભોગવિલાસો ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ તથા અભાગ્ય દુર્ભાગ્ય ઇત્યાદિ શબ્દોનો એકદમ બહિષ્કાર કરી દેવો જોઈએ. ” ભ્રમ તથા અસંતોષના અભાવથી જ સફળતા મળતી નથી.

પ્રકરણ ૬ કું.

ધન બચાવવાના નિયમ.

૧. મનુષ્ય પશુઓ કરતાં એટલા માટે જ મોટો છે કે તેનામાં પોતાના સાથીદારો સાથે મળીને કામ કરવાની શક્તિ છે. સમુદાયથી જોડાઈ કામ થઈ શકે છે તેટલું જૂદા જૂદા માણસથી કદાપિ થઈ શકતું નથી.

૨. આપણે પ્રથમ આપણી ઇન્દ્રિયોને દબાવી દેવાની તથા ઇન્દ્રિયોને કામમાં લાવવાની ધણી જરૂર છે.

—વિકાસનાં વાક્ય.

ધન બચાવવાનો સાથી પહેલો નિયમ એ છે કે આવક કરતાં ઓછું ખર્ચ રાખો. અને ભવિષ્યને માટે જરૂર થોડું ઘણું પણ સંગ્રહી મૂકો. જે આવક કરતાં વિશેષ ખર્ચ કરે છે તે મૂર્ખ છે. ખીજું, દરેક વસ્તુ રોકડા પૈસા આપીને જ ખરી દો; કંઈ પણ ઉધાર લ્યો નહિ. જે માણસ ઉધાર લે છે અથવા કરજ કરે છે તે કોઈ વખતે જરૂર સંકટમાં સપડાય છે, તથા પોતાનું માન પોતાને જ હાથે ગુમાવે છે. ત્રીજું, ભવિષ્યના લાભની આશાથી જેનું કંઈ પણ ફેંકાણું નથી માટે કદાપિ ખર્ચ કરે નહિ. કેમકે કદાચ લાભ ન થાય તો તમારું કરેલું ખર્ચ વ્યર્થ જાય. એ દશામાં તમારા માથા પર વ્યર્થ કરજનો ભાર થઈ જશે અને તમે હમ્મેશાં તેની નીચે દબાયેલા રહેશો. ચોથું, તમારી આવક તથા ખર્ચનો હિસાબ પૂરેપૂરો રાખો. પ્રથમથી જ તમારું બજેટ તૈયાર કરી મૂકો. અને તેમાં ખર્ચને આવક કરતાં ઓછું

રાખો. એ પ્રમાણે કરવાથી તમને કદાપિ હાનિ થવાની નથી. તમને જે જે વસ્તુઓની આવશ્યકતા હશે તે સર્વ મળી જશે. નકામું ખર્ચ કરવાથી તમે નકામી વસ્તુઓ ખરીદી લેશો કે જેની તમને કંઈ જરૂર નથી અને પછી જરૂરની વસ્તુઓ ખરીદવા માટે કદાચ તમારે કરજ કરવું પડશે. પાંચમું, કોઈ પણ વસ્તુ નકામી ન જાય એ માટે ધણીજ સંભાળ રાખો. દરેક વસ્તુમાંથી જ્યાં સુધી લઈ શકાય ત્યાં સુધી લાભ લ્યો અને દરેક કાર્ય નિયમ પ્રમાણે કરો.

કેટલું બચાવવું જોઈએ એ વિષે ચોક્કસ હદ નથી. અવસર અને મધ્ય ઉપર તેનો આધાર છે. ગામડામાં શહેર કરતાં વધારે બચી શકે છે. કેવળ એટલું યાદ રાખવું જોઈએ કે ગમે એવી દશામાં પણ ખર્ચ આવક કરતાં કદિ પણ વધી જવું જોઈએ નહિ.

કરકસર ધનવાન તેમજ ગરીબ બન્નેને માટે ધણી જ જરૂરની છે. તેના વિના કંઈ કામ થઈ શકતું નથી. જે માણસ પોતાની સઘળી આવક વાપરી નાંખે છે તેનાથી બીજાને મદદ કરી શકાતી નથી. તે પોતાના પુત્રોને સારી કેળવણી આપી શકતો નથી તેમ જ તેના કુટુંબીજનોને પણ કંઈ કામમાં આવતો નથી. તેનાથી દાન ચુલ્લ પણ થઈ શકતું નથી.

જો કે આપણે મહેનતુ છીએ, પરંતુ સંયમી તથા દૂરદર્શી નથી. આપણે ફક્ત આપણી વર્તમાન સ્થિતિ ઉપર જ ધ્યાન દઈએ છીએ પણ ભવિષ્યનો બિલકુલ ખ્યાલ કરતા નથી. એજ આપણામાં મોટો દોષ છે, અને તેથી આપણે ધણી વખતે દુઃખ ભોગવવું પડે છે. આપણા એવા વર્તનથી બીજાઓ ઉપર પણ માઠી અસર થાય છે. તેઓ પણ આપણું જોઈને ગળ ઉપરાંત ખર્ચ કરે છે. પૈસાદાર લોકો દોલતના નિશામાં આગળ પાછળનો જરા પણ વિચાર રાખ્યા

સિવાય એક એકથી ચઢીયાતા બાગ બંગલાઓ તથા ઘોડા ગાડીઓ રાખે છે. પોતાના કરતાં ભોગ વિલાસોની સામગ્રીમાં ખીજાઓ ચઢી જાય નહિ તેની જ ધુનમાં હમ્મેશાં મચ્યા રહે છે. વિવાહ-વરઘોડામાં, વાડીઓ લૂટાવવામાં, વાળ વગડાવવામાં તથા નાચ મુજરા ચલાવવામાં લાખો રૂપિયાની હોળી સળગાવી મૂકે છે.

તેઓની પાસે તો પુષ્કળ પૈસા છે એટલે જેમ મરજી પડે તેમ કરે. પરંતુ સાધારણ માણસોએ તેઓનું અનુકરણ કરવું ન જોઈએ. જાતિમાં નહાંના મ્હોટા સઘળી જાતના મનુષ્યો હોય છે. કેટલીક બાબતોમાં, કેટલાક ખર્ચોમાં સર્વને લોક લાજથી લજવાદને એક સરખું ખર્ચ કરવું પડે છે. તેથી સાધારણ માણસોની સ્થિતિ કેટલીક વખતે ઘણી જ કંફાડી થઈ પડે છે, મ્હોટા માણસોનું હડાક ખર્ચ જોઈને મહેનતુ માણસો પણ તેઓનું અનુકરણ કરવા મંડી પડે છે. મ્હોટા શહેરોમાં કેટલીક વખતે હેડ ચમાર, કોળી વાઘરી વગેરે લોકોને પણ પગમાં ખુટ, માથે ફેશનેબલ ટોપી, ગજવામાં ઘડિયાળ, હાથમાં છત્રી, શરીરપર અંગ્રેજ ફેશનનો કોટ તથા ખમીસથી સજ્જ થઈને ફરતા જોવામાં આવે છે. એવા હડાક ખર્ચોથી જ પછી દુઃખ ભોગવવું પડે છે.

એ આપણામાં મ્હોટી મૂર્ખાઈ છે. જો આપણે આપણું જીવન સુખશાંતિપૂર્વક વ્યતિત કરવું હોય, તો આપણે અવશ્ય આપત્તિના સમય માટે થોડું ઘણું પણ બચાવી રાખવું જોઈએ. ધન એકઠું કરવું એટલે એનો અર્થ એવો થતો નથી કે, તમે તમારી જરૂરની વસ્તુઓ લ્યો નહિ, માંદા પડે તો ઔષધ પણ ન કરો તેમજ કોઈ સહાયતા ચાચવું આવે તો તેને સહાયતા પણ ન આપો અને ફક્ત પેટે પાટા બાંધીને પુષ્કળ પૈસા જમાવો કરો; પરંતુ આપણે સુખ-

આંતિથી રહી શકીએ એટલા માટે જ રૂપિયા એકઠા કરવાની જરૂર છે. કાણુ જાણે છે કે આપણી આવક સદા સર્વદા એક સરખી જ રહેશે. ધારે કે કદાચ આપણે કાલ ઉઠીને મરી જઈએ અથવા અકસ્માત માંદા પડીએ તો એ વખતે જો આપણે રૂપિયા બચાવી રાખ્યા ન હોય, તો આપણી કેવી અવસ્થા થાય ? આપણાં સ્ત્રી પુત્રોને કાણુ મદદ કરશે અથવા ઔષધ માટે રૂપિયા ક્યાંથી લાવીશું ? શું એવી અવસ્થામાં શોકનો કંઈ પાર રહેશે ? આજ તો આપણે મોજમજાહમાં વખત વ્યતિત કરીએ છીએ પરંતુ કાલે આપણાં સ્ત્રી-પુત્રો એક અન્નના દાણા માટે તરસ્યા કરશે.

એટલા માટે જ આપણે ધન બચાવવાની ઘણી જ આવશ્યકતા છે, તેથી આપણને મોટો લાભ એ થાય છે કે આપણી સર્વ ચિન્તાઓ જતી રહે છે અને મનમાં શાન્તિ રહે છે. ગમે તો રૂપિયા બહુ જ થોડા બચાવી રાખ્યા હોય, પરંતુ તે આપત્તિ વખતે ઘણા જ ઉપયોગમાં આવે છે. એ વખતે જ તેની ખરી ખૂબી માલમ પડે છે. આપણું જીવન સુખશાંતિ તથા સ્વતંત્રતાપૂર્વક વ્યતિત થાય છે, બુદ્ધાવસ્થામાં જરા પણ વિપત્તિ પડતી નથી અને મૃત્યુ પછી આપણાં સંતાન સંતતિઓની પણ ખિલકુલ ચિન્તા રહેતી નથી.

પરંતુ એને માટે અમે પ્રથમથી જ કહેતા આવ્યા છીએ તેમ દૃઢ સંકલ્પ તથા સ્થિર વિચારોની ઘણી જ જરૂર છે. જો કે શરૂઆતમાં તો આપણને મોટી મોટી મુશ્કેલીઓ જણાશે પરંતુ આપણે ધૈર્ય ધારણ કરી એ સર્વ મુશ્કેલીઓને આપણા રસ્તામાંથી દૂર કરવી જોઈએ. આપણે આપણા ખર્ચમાં કેટલોક ઘટાડો કરવો જોઈએ. પ્રથમ તો આપણને થોડું દુઃખ જણાશે, પરંતુ જો આપણે એ પ્રમાણે ચાલુ જ રાખીશું, સાહસ તથા ઉદ્યોગનો ત્યાગ કરીશું નહિ, તો હું ક

સમયમાં સફળતા મેળવીશું. પ્રથમ આપણે જ પગલું ભરીને દુનિયાને દેખાડી આપવું જોઈએ. આપણે જે લોકોને ઠરકસર ઉપર સેંકડો ઉપદેશો આપીશું, દરેક સભા સ્થાનમાં ભાષણો આપીશું, તો પણ તેથી ખિલકુલ ફાયદો થશે નહિ; પરંતુ હા, જે આપણે જ પ્રથમ કરીને દેખાડી આપીએ તો આપણા રહ્યા સિવાય જ તેઓ આપણું અનુકરણ કરવા મંડી પડશે અને ધીરે ધીરે સમસ્ત સમાજની ઉન્નતિ થઈ જશે, કેમકે એક એક માણસની સંખ્યાથી જ સમાજ બનેલી છે અને તેથી વંશપરંપરાની ઉન્નતિ અથવા અવનતિ ઉપર જ સમાજની ઉન્નતિ અથવા અવનતિનો આધાર છે.

પોતાના કામમાં કંઈક નુકસાન ન થાય એ માટે ઘણા કોલેલ અને શ્રમો ખર્ચીએ છીએ, પરંતુ એ તેમની મોટી ભૂલ છે. જે આપણે શ્રમ, સાહસ તથા દૂરદર્શિપણે કામ કરીએ તો કદિ પણ નુકસાન થતું નથી. પણ હા, જે આપણે તેનાથી વિપરીત વર્તીએ તો જરૂર નુકસાન થાય. જે માણસ જાતે કંઈ કરતો નથી અને ફક્ત બીજાના મોંઘાં મોંઘાંને જોયા કરે છે અથવા જે કોઈ પોતાની આવક વ્યર્થ ગુમાવી નાંખે છે અથવા તો જે કોઈ કંઠુસપણું કરે છે, તેના કામમાં જરૂર નુકસાન થાય છે. કેટલાક લોકો પોતાની અયોગ્યતાને લીધે નુકસાન ખમે છે. તેઓ કંઈ રીતે કામની શરૂઆત કરે છે અને પછી ગમે એટલું નુકસાન થવા છતાં પણ પોતાની હઠ છોડતા નથી. કેટલાકો વળી ભાગ્યનો દોષ કાઢે છે, પણ એ તેઓનો શ્રમ છે. તેઓ ભાગ્યના ખરા અર્થને સ્હમજતા નથી. યોગ્ય અથવા ઉત્તમ વ્યવસ્થાનું જ બીજું નામ ભાગ્ય છે. જેઓ વ્યવહારિક બાબતોથી અભણ છે તે તથા અનુભવથી લાભ લઈ શકતા નથી તેઓ જ અભાગી છે.

કોઈ કોઈ મનુષ્ય યોગ્ય તથા ઉત્તમ હોવા છતાં પણ વિચાર-

હીન હોય છે. તેઓ દેશકાળનો વિચાર કરતા નથી તેમજ દેશકાળને અનુસરી વર્તતા નથી, પરંતુ આંધળાની માફક આગળ વધે જાય છે પછી પરિણામ એ આવે છે કે તેઓ ઊંડી ખાહીમાં ગમડી પડે છે ! અર્થાત્ તેઓનું કામ નિષ્ફળ નિવડે છે.

જીવનક્ષેત્રમાં સુખશાંતિથી રહેવા માટે આપણે જે બોલીએ તે કરી દેખાડવાની ખાસ જરૂર છે. કદાચ મોટેથી બોલી બતાવવું એ કામનું નથી. જે મનુષ્યના ઉદ્દેશ સ્થિર છે અને જે એ ઉદ્દેશને સફળ કરવા માટે સરલ તથા સીધો માર્ગ ગ્રહણ કરે છે તે જ મનુષ્ય પસંદ કરવા લાયક છે.

સંસારમાં સફળતા અને ધન પ્રાપ્ત કરવાની આશા દરેક મનુષ્યના હૃદયમાં સ્વાભાવિક રીતે રહેલી છે. એ ઇચ્છા ખરાબ નથી, ઘણી જ લાભકારક છે. એ વડે મનુષ્યો શ્રમ તથા સાહસ કરતાં શિખે છે તથા સમાજની ઉન્નતિ કરે છે. એ વડે કળાકૌશલ્ય તથા વ્યાપાર વણજની ઉન્નતિ થાય છે અને લોકોને એ કામ કરતાં શિખવાડે છે.

જો એ ઇચ્છા મનુષ્યના હૃદયમાં રહેલી ન હોત, તો તે આળસુ જ રહી જાત અને કોઈ કામમાં પણ હાથ લગાડત નહિ. આજે જેટલી જેટલી નવિન શોધો થઈ છે અને થાય છે તે એ મનુષ્યના અંતઃકરણમાં રહેલી આશાનો જ પ્રતાપ છે.

કોઈ આળસુ અથવા ઉડાઉ મનુષ્ય કદિ પણ સંસારમાં મહત્વનો ભાગીદાર થયો નથી. તેનું નામ કદિ પણ સંસારમાં થઈ ગયેલા મહાન પુરૂષોની ગણતરીમાં ગણાયું નથી. જે જે મહાન પુરૂષોએ પોતાના જ્ઞાનવિજ્ઞાનના બળથી જગતને ઉન્નતિના શિખર ઉપર પહોંચાડ્યું છે અથવા તેના ઇતિહાસમાં કેટલોક ફેરફાર કર્યો છે તેઓ એજ મહાત્માઓમાંના હતા, કે જેમણે પોતાના જીવનની એક પણ વસ્તુ બેરથ ગુમાવી નહોતી. વસ્તુતઃ જીવનનું અસ્તિત્વ શ્રમ ઉપર જ છે.

ન્યુ ઓર્લિન્સના જોન ડોનુફ (John Donouph of new Orleans)ની કબર ઉપર નવયુવકોના હિત માટે નીચે પ્રમાણેની શિખામણો લખેલી છે જેને અનુસરી વર્તવાથી જીંદગીમાં કદિ પણ ઠોકર વાગી શકતી નથી:—

૧. સદા સ્મરણમાં રાખો કે આપણા જીવનનું અસ્તિત્વ શ્રમ ઉપર જ સ્થિર છે.

૨. સમય સુવર્ણ સમાન છે, માટે એક પળ પણ વ્યર્થ ગુમાવો નહિ—દરેક વખતે શુભ કાર્યમાં મગ્યા રહો.

૩. જો તમે ધૃત્યતા હો કે બીજા લોકો તમારી તરફ સારી રીતે વર્તે તો તમે પણ તેઓની તરફ સારી રીતે જ વર્તો.

૪. જે કામ આજે થઈ શકે એવું છે તેને કદિ પણ કાલ ઉપર મુલતવી રાખો નહિ.

૫. જે કામ તમે પોતે કરી શકો છો તે કદિ પણ બી-જને કહો નહિ.

૬. જે વસ્તુ તમારી નથી, તેની ધૃત્ય કદિ પણ કરો નહિ.

૭. કોઈ પણ નજીવી વસ્તુને તુચ્છ ગણતા નહિ.

૮. જે વસ્તુની આવક નથી તેને વ્યર્થ ગુમાવી દેતા નહિ.

૯. પેદા કરો પણ ગુમાવો નહિ.

૧૦. તમારા જીવનનાં દરેક કાર્યો નિયમાનુસાર હોવાં જોઈએ.

૧૧. હમ્મેશાં પરોપકારનાં કાર્યો કરવાનો અભ્યાસ પાડો.

૧૨. જે વસ્તુથી તમને આરામ મળતો હોય તેનો કદિ પણ ત્યાગ કરવો નહિ. જીવન સદા સરલતા અને કરકસરપણે વ્યતીત કરો.

૧૩. છેવટની ધડી સુધી મહેનતનો ત્યાગ કરશો નહિ.

કેટલાક માણસો યોગ્ય વ્યવસ્થાથી ગરીબાઈ અવસ્થામાં પણ

પોતાનો ગૃહ કારભાર સારી રીતે ચલાવે છે. ન્હાનામાં ન્હાના દરજ્જાના મનુષ્યો પણ એક બીજાની સાથે સલાહ સંપ રાખી કાર્ય કરે તો નિર્ધનતાના ભયંકર સપાટામાં કદિ પણ સપડાય નહિ, કિંતુ પોતાની શક્તિઓને આગળ વધારી શકે તથા સમાજની ઉન્નતિમાં પણ સહાયતા આપી શકે.

એકલો મનુષ્ય સમાજની કંઈ પણ ઉન્નતિ કરી શકતો નથી, પરંતુ જો તે પોતાના સાથીદારો સાથે સલાહ સંપ રાખી કાર્ય કરે તો કેટલુંક કરી શકે. એકતાની સાંકળથી સંઘાદિત કામ કરવાથી ઘણાં કાર્યો થઈ શકે છે. સહ્યતા સમુદાયનું જ કળ છે.

પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન મિસ્ટર મિલ (Mr. Mill) કહે છે કે “ પ્રાયઃ જે જે વસ્તુઓથી મનુષ્યને પશુઓ કરતાં અધિક મ્હોટો ગણવામાં આવે છે તે સર્વ સમુદાયમાં રહેવાથી તથા સલાહ સંપ રાખી કાર્ય કરવાથી જ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થયેલી છે.

સમાજની ઉન્નતિનું ગુપ્ત રહસ્ય સલાહ સંપન્નિ કાર્ય કરવાનું છે. જેટલો અધિક લાભ મેળવવો હોય તેટલા જ પ્રમાણમાં સલાહ સંપ રાખીને કાર્ય કરવું જોઈએ. મધ્યમ શ્રેણીના મનુષ્યોમાં સંપન્નિ કામ કરવાનો સારો અભ્યાસ છે. દેશનાં દેશની વૃદ્ધિ તથા ઉન્નતિનું મુખ્ય કારણ એ લોકો જ છે. જૂદા જૂદા માણસોથી જે કામ કદાપિ થઈ શકત નહિ, તે એ લોકોએ સંપન્નિ કર્યાં. તેઓએ શત્રુઓને નહસાડવા માટે, દુર્ગુણોને દૂર કરવા માટે, ઉદ્દેશોને સફળ કરવા માટે વ્યાપાર વણજની ખીલવણી કરવા માટે, નવી નવી વસ્તુઓ બનાવવા માટે, યંત્રો તૈયાર કરવા માટે તથા એવાં ઘણાં મહેનતનાં કાર્યો કરવા માટે હમ્મેશાં પોતાની શક્તિઓને એકત્ર કરી કામ કર્યું. પ્રથમ ન્હાના પાયા ઉપર કામની શરૂઆત કરી. છેવટે મ્હોટો મ્હોટો કંપનીઓ

સ્થાપી અને અગ્નિ રૂપિયાનાં કારખાનાં સ્થાપ્યાં. જેટલી મિલો, રેલ્વે કંપનીઓ, વીમા કંપનીઓ, તથા ફેક્ટરીઓ જેવામાં આવે છે તે સર્વ એ લોકોના એક પરિશ્રમ અને ધનનું જ ફળ છે. ઇંગ્લાંડ દેશે જેટલી ઉત્પત્તિ કરી છે તે સર્વ કંપનીઓ દ્વારા જ કરી છે. ત્યાં એવું એક પણ શહેર અથવા ગામડું જેવામાં નહિ આવે કે જ્યાં એકાદ કંપની અથવા સોસાયટી ન હોય. એ સોસાયટીઓ દ્વારા જ શિક્ષણ વગેરેની વ્યવસ્થા થાય છે તથા અનાયો તેમ જ વિધવાઓનું ભરણપોષણ થાય છે. ભારતવાસી જનોએ પણ એ લોકોનું અનુકરણ કરવું જોઈએ. દરેક શહેરમાં એવી સોસાયટી હોવી જોઈએ કે જે દ્વારા કળાદેશલ્યનો પ્રચાર થાય, વ્યાપારવલ્લની ખિલવણી થાય અને એના નફામાંથી કેટલોક ભાગ ભાગીદારો તથા લોકોનાં છોકરાંઓને કેળવણી આપવા માટે આપી શકાય. જે સાહસ તથા કરકસરથી સંપત્તિ કામ કરવામાં આવે તો જરૂર લાભ થશે, અને શરૂઆતમાં અદ્ય પુણવાળી કંપની પણ ટુંક સમયમાં મોટી કંપની થઈ જશે. એવી કંપનીઓથી ઘણો લાભ થાય છે. સર્વથી મોટો લાભ તો એ થાય છે કે થોડા રૂપિયામાં મોટું કામ થઈ શકે છે અને પુષ્કળ નફો મળી શકે છે. ખીજું કંપની બનાવી કામ કરવાથી આપણામાં હિમ્મત ઘણી રહે છે અને એક ખીજની સાથે એકતા થવાથી દુઃખના સમયમાં પણ કદિ મુશ્કેલી જણાતી નથી. ત્રીજું એથી નફાનું અર્થ પણ ઓછું થઈ જાય છે તથા ન્હાના ન્હાના દરજ્જાના લોકો પણ મોટી સ્થિતિ પર પહોંચી જાય છે. ભાગીદારો સિવાય મહેનતુ મજૂરોને પણ હમેશાં કામ મળ્યાં કરે છે; તેઓ ખાલી બેસી રહેતા નથી. એ લોકો પણ ધીમે ધીમે પોતાની આવકમાંથી થોડું ધણું બચાવી એકઠું કરવા લાગશે અને થોડા જ દિવસોમાં સ્હેલાઈથી એક બે શેરોના ધણી થઈ બેસશે. જ્યાં એક બે શેરોના પોતે માસિક થયાં અને વર્ષની

આખરે નફો જણાયો કે તેઓને પછી એવી તો લગની લાગશે કે તેઓને થોડું બચાવ્યા વિના એન જ પડશે નહિ. પછી પરિણામ એ આવશે કે થોડાં વર્ષોમાં જ તેઓ મળુરોમાંથી નિકળી જઈ વ્યાપારીઓની ગણતરીમાં ગણાવા લાગશે અને પોતાના જીવનમાં જ ધનવાન રહેવાશે. ઈર્ષ્યાંક વગેરે દેશોમાં એવાં સંદેહો ઉદાહરણો મોળુદ છે. આપણે પણ તેઓનું અનુકરણ કરવું જોઈએ.

પ્રકરણ ૭ મું.

વીમા કંપનીઓ તથા સહાયકારી સભાઓ.

૧. જે વસ્તુઓ આપણે મરતી વખતે અહિંયાં જ મૂકીને જવાના છીએ તે મેળવવાને દરેક વખતે મચ્છા રહેવા માટે જ આપણે કંઈ જન્મ લીધો નથી.

૨. વૃદ્ધાવસ્થામાં આપણને સુખ અથવા દુઃખ ધણું ખરું આપણાં પૂર્વનાં કૃત્યો પ્રમાણે જ મળે છે.

૩. આપણે સંસારમાં સત્યને માટે એક ખીજના સહાયક તથા શુભેચ્છક છીએ.

વિદ્વાનોનાં વાક્ય.

*

*

*

*

ધન કેવી રીતે બચાવવું એ વિષે એક રીત તો અમે ગયા પ્રકરણમાં જણાવી ગયા. એ સિવાય બીજી એ રીતો છે. એક તો એ છે કે આપણે આપણી જીંદગીની વીમા ઉતરાવવો જોઈએ જ્યો કરીને આ-

પણા મૃત્યુ પછી આપણા કુટુંબીજનોને તેઓના ભરણપોષણ માટે પૂરતા રૂપિયા મળી જાય. ખીજી રીત એ કે એવાં સહાયકારી ફંડ ઉઘાડવાં જોઈએ કે જેથી ગરીબ લોકોને વિપદ વખતે મદદ મળે તથા તેમના ભરણ પછી તેઓનાં સ્ત્રી પુત્રોને થોડી ઘણી સહાયતા દુઃખના સમયમાં મળી શકે. જેથી તેમને એકદમ વિશેષ દુઃખ જણાય નહિ. પહેલી રીત પ્રથમ તથા મધ્યમ પંક્તિનાં મનુષ્યોને માટે છે અને ખીજી ગરીબ લોકોને માટે છે.

જેને આપણે આપણા કુટુંબને માટે ધીરે ધીરે રૂપિયા ભેગા કરવા માગીએ તો તેને માટે ઘણાં વર્ષો લાગશે, છતાં પણ કદાચ જરૂર પૂરતા રૂપિયા ભેગા કરી શકાશે નહિ. એ સિવાય સંભવિત છે કે કોઈ વખતે જરૂર પડતાં એ ગયાવી રાખેલા રૂપિયા કિપર મન દોડ્યું જાય અને કોણ જાણે ક્યારે મ્હોત આવશે, મ્હોતતું કંઈ દેકારું છે ? ત્યાં સુધીમાં તો વળી બીજા રૂપિયા ભેગા કરી લઈશું એવા એવા વિચારો લાવીએ રૂપિયા પણ કામમાં લઈ લેવાય. એટલા માટે આપણે એકદમ કરી રાખેલા રૂપિયા કિપર બિલકુલ વિશ્વાસ રાખી શકાતો નથી. આપણું મન ઘણું ચંચળ છે તેથી જરૂર પડતાં સઘળા વપરાઈ જાય છે અને આપણા મૃત્યુ પછી કુટુંબની શી દશા થશે, એ વિશે જરા પણ વિચાર રહેતો નથી.

પરંતુ જે માણસ પોતાની જાંઘળીનો વીમો કિતરાવે છે તે સર્વ વાતે સુખી રહે છે. તે નિયમાનુસાર મુકરર કરેલી રકમ હમેશાં કંપનીની તીજેરીમાં ભરે જાય છે અને મૃત્યુથી નિઃર બની નિરાંતે સ્થઈ રહે છે. પછી ગમે તો આજે પહેલા હપતાના રૂપિયા ભરી આવ્યો અને કાલ ઉઠીને મરી જાય તેથી શું થયું. તેની કંઈ પણ ચિન્તા રહેતી નથી, કેમકે તેણે જેટલા રૂપિયાનો વીમો કિતરાવ્યો હોય તેટલા રૂપિયા ભરત જ તેની સ્ત્રી તથા બાળબચ્ચાને મળી જાય છે.

વીમો ઉતરાવ્યાથી કેવળ તેના કુટુમ્બને લાભ થાય છે એટલું જ નહિ પણ તેને પોતાના જીવનકાળમાં દૂરદર્શીપણાનો વિચાર થતો જાય છે. વળી સૌથી વધારે ફાયદો તો એ થાય છે કે વીમો ઉતરાવનારના મનમાં અત્યંત વિપદ અથવા દુઃખના સમયમાં કિંવા મૃત્યુ વખતે કોઈ પણ પ્રકારનો ક્લેશ થવા પામતો નથી.

જે માણસે પોતાનાં સંતાન સંતતિઓ માટે રૂપિયા ખચાવી રાખ્યા નથી તેને મૃત્યુ વખતે અડધું દુઃખ તો રૂપિયા ન હોવાના કારણથી થાય છે, તેથી શિકર-ચિન્તાને લીધે તેને આપધની બિલકુલ અસર થતી નથી અને રોગ વધે જાય છે. કવિ બર્નસે (Burns) મરતાં પહેલાં પોતાના એક મિત્રને લખ્યું હતું કે. “ હું અદ્યાપિ પર્યંત દુઃખમાં ફસાઈ રહ્યો છું. હાય ! મને આ કરતાં પણ અધિક દુઃખ મ્હારી આગળની દુઃખી અવસ્થાનું સ્મરણ થવાથી થાય છે. હવે મારી બહાલી સ્ત્રી અને છ ન્હાનાં ન્હાનાં બહાલાં અનાથ સંતાનો શું કરશે ? હવે હું તેમના માટે શું કરું ? મારી અરધી બિમારી તો એ ચિન્તાઓથી જ છે. ”

વીમા કંપનીઓ વિશેષ કરીને અનાથો તથા વિધવાઓનું રક્ષણ કરવા માટે સ્થાપવામાં આવે છે. અલ્પ આવક અને મિલકતવાળા મનુષ્યો પણ તેનો લાભ થઈ શકે છે. થોડી થોડી રકમ ભરવાથી કંઈ પણ જાણતું નથી. ઈન્ફલૂન્ઝા-પ્લેગ વગેરે આકસ્મિક દુર્ઘટનાઓના કારણથી અકાળ મૃત્યુના સમયે તેનાથી ઘણો લાભ થાય છે.

કેટલીક વખતે જોવામાં આવે છે કે ધણા માણસો આખી જીંદગી પર્યંત સખ્ત મહેનત મજૂરી કરવા છતાં પણ મરતી વખતે પોતાનાં સંતાનોને ભૂખે મરતા મૂકીને જાય છે. તેઓએ પોતાની હૈયાતીમાં તો ઘણી મોજમજાહ ભોગવી લીધી, કોઈ દિવસે ખાવાપીવામાં બિલકુલ

કંબુસપાત્રું કર્યું નહિ; પરંતુ તેમના મરણ પછી પરિણામ એવી દશા આવે છે કે તેમનાં કુટુંબીજનો એક દુકડા રોટલાને માટે તરફડે છે. જો કદાપિ એ લોકોએ વર્ષ દહાડે ૧૦-૨૦ રૂપિયા પણ કોઈ વીમા કંપનીમાં ભર્યા હોત, તો તેઓના કુટુંબની આવી પડતી દશા કદિ પણ આવત નહિ. પરંતુ તેમણે પોતાની ટુંકી નજરથી ભવિષ્યનો યિલકુલ વિચાર કર્યો નહિ. જેટલું પ્રાપ્ત કર્યું તેટલું સઘળું પાયમાલ કરી મૂક્યું, જેનું પરિણામ એ આવ્યું કે તેમના મરણ પછી તેમનાં સંતાનો સમાજને માટે ભારરૂપ થઈ પડ્યાં. પોતાનાં સંતાનો પ્રતિ એવી રીતે વર્તવું એ ઘણી જ નિર્દયતા તથા કઠોરપણું કહેવાય. પ્રથમ તો તેઓનું સારી રીતે લાલનપાલન કરવું, તેઓ માટે સર્વ જાતની સુખસામગ્રી એકઠી કરવી અને પાછળથી તેઓને પરવશ, પરાધિન અને નિર્ધન મૂકીને ચાલ્યા જવું, એ એક રીતે સમાજ તેમજ તેઓના તરફ અન્યાય અને અપરાધ કરવા સમાન છે.

એટલા માટે દરેક મનુષ્યે થોડા થોડા રૂપિયા કોઈ સારી વીમા કંપનીમાં ભરતા રહેવાની ઘણી જ જરૂર છે, જેથી પાછળથી અકાળ મૃત્યુ ઇલાહનો યિલકુલ ભય રહે નહિ. મૃત્યુના જેવી કોઈ નિશ્ચિત વસ્તુ નથી; પરંતુ મૃત્યુના સમય જેવું કોઈ અનિશ્ચિત પણ નથી. જો આજે આપણે કોઈ વીમા કંપનીમાં ૧૦-૧૫ રૂપિયા આપીને ૫૦૦ રૂપિયાનો વીમો ઉતરાવી લીધો, તો એમ જ સહમજી લેવું જોઈએ કે એ રૂપિયા એવી તો સુરક્ષિત એકમાં પડ્યા છે કે ગમે એટલી જરૂર પડવા છતાં પણ તેમાંથી એક પાઈ પણ ખર્ચાશે નહિ. પણ હા, કદાચ આપણે કાલે કદીને મરી જઈએ તો તરત જ આપણાં સંતાનોને એ રૂપિયા મળશે.

જો આપણે એ ૧૦-૧૫ રૂપિયા કોઈ વીમા કંપનીમાં ન ભરતાં કોઈ બેંક અથવા તો કોઈ ઠેકાણે બાંજરે મૂકીએ તો ૩૦-૩૫

વર્ષમાં ૫૦૦) રૂ. ભેગા થઈ શકે; પરંતુ વીમા કંપનીમાં ભરવાથી તેટલી મુદત સુધી ચિન્તા ઇત્યાદિ દુઃખમાંથી મુક્ત રહેવાય છે તથા ભાવી દુઃખના ભયથી વર્તમાન સુખ નાશ પામતું નથી.

જેવી રીતે મુંબઈ, કલકત્તા આદિ મ્હોટાં મ્હોટાં શહેરોમાં શેક-શાહુકાર લોકો પોતાના માલને અગ્નિથી બચાવવા માટે તેનો વીમો ઉતરાવી લે છે, તેવી જ રીતે જીવનને રોગ શોક તથા આકસ્મિક મૃત્યુથી બચાવવા માટે તેનો પણ વીમો ઉતરાવી લેવો જોઈએ. જેવી રીતે માલને અગ્નિથી બચાવવાનું અત્યંત જરૂરનું છે તેવી જ રીતે આ પણ ઘણું અગત્યનું છે. જેવી રીતે પોતાની હૈયાતીમાં કુટુંબનું પાલનપોષણ કરવાનું એક પતિ તથા પિતા તરીકેનું કર્તવ્ય છે, તેવી જ રીતે પોતાના મરણ પછી પણ સ્ત્રી તથા સંતાનોને માટે થોડી ઘણી સામગ્રી મૂકી જવાની ઘણી જરૂર છે. એ દરેક પુરૂષનું ધાર્મિક કર્તવ્ય છે જેનું તેણે હમેશાં પાલન કરવું જોઈએ. સૌભાગ્યની વાત એ છે કે આજકાલ એને માટે સગવડો પણ ઘણી છે, એટલા માટે તેને સારૂ આપણે તરત જ દૃઢ સંકલ્પ કરી લેવો જોઈએ. એમાં કોઈ પણ પ્રકારે દોષ કિંવા આપત્તિ નથી તથા કોઈ પણ પ્રકારની માનહાનિ પણ નથી. એ અતિ કિતમ તથા લાભકારક કાર્ય હોવાથી કોઈને કશી શંકા આવી શકતી નથી. ઈંગ્લાંડ ઇત્યાદિ દેશોમાં એનો ઘણો જ બહોળો ફેલાવો છે. ભારતવર્ષમાં પણ દિનપ્રતિદિન તેનો પ્રચાર થતો જાય છે; પરંતુ કોઈ વીમા કંપનીમાં વીમો ઉતરાવતાં પહેલાં તેના નિયમો વગેરે ઘણા જ ધ્યાનપૂર્વક જોઈ જવા જોઈએ. કંપનીના કાર્યવાહકોનું કામકાજ, તેમનું પ્રમાણિકપણ, હિસાબ વગેરે બાબતો બને ત્યાંસુધી ઘણી જ ચોક્કસાઈથી તપાસી લેવી જોઈએ જેથી પાછળથી પસ્તાવું પડે નહિ. અમારે અત્યંત ખેદ સાથે જણાવું પડે છે કે આજકાલની સુધરેલી દુનિયા

આપણને કેટલીક વખતે ઘણું જ નુકસાન પહોંચાડે છે, તેથી જ આપણે ફક્ત છાપેલાં ઉદાહરણો ઉપર જ સંતોષ માની લેવો જોઈએ નહિ; પરંતુ દરેક વિગત ઘણી જ ખારીકાઈથી તપાસવી જોઈએ. આજકાલ પ્રોવીડન્ટ ફંડવાળી વીમા કંપનીઓ ઠેકાણે ઠેકાણે ઉભરાઈ જાય છે. જેટલા હેવાલો બહાર પાડવામાં આવે છે તેમાં ઘણું ખર્ચ જે લોકોને ભરેલા રૂપિયા કરતાં વધારે રકમ મળી હોય છે તેઓનાં જ નામો જોવામાં આવે છે. એ નામો તથા રકમો જોઈને લોકો મેમ્બર થવા લાગે છે, પરંતુ પાછળથી સખ્ત ઠોકર ખાય છે અને ખાટમાં આવી જાય છે. કોઈ પણ હેવાલમાં એવું ઉદાહરણ જોવામાં નહિ આવે કે અમુક માણસે રૂ. ૧૮) ભર્યા અને તેને રૂ. ૯) મળ્યા એટલે તેને રૂ. ૯) નું નુકસાન થયું, પરંતુ જ્યાં જોશો ત્યાં એવાં જ ઉદાહરણો મળી આવશે કે અમુક માણસે રૂ. ૧૦) ભર્યા અને તેને રૂ. ૧૦૦) મળ્યા અથવા રૂ. ૨૦) આપ્યા અને રૂ. ૫૦૦ મળ્યા.

એટલા માટે વાંચકોએ ખાસ સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે હેવાલો ઉપર જ મોહિત થઈ જવું જોઈએ નહિ. જ્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી થોડા રૂપિયાના લોભમાં લોભાઈ જઈ પ્રોવીડન્ટ કંપનીઓમાં સામિત્ર ન થવું; પરંતુ ઓરિયન્ટલ, સન લાઇફ, એમ્પાયર, વગેરે પ્રસિદ્ધ ઇન્સ્યુરન્સ કંપનીઓમાં જ્યાં મુકરર કરેલી રકમનો વીમો કિતારવામાં આવે છે તેમાં જ દાખલ થવું. જો કે રૂપિયા તો વધારે આપવા પડશે, પરંતુ રૂપિયાની સંખ્યા જાણવાથી કોઈ ચિન્તા તો રહેશે નહિ. પ્રોવીડન્ટ ફંડોમાં કોઈ મુકરર કરેલી સંખ્યા હોતી નથી. લગ્ન તથા મરણોની સંખ્યા ઉપર રૂપિયાની સંખ્યા થાય છે. કોઈ વખતે રૂ. ૧) ના રૂ. ૧૯) મળી જાય છે પણ કોઈ વખતે રૂપિયાના આઠ આના પણ મળે છે.

ખીજું ગરીબ લોકોને સંકટના સમયમાં સહાયતા મળે એ માટે

સોસાયટીઓ સ્થાપવી જોઈએ. સોસાયટીમાં જોડલા મેમ્બર હોય છે તે સર્વ એક ખીજને સહાયતા કરનાર તરીકે ગણાય છે. સોસાયટીના જોડલા રૂપિયા થાય છે તે સર્વ સોસાયટીના મેમ્બરોને મદદ કરવા માટે જ વાપરવામાં આવે છે. સોસાયટીના મેમ્બર સિવાયના માણસને કેટલીક વખતે રોગ અથવા સંકટના સમયમાં ઘણું જ દુઃખ ભોગવવું પડે છે. તેના મરણ પછી કેટલીક વખતે તેનાં બાળબચ્ચાં ભૂખે મરવા લાગે છે, પરંતુ સહાયકારી સોસાયટીમાં મેમ્બર થનાર મનુષ્યને કદિ પણ એવું દુઃખ ભોગવવું પડતું નથી. તેને સહાયતા કરવા માટે અથવા તેના મરણ પછી તેનાં સંતાનોનું ભરણપોષણ કરવા માટે સોસાયટી તૈયાર હોય છે. પછી ગમે તો તેણે ફક્ત ૧૦) રૂપિયા જ ભર્યા કેમ હોતા નથી, પરંતુ સોસાયટી તેને માટે ૧૦૦) રૂપિયા પણ ખર્ચ કરવાને તૈયાર રહે છે.

ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ આદિ દેશોમાં એવી ઘણી સોસાયટીઓ સ્થાપા-એલી છે. ત્યાંના રહેવાસીઓ એવી સોસાયટીઓમાં દાખલ થવાનું પોતાનું કર્તવ્ય ગાને છે. વસ્તુતઃ એથી લાભ પણ ઘણો થાય છે. થોડા રૂપિયા ભરવાથી જ મેમ્બર થઈ શકાય છે, અને એ રૂપિયા વ્યાપાર દરિયાદિ કાર્યોમાં રોકવામાં આવે છે જેથી નફો પણ થાય છે. એ પ્રમાણે સોસાયટીની મિલકત ધીમે ધીમે વધતી જાય છે. વ્યારે કોઈ મેમ્બરને કંઈ દુઃખ પડે છે અથવા તેનું આકસ્મિક મૃત્યુ થાય છે તો આ દેશની માફક તેની દુર્દશા થતી નથી. તેનાં સંતાનો ભૂખે રજળતાં નથી, તેનાં ધરખાર લિલામમાં વેચાઈ જતાં નથી, સોસાયટી પોતાના તન, મન અને ધનથી સહાયતા આપે છે એમાં જરા પણ શક નથી. પહેલાં લોકોને રૂપિયા ભરતાં ખોટું લાગે છે અને એક પ્રકારનું નકામું ખર્ચ જણાય છે, પરંતુ પાછળથી તેનો ખરો લાભ તેઓને માલમ પડે છે. મહેનતુ મજૂરોને તો એથી ઘણો જ લાભ

થાય છે; કેમકે એ લોકોથી ટુંક આવકમાં કંઈ પણ બચાવી શકાતું નથી. જેટલું કમાય છે તેટલું સઘળું ખર્ચની નાંખે છે અને બ્યારે સંકટમાં સપડાય છે ત્યારે તેઓની કેવી દુર્દશા થાય છે એ તો તેઓને જ ખબર પડે છે. કેટલીક વખતે તો પાસે પૈસા ન હોવાથી દવાદાર પણ કરી શકતા નથી અને એમને એમ જ મરી જાય છે. જો એ લોકો સહાયકારી સોસાયટીઓમાં દાખલ થાય અને આવકના દશમા કે વીસમા હિસ્સા જેટલા પણ રૂપિયા ભરતા રહે તો તેઓને કદિ પણ કષ્ટ ભોગવવું પડે નહિ.

ઇંગ્લાંડમાં કેવળ મળુરોએ જ એવી સહાયકારી સોસાયટીઓ સ્થાપી છે. તેનાથી દક્ષ મેમ્બરોને જ ફાયદો થાય છે એટલું જ નહિ પણ આવકનો કેટલોક ભાગ અન્ય ધાર્મિક કાર્યોમાં પણ વાપરવામાં આવે છે. એ સિવાય એકાદ સોસાયટીના મેમ્બર હોવાથી સર્વ એક-બીજાના સુખ દુઃખમાં સાથી રહે છે. એક બીજા વચ્ચે એક પ્રકારની શાંતિ જાળાય છે. સભાસદોની જેટલી સંખ્યા વધતી જાય છે તેટલા જ પ્રમાણમાં શક્તિ તથા પ્રીતિ વધતી જાય છે. જેતું પરિણામ દેશને માટે અત્યંત લાભકારક થાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં એવી સોસાયટીઓની ઘણી જ અછત છે. એ અછત હોવાને લીધે જ અહિંયાનાં સાધારણ સ્થિતિનાં માણસો ઘણું જ દુઃખ ભોગવે છે. એટલા માટે અહિંયાં એવી સોસાયટીઓ સ્થાપવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. એવી સોસાયટીઓ સ્થાપવાથી અહિંયાના લોકોમાંથી બિહ્વાવૃત્તિનો ભાવ નીકળી જશે અને તેઓ જાત-મહેનતથી પેદા કરી પોતાનાં નિર્વાહ ચલાવતાં શીખશે.

જે કે ખરેખર એ કાર્ય અત્યંત કઠિન છે. તેમાં શરૂઆતમાં લાભ થોડો અને હાનિ વધારે છે. પરંતુ જો તે કાર્ય વિચારપૂર્વક અને સારા નિયમો ઉપર ઉપાડવામાં આવે તો જરૂર સફળતા પ્રાપ્ત થાય. યુરોપમાં એવી અનેક સોસાયટીઓ સારા નિયમો ન હોવાથી

નાશ પામી. એટલા માટે નિયમો ઘણા જ વિચારપૂર્વક ધડવાની જરૂર છે. વિશેષતઃ સલાસદોની અવસ્થા પ્રમાણે રૂપિયા લેવાની ખાખત ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. ૭૦ વર્ષનો વૃદ્ધ દાખલ થાય કે પછી ભલે ૨૦ વર્ષનો યુવાન દાખલ થાય, બન્નેની પાસેથી સરખા જ રૂપિયા લેવામાં આવે એવું કદી પણ થવું જોઈએ નહિ. ઘણી સોસાયટીઓ એ જ ખામીથી ભાગી પડી છે, કેમકે વૃદ્ધોની સંખ્યા વધારે હોવાથી તેઓ યુવાન પુરૂષો કરતાં સ્વાભાવિક રીતે વહેલા જ રોગગ્રસ્ત થયા અથવા સંસારમાંથી કુચ્છ કરી ગયા, તેથી સોસાયટીના સઘળા રૂપિયા તેઓની જ પાછળ ધસી પડ્યા ગયા અને બિચારા યુવાનોને નુકસાન ખમવું પડ્યું. એ જોઈ યુવાનોએ સલાસદ બનવાનું ત્યજી દીધું, ફક્ત ઘરડા ડોસાઓ જ આવવા લાગ્યા. એ લોકોના રૂપિયા એટલા બધા ભરાયા નહિ કે તેમના મંદવાડનું અથવા મરણનું ખર્ચ પૂરું પાડી શકાય. તેથી છેવટે રૂપિયાના અભાવથી સોસાયટીનું જ ટકું ખેંચી ગયું.

એવી સોસાયટીઓને તો પ્રથમ બિલકુલ અનુભવ નહોતો તેમજ એવું એક પણ દૃષ્ટાંત તેમની સહામે નહોતું. એથી તેમને ખાટ ગઈ; પરંતુ ભારતવાસીઓની સહામે તો હવે સંપૂર્ણ ઇતિહાસ હાજર છે જેમાં સઘળી કંપનીઓ તથા કારખાનાંઓની સફળતા અસફળતાનું રહસ્ય તથા કારણ પ્રત્યક્ષ વિદ્યમાન છે. જે વિચારપૂર્વક કામ કરવામાં આવે તો કદી પણ ઠોકર ખાવી પડે નહિ. જે જે ખામીઓથી એવી સોસાયટીઓને નુકસાન થયું તે તે ખામીઓ દાખલ જ થવા દેવી ન જોઈએ. જે કાર્ય કરવામાં આવે તે ઉદ્દેશ તથા નિયમ પ્રમાણે જ કરવામાં આવે. જેટલા કાર્યવાહકો નીમવામાં આવે તે સર્વ કર્તવ્યપરાયણ તથા સત્યનિષ્ઠ હોવા જોઈએ. તેમણે ધર્મ તથા ન્યાયથી કદી પણ વિમુખ થવું ન જોઈએ.

પ્રકરણ ૮ મું.

સેવિંગ બેંક.

૧. મારી એવી તીવ્ર ઇચ્છા છે કે હું સમસ્ત સંસારમાં સેવિંગ બેંક શબ્દને સોનેરી અક્ષરોમાં લખી દઉં.

૨. ગરીબ માણસોને મદદ કરવાનો સર્વથી ઉત્તમ ઉપાય એ છે કે તેઓને જાતે જ પોતાની સ્થિતી સુધારતાં શિખવાડો.

૩. મધમાખીઓની પાસે જાઓ અને તેમની પાસેથી શિખા-માણુ લ્યો. તેઓને કોઈ મદદ કરતું નથી છતાં પણ તેઓ પોતાને માટે ગરમીના દિવસોમાં સખ મહેનત કરી સામગ્રી એકઠી કરી લે છે અને ઠંડીના દિવસોમાં નિરાંતે ખાયા કરે છે.

x x x x x

—વિદ્વાનોનાં વાક્ય—

ભારતવર્ષમાં જ્યાં દષ્ટિ કરશે ત્યાં સર્વત્ર ગરીબાઈનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહેલું જણાશે. ભાગ્યે જ એવું એકાદ ઘર તેના ભયંકર સપાટામાં સપડાયા વિના રહી ગયેલું દષ્ટિએ પડશે. એનું કંઈ પણ કારણ તો હોવું જ જોઈએ. વિચાર કરતાં જણાય છે કે આપણે આપણી મૂર્ખાઈથી જ તથા દુકી નજરથી તેના સપાટામાં સપડાઈ જઈએ છીએ. કેમકે આપણે આપણા ભવિષ્યને માટે કંઈ પણ સં-ગ્રહી મૂકતા નથી. રોગ શોક તથા અકાળ મૃત્યુની જરા પણ પરવા રાખતા નથી. જેટલું કમાઈએ છીએ તેટલું સઘળું ખર્ચા નાખીએ છીએ, અને તેથી જ આપણે આપણી સમયે ભુખે મરવા પડીએ છીએ. ભવિષ્યમાં શું થશે તેની કોને ખબર છે? ધારો કે કદાચ

કાલે આપણે માંદા પડી જઈએ અથવા તો આપણી નોકરી તૂટી જાય; જો એ વખતે આપણી પાસે થોડા ધણા પણ રૂપિયા હોય તો જરા પણ કષ્ટ ભોગવવું પડે નહિ. જ્યાં સુધી આપણે સારા થઈએ થઈએ નહિ અથવા ખીજે કેકાણે નોકરી મળે નહિ ત્યાં સુધી ઘણી જ રહેલાઈથી આપણે આપણો નિર્વાહ ચલાવી શકીએ પરંતુ તેથી ઉલટું જો આપણી પાસે રૂપિયા ન હોય તો આપણી દશા ઘણી જ શોચનીય થઈ પડે.

ગમે એટલા થોડા રૂપિયા હોય પણ તે જરૂરની વખતે ધણા જ ઉપયોગી થઈ પડે છે. એમ ધારો કે, કોઈ મજૂરની પાસે રૂ. ૧૦) છે. તેની નોકરી તૂટી ગઈ અને ખીજા શહેરમાં વધારે મજૂરી મળે છે, તો તે એ દશ રૂપિયાથી ખીજા શહેરમાં જઈને કામ કરી શકે છે; પરંતુ જો તેની પાસે કંઈ પણ હોય નહિ તો તે કેવી રીતે વધારે મજૂરી કરવા માટે ખીજા શહેરમાં જઈ શકે ?

અમે એમ કહેવા માગતા નથી કે તમે કંજુસની માફક પેટે પાટા બાંધીને રૂપિયા ભેગા કરે જાઓ, પરંતુ અમારો કહેવાનો હેતુ એટલો જ છે કે તમને વિપત્તિના સમયમાં દુઃખ પડે નહિ અને તમારું જીવન સુખશાંતિથી પસાર થાય એટલા જ માટે રૂપિયા બચાવો. સંસારમાં સર્વ વસ્તુઓ રૂપિયાથી જ મળી શકે છે, જેની પાસે રૂપિયા છે, જે પોતાની આવકમાંથી થોડું ઘણું બચાવી મુકે છે તે હમેશાં આરામમાં રહે છે—કદિ પણ કષ્ટ ભોગવતો નથી.

આજકાલ રૂપિયા મૂકવાનાં સાધનો પણ ઘણાં છે. દરેક શહેર માં બેંકો ઉઘાડેલી હોય છે, તથા સરકારે ગરીબોની સગવડને ખાતર એક કર્યા તથા દરેક શહેરમાં ટપાલ ઓફિસની સાથે સાથે સેવિંગ બેંક પણ સ્થાપેલી છે. ટપાલ ઓફિસનાં ખીજાં કામોની સાથે સેવિંગ બેંકનું પણ કામ ચાલે છે. સેવિંગ બેંકના નિયમો ઘણા

જ સરલ તથા ઉપયોગી છે. ગરીબમાં ગરીબ માણસ પણ તેના લાભ લઈ શકે છે. ચાર આના સુધ્ધાં પણ આ બેંકમાં થાપણ મૂકી શકાય છે અને ચાલુ હિસાબમાં મહિને સો રૂપિયા પાછળ ચાર આના બચાવ મળે છે. જ્યારે મરજી પડે ત્યારે ગમે એટલાં રૂપિયા મૂકી આવે. અને જોઈએ ત્યારે લઈ આવે, કોઈ ના કહેતું નથી. હાલેજી રાજ્યમાં ગમે તે પોસ્ટ ઓફિસમાં તમારું ખાતું બદલાવી લ્યો, તમને એક પૈસો પણ ખર્ચ થશે નહિ. આ બેંકમાં મુકેલા રૂપિયા જતા રહેવાની અથવા દેવાળું ડુંકાવાની જરા પણ દહેશત નથી. આ સરકારી બેંક છે. એનો અધિકાર સરકાર પોતે ચલાવે છે. વળી સૌથી મોટી વાત તો એ છે કે આ બેંકનો હિસાબ ઘણો જ ગુપ્ત રાખવામાં આવે છે. પોસ્ટ માસ્તરને કોઈતું પણ નામ બહાર પ્રકટ ન કરવાની ખાસ ચેતવણી આપેલી હોય છે.

પહેલવહેલાં આ બેંક ઈંગ્લાંડમાં ગરીબ લોકોને માટે સ્થાપવામાં આવી હતી; પણ હવે દરેક શહેર તથા દરેક ન્હાના ગામડામાં જ્યાં પોસ્ટ ઓફિસ હોય છે ત્યાં સ્થાપેલી છે. સાધારણ સ્થિતિના લોકો પણ રૂપિયા ભેગા કરી શકે એજ તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. જે માણસ રોજ ચાર આનાના પૈસા પેદા કરે છે તેને માટે રોજ એક પૈસો બચાવવો એ કંઈ મુશ્કેલ નથી. જે રોજ એક જ પૈસો બચાવવામાં આવે તો મહિનાની આખરે આઠ આના થાય અને એ આઠ આના સેવિંગ બેંકમાં મૂકે તો વર્ષ દહાડે રૂ. ૬) થઈ જશે. ૧૦ વર્ષમાં રૂ. ૬૨) ની રકમ થઈ જશે. દરેક વર્ષે મૂળ રકમમાં બચાવ પણ ઉમેરાતું જશે. જે માણસની આવક દર મહિને રૂ. ૬૦) છે, તે જો રૂ. ૧૨) દર માસે પોસ્ટ ઓફિસમાં થાપણ મૂકે તો દશ વર્ષમાં બચાવની રકમ સુધ્ધાં થઈ તે રૂ. ૧૭૦૦ ભેગા થઈ શકશે. જે તેની ઈચ્છા હોય તો એ રૂપિયાથી તે કોઈ સારું કાર્ય કરી શકે. કોઈ

બાપારમાં રોકે તો દશ બાર રૂપિયા સેંકડા પાછળ બ્યાજ કમાઈ શકે. જો કંઈ પણ ન કરે તો પણ બીજી કોઈ બેંકમાં મૂકી પાંચ છ રૂપિયા બ્યાજ મેળવી શકે છે.

એટલા માટે બની શકે ત્યાં સુધી આપણે પૈસા બચાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મહિનામાં ખર્ચ કરતાં જે વધી શકે તે સેવિંગ બેંકમાં મૂકી આવવું જોઈએ. આપણાં સંતાનોને પણ શરૂઆતથી જ પૈસા સંગ્રહી મૂકવાનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. તમારા બાળકોને તમે જ્યારે તેના ગળવા-ખર્ચને માટે કંઈક રકમ આપો, ત્યારે તેને કહો કે બાઈ, આમાંથી થોડું બચાવજો. મહિનાની આખરે જ્યારે તેની પાસે ચાર આના અથવા તેથી વધારે રકમ એકઠી થાય ત્યારે તેનું ખાતું કોઈ પોસ્ટ ઓફિસમાં ઉઘાડી આપજો.

તેની 'પાસ બુક' તેને સોંપી દેજો અને તેને સારી પેઠે સ્થ-મજણ પાડીને કહેજો કે બાઈ, આ ચોપડીને તું ઘણી જ સંભા-ળથી તારી પાસે સાચવી રાખજો. જ્યારે તારી પાસે ચાર આના એકઠા થાય, ત્યારે તરત જ પોસ્ટ ઓફિસમાં જઈને આ ચોપડીમાં જમે કરાવી આવજો. થોડા દિવસમાં તારી પાસે ઘણા રૂપિયા ભેગા થશે અને લોભ તને ધનવાન કહેશે. એથી બાળકની કિંદા વધતી જશે અને તે દરરોજ પોતાના ગળવા-ખર્ચમાંથી કંઈક ને કંઈક બચાવતો રહેશે. એ પ્રમાણે કરવાથી કેવળ રૂપિયા જ ભેગા થશે એટલું જ નહિ, પણ તેને કરકસર તથા પૈસા એકઠા કરવાનો અ-ભ્યાસ પડી જશે. તેથી ભવિષ્યમાં તે હમેશાં સુખી રહેશે અને કદિ પણ દુઃખી થશે નહિ.

સેવિંગ બેંક વિષે એટલું જ કહેવું બસ છે કે સરકારે ફક્ત પોતાના જ ફાયદા માટે એ બેંક ઉઘાડી નથી, પરંતુ આપણા જ લાભ માટે સ્થાપી છે. આપણું કર્તવ્ય છે કે જો આપણે આપણું

બહુ ઈચ્છતા હોઈએ, આપણે પોતાને સંસારમાં સુખી કહેવરાવવા ઈચ્છતા હોઈએ, તો અવશ્ય આપણે થોડું ઘણું પણ બચાવી રાખવું જોઈએ. કંઈ પણ બચાવ્યા સિવાય આપણું જીવન કદિ પણ સુખસાંતિમાં વ્યતીત થઈ શકતું નથી, થોડું બચાવી શકાય તો તેની જરૂર પણ પડવા નથી, પણ જરૂર કંઈક બચાવો. જેટલું આપણાથી બચાવી શકાય તેટલું જ બસ છે. થોડું થોડું બહુ થઈ જાય છે. કહેવત છે કે 'ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય અને કાંકરે કાંકરે પાણ અંધાય.' જો રોજ એક અડધો પૈસો જ બચાવવામાં આવે તો મહિને દહાડે ચાર આના એકદા થશે. ચાર આનાની શક્તિ કંઈ જેવી તેવી ન રહી જતા. એક ખુમચાવાળો ચાર આનાનો માલ ભરી તેમથી બીજા ચાર આના કમાય છે; બે આના ખાય છે અને બે આના પેલા ચાર આનાની રકમમાં ઉમેરે છે. બીજો દિવસે છ આનાનો માલ ભરી બીજા છ આના પેલા કરે છે. જો પ્રમાણે તેની પુંજ દિવસે દિવસે વધતી જાય છે અને થોડા જ દિવસમાં તે ધનાઢ્ય થઈ જાય છે.

એટલા માટે આપણે કરકસર કરતાં તથા પૈસા બચાવી રાખતાં શિખવું જોઈએ, અને તે શિખવાને માટે પ્રથમ સ્કૂલ (નિયાળ) સેવિંગ બેંક છે, સેવિંગ બેંકમાંથી પસાર થઈ આપણે મહોટ્ટી મહોટ્ટી બેંકો તથા કાર્યાલયોમાં પ્રવેશ કરી શકીએ છીએ અને અમૂલ્ય લક્ષ્મીના અધિકારી થઈ શકીએ છીએ.

ઈંગ્લાંડમાં ન્યારે કેટલાક દેશહિતેચ્છુ પરોપકારી પુરુષોએ ગરીબોની શોચનીય દશા ઉપર દયા ખાઈને સેવિંગ બેંકો સ્થાપી, ત્યારે તેઓને ઘણું ઘણું કષ્ટ ભોગવવું પડ્યું હતું; અનેક આપત્તિઓની સહામે બાથ બીડવી પડી હતી. પરંતુ આપણું અહોભાગ્ય છે

કે હવે સરકારે જાતે આપણે માટે ઠેકાણે ઠેકાણે એવી ઍકા સ્થાપી દીધી છે જેમાં દરેક પ્રકારની સગવડતા છે. અમે માનીએ છીએ કે અમારા સુઝ વાંચકોનું ખાતું સેવિંગ ઍકમાં ચાલતું હશે. જેમણે પોતાનું ખાતું ઉઘાડ્યું ન હોય તેઓને અમે વિનંતિ કરીએ છીએ કે વિના વિલમ્બે પોતાનું ખાતું ઉઘાડે. સાધારણ સ્થિતિના માણસોને એથી ઘણો જ લાભ થશે. થોડા જ દિવસોમાં તેમને ખર્ચ પડશે કે જે રૂપિયા આપણે નકામા ખર્ચોમાં ફિરાડી નાંખત તે અત્યારે સેવિંગ ઍકમાં સુરક્ષિત પડ્યા છે.

કહેવાનું એટલું જ કે આપણે માટે સેવિંગ ઍક ઘણીજ ઉપયોગી છે. આપણે તેની કદર કરવી જોઈએ અને બની શકે તેટલો લાભ લેવો જોઈએ.

પ્રકરણ ૯ મું.

નહાની નહાની વસ્તુઓ.

૧. ક્યાં ખચવું જોઈએ, ક્યાં બચાવવું જોઈએ અને ક્યારે કઈ વસ્તુ ખરીદવી જોઈએ તે વાત સારી પેઠે સ્મરણમાં રાખો. એ પ્રમાણે કરવાથી તમે કદિ પણ ભૂખ્યા રહેશો નહિ.

૨. જે મનુષ્ય નહાની નહાની વસ્તુઓને નજીવી-તુચ્છ ગણે છે તેના ધીમે ધીમે સર્વનાશ થઈ જશે.

૩. જે તમે ખર્ચ સુખ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતા હોય તો હમેશાં નહાની નહાની વસ્તુઓનું રક્ષણ કરો.

—વિદ્વાનોનાં વાક્ય.

સંસારમાં નહાની નહાની વસ્તુઓને નજીવી-તુચ્છ ગણી એપર-વાઈ કરવાથી હજારો માણસો પાયમાલ થઈ ગયા અને થતા જાય છે. સંસાર નહાના નહાના પરમાણુઓથી બનેલો છે. આપણું જીવન નહાનામાં નહાની ઘટનાઓથી ગંદાયેલું છે. જે તેમાંથી એક એક પર વિચાર કરવામાં આવે તો તે ઘણી જ નજીવી તથા નદ્રમી જણાય છે; પરંતુ પ્રત્યેક મનુષ્યની સફળતા એ નહાનામાં નહાની ઘટનાઓ ઉપર જ આધાર રાખે છે. આપણે કેવી રીતે રહીએ છીએ અને કેવી રીતે એ ઘટનાઓની સ્લામે બાથ બીડીએ છીએ, બસ એ જ વાતો ઉપર આપણું સુખ લટકી રહેલું છે. ચરિત્રગદનને માટે નહાની નહાની વસ્તુઓ ઘણી જ જરૂરની છે. નહાની નહાની કુટેવો સુધારવા-થી જ આપણું આચરણ શુદ્ધ થાય છે અને નહાનાં નહાનાં દ્રમો કરવાથી જ આપણું જીવન સુધરે છે. વ્યાપારમાં ઘટિ-ત્યારે જ થશે કે જ્યારે નહાની નહાની વસ્તુઓની પરવા રાખશો. ધરમાં સુખ ત્યારે જ પ્રાપ્ત થશે કે જ્યારે આપણે નહાની નહાની વસ્તુઓને સાચવીને રાખીશું તથા વખતસર તૈયાર કરી મૂકીશું. જ્યારે નહાનામાં નહાની બાબત પર સંપૂર્ણ ધ્યાન અપાશે ત્યારે જ રાજ્યની ઉન્નતિ થશે અને એક ઉત્તમ રાજ્ય તરિક્કે ગણાશે.

એક એક અક્ષર શિખવાથી જ જ્ઞાન વધે છે. જે મ્હોટા મ્હોટા વિદ્વાનો થઈ ગયા અને છે તેમણે એક દિવસ કોમળે કોઈ ભાષાની વર્ણુભાળાનો પહેલો અક્ષર વાંચ્યો હતો. આજે જે પ્રસિદ્ધ અતુલવી પુરૂષો કહેવાય છે, તેમણે એક દિવસ અતુલવ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રથમ નિસરણીના પગથીયા પર પગ મૂક્યો હતો. જે તેમણે એક એક અક્ષર વાંચ્યો ન હોત અને તેને તુચ્છ મણીને છોડી

દીધો હોત, તો આજે તેઓ કદિ પણ અનુભવી વિદ્વાન તરિકે ગણાત નહિ. ન્હાનામાં ન્હાની બાબતોની કદર કરવાથી જ આજ તેઓ પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન થયા.

જે માણસો કંઈ શિખી શકતા નથી અથવા કંઈ બચાવી શકતા નથી તેનું કારણ એ જ છે કે તેઓ ન્હાની ન્હાની વસ્તુઓ ઉપર ધ્યાન આપતા નથી. તેઓ ઘણું ખર્ચ એમ જ કહ્યા કરે છે કે, શું કરીએ, સંસાર અમારાથી વિરૂદ્ધ છે; પરંતુ ખર્ચ જોતાં સંસાર તેમની વિરૂદ્ધ શું હોય ? તેઓ પોતે જ પોતાના શત્રુ છે.

અત્યાર સુધી દૈવ ઉપર લોકો અત્યંત અંધશ્રદ્ધા રાખતા હતા. પરંતુ હવે જ્ઞાનનો પ્રકાશ થવાથી તે કેટલેક અંશે દૂર થતી જાય છે. હવે એવું સ્વમંજતું જાય છે કે પરિશ્રમ જ દૈવનો જનક અથવા પિતા છે, અર્થાત્ મનુષ્ય જેટલો અધિક પરિશ્રમ કરશે તથા ન્હાની ન્હાની વસ્તુઓ ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપશે તેટલી તેની ઉન્નતિ થશે. નિરૂપમી અને આળસુ પુરૂષ કદાપિ સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. જે મહેનત કરતો નથી તે કદિ પણ લાભ મેળવી શકતો નથી.

મનુષ્ય જીવનની સફળતાને માટે દૈવની જરૂર નથી, પરંતુ શ્રમની જરૂર છે. દૈવ હમેશાં રાહ જોઈને જ બેસી રહે છે કે આ પ્રમાણે થાય; પરંતુ શ્રમ જે કરવા ધારે છે તે તરત જ દૃઢ સંકલ્પ દ્વારા કરી નાંખે છે. દૈવ બે પહોર પર્યંત આશામાં ને આશામાં પલંગ પર પડી રહે છે—કદાચ અમુક લોકોમાં મારું નામ નિકળી આવે, પરંતુ શ્રમ તો સહવાર પડતાં જ પોતાના કામમાં મંડી જાય છે અને સહાંજ સુધીમાં પોતાના ગુજરાન જેટલું પેદા કરી બે છે. પેલું લાગ શોધ્યા કરે છે, ને આ પોતાના બાહ્યજન ઉપર ઉભું થઈ જાય છે. પેલું પાછળ તથા નીચે ગબડતું જાય છે, અને

આ આગળ તથા ઉચે ચઢતું જાય છે.

ઘરમાં ઘણી નહાની નહાની વસ્તુઓ હોય છે, તેથી સુખ તથા આરોગ્ય માટે એ વિષે ધ્યાન આપવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. આરોગ્યને માટે સ્વચ્છતા એક મુખ્ય ચીજ છે. સ્વચ્છતાની જરૂર જેટલી મોટી વસ્તુઓમાં નથી હોતી તેટલી નહાની વસ્તુઓમાં હોય છે. ઘર સ્વચ્છ રાખવું, કપડાં-લત્તાં સાફ રાખવાં, દિવાલો ઉપર કચરો રહેવા દેવો નહિ, કચેરાળીયાનાં જળાં બાજવા દેવાં નહિ. વાસણ વગેરે સફાઈદાર રાખવાં, કોઈ ઠેકાણે પાણી ભરાવા દેવું નહિ, છત્યાદિ છત્યાદિ બાજતો જોવામાં તો ઘણી જ નહાની નહાની જણાય છે; પરંતુ આરોગ્ય ઉપર તેની ઘણી જ અસર થાય છે. ઉપરની બાજતો ઉપર ધ્યાન આપવાથી મંદવાડ બાર ગાઉથી જ દૂર નહાસી જાય છે. જે હવા આપણા ઘરમાં આવે છે તે ઘણી જ નહાની વસ્તુ જણાય છે. કેમકે આપણે તેને જોઈ શકતા નથી તેમજ તેને વિષે વધારે જાણતા નથી; પરંતુ જો આપણા ઘરમાં પૂરતી હવા ન આવે તો આપણને પોતાની મૂર્ખાઈ તથા અસાવધાનીથી અવશ્ય હાનિ સહન કરવી પડશે. દુર્ગંધ રહિત સ્વચ્છ હવા ન આવવાથી ઘરમાં તાવને પ્રવેશ કરતાં બિલકુલ વાર લાગતી નથી, અને જો એક વાર તેણે ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો તો પછી તેના પંજામાંથી છુટવું ઘણું જ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. તેથી સહેજ દુર્ગંધ અથવા અસ્વચ્છ હવા પણ ઘણી જ હાનિકારક થઈ પડે છે. કહેવાનો ભાવાર્થ એટલો જ કે ઘરમાં જેટલાં કામ હોય છે, તે જો કે જોવામાં તો ઘણાં જ નહાનાં જણાય છે પરંતુ તેનું પરિણામ ઘણું જ મોટું આવે છે. એટલા માટે તે તરફ આપણે સંપૂર્ણ ધ્યાન આપવાની ઘણી જ જરૂર છે.

પિંન કેટલી ન્હાની વસ્તુ છે પરંતુ જો તેને યોગ્ય રીતે પહેરવામાં ન આવે તો તે પહેરનાર મનુષ્યની મૂર્ખતા તથા બેદરકારી તરત જ જણાઈ આવશે. એવા મનુષ્યની કિંમત તરત જ અંકાઈ જાય છે. એક અંગ્રેજનો વિવાહ જે તરુણ સ્ત્રી સાથે થયો હતો તેને એક દિવસ તેણે વિખરાપેલા વાળ તથા માથામાં પિંન ખોસ્ત્યા સિવાય બેડેલી જોઈ લીધી. ખસ, એ દિવસથી જ તેના હૃદયમાં આ વાત સજ્જડ પેસી ગઈ કે આ સ્ત્રી ઘણી જ બેદરકાર છે, ન્હાની ન્હાની બાબતો તરફ તેનું ઝિલકુલ ધ્યાન નથી, ને તેથી તેની સાથે લગ્ન કરવું એ દીક નથી.

એક વાર, એક વેપારીએ કોઈ વર્તમાનપત્રમાં એક મહેતાજી માટે જાહેર ખબર આપી. જાહેર ખબર વાંચીને ઘણા ઉમેદવારોએ ચરણ કરી. તે વેપારીએ સર્વ જણને એટી જ વખતે પોતાની દુકાન ઉપર બોલાવ્યા અને દરેક જણને એક એક પૈસાનું મીઠું પડીકામાં બાંધવાનું કહ્યું. સમજા ગળુ પડીકાં બાંધી રહ્યા એટલે તે તેણે પોતાના ટેબલ પર મૂકાવ્યા અને જે માણસે સૌથી સરસ પડીકું વાળ્યું હતું, તેને જ પસંદ કર્યો. તેણે એક ન્હાના કામ ઉપરથી જ તેની હુશિયારી જોઈ લીધી.

ન્હાની ન્હાની વસ્તુઓની બેપરવાઈ રાખવાથી મોટું નુકસાન થાય છે અને મોટાં મોટાં કાર્યો નાશ પામી જાય છે. વહાણના તળીયામાં એક ન્હાનું સરખું છિદ્ર પડવાથી લાખો રૂપિયાનું વહાણ જોતજોતામાં પાણીમાં ગરક થઈ જાય છે. ઇંગ્રેજમાં કહેવત છે કે 'ઘોડાના પગમાં નાળ ન હોવાથી તેનો પગ ભાંગી ગયો, પગ ભાંગી જવાથી ઘોડો જમીન પર ગળડી ગયો, ઘોડાના પડી જવાથી સરદાર પણ પડી ગયો, અને સરદાર પડતાની સાથે જ શત્રુઓએ ધસારો કરી

તેને પકડી લીધો અને મારી નાંખ્યો. સરદાર મરી જવાથી સધળું ગયું.' જુઓ, એક ક્ષત લોખંડની નાળ ન હોવાથી કેટલું બધું નુકસાન થયું ? !

તે સિવાય લોકો કેટલીક વખતે કલ્પા કરે છે કે રહેવા ઘો, આટલું જ ખસ છે, નકામા ઝધડાઓમાં પડવાની શી જરૂર છે, એમ કહેવું ખરેખર નુકસાનકારક છે. એ પ્રમાણે કહેવાથી કેટલાંએ માણસો ખરાબ થઇ ગયા, કેટલાંએ વહાણો ડૂબી ગયાં જેનો કંઈ-હિસાબ જ નથી. એ મુજબ કહેવું ખરેખર મૂર્ખાઈ ભરેલું છે. એ અસફળતાનું મુળ કારણ છે. ' એથી કામ ચાલશે ' એવા શબ્દો આપણે કદાપિ બોલવા જોઈએ નહિ. તથા જે કામ સર્વથી ઉત્તમ અને ઉપયોગી છે તે જ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આપણું એક સ્ટેજ આગસ આપણા સર્વ કામને બગાડી નામે છે. કોઈ વખતે સ્ટેજ બેપરવાઈ કરવાથી આપણને સેંકડો રૂપિયાનું નુકસાન ખમવું પડે છે. અમારી સાથે બોર્ડિંગમાં એક વિદ્યાર્થી રહેતો હતો. તે હમેશાં જૂઓ પાડતો હતો કે કોઈ મારી ઓરડીમાંથી મારી વસ્તુઓ ચોરી જાય છે. તેણે ઘણી ઘણી શોધખોળ કરી; પરંતુ બિલકુલ પત્તો લાગ્યો નહિ, તેથી તમામ માણસોએ તેને એવી સલાહ આપી કે તમે બજારમાંથી એક મજબૂત લોખંડની પેટી લઈ આવી તેમાં તમારી સધળી વસ્તુઓ સાચવીને મૂકો. બિચારાએ તે જ દિવસે બજારમાંથી એક રૂ. ૧૦) ની મજબૂત પેટી મંગાવી પણ તેને વાસવા સાર એક રૂપિયાનું તાળું મંગાવવું બૂલી ગયો. પરિણામ એ આવ્યું કે પુનઃ તે ચોરે લાગ મળતાં તેનો સધળો સામાન ચોરી લીધો. જુઓ, તેની એક સ્ટેજ આગસથી તેને કેટલું બધું નુકસાન ખમવું પડ્યું ? એ જ પ્રમાણે ઘણા લોકો ચાવીઓનું ઝુમખું બેપરવાઈથી

ગમે ત્યાં ફેંકી દે છે, અને જ્યારે કોઈ નોકર અથવા ખીજો કોઈ લાગ ફાવતાં તેમનો માલ લઈને પલાયન થઈ જાય છે, ત્યારે હાથ વસતાં પસ્તાવા લાગે છે.

આપણા જીવનમાં હમેશાં જ એવી ઘટનાઓ થયા કરે છે. જે ઘરમાં ન્હાની ન્હાની વસ્તુઓની કદર કરવામાં આવતી નથી—તેમને સંભાળથી યોગ્ય ઠેકાણે ગોડવીને મૂકવામાં આવતી નથી, તે ઘરનો અંત આવવાનો છે એમ સહમત લેવું. જે મહેનતુ છે તે જ ધનવાન થઈ શકે છે. મહેનતુ માણસ કદિ પણ કોઈ વસ્તુને નકામી જવા દેતો નથી. ન્હાની ન્હાની વસ્તુઓને પણ સંભાળથી સાચવી મૂકે છે.

જેવામાં કોઈ વસ્તુ ગમે એટલી ન્હાની હોય, પરંતુ આપણે જોટલું ધ્યાન મ્હોટી વસ્તુ ઉપર આપીએ તેટલું જ ધ્યાન ન્હાની વસ્તુઓ ઉપર પણ આપવું જોઈએ. દાખલા તરીકે એક પૈસા લ્યો. જેવામાં એ એક લગાર તાંબાનો કકડો છે; પરંતુ તે કેટલો ઉપયોગી છે, કેટલી વસ્તુઓ તેનાથી લઈ શકીએ છીએ તથા તેને યોગ્ય રીતે વાપરવાથી આપણને કેટલો બધો આનંદ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે ? એક એક પૈસો કરવાથી રૂપિયો થઈ જાય છે. જો પૈસાની બેકદર કરીએ, એક આમ ફેંકીએ એક તેમ ફેંકીએ, એકની વળી સિગારેટ લઈએ, તો આપણી સઘળી આવક એવે રસ્તે જ ઉડી જશે; પરંતુ જો આપણે એક એક પૈસાને યોગ્ય રીતે વાપરીએ—થોડા સેવિંગ બેંકમાં મૂકીએ તથા થોડા વીમા કંપનીમાં ભરીએ તો કંઈ પણ કષ્ટ પડ્યા સિવાય ઘણી જ સહેલાઈથી આપણી જોઈતી જરૂરીયાતો પૂરી પડશે અને આપણને કોઈ પણ પ્રકારની ફિકર ચિન્તા રહેશે નહિ.

થોડું થોડું બચાવવાથી ઘણું એકઠું થઈ જાય છે. એક એક દાણાથી મ્હોટો દગલો થઈ જાય છે. પૈસા પૈસાથી રૂપિયો થઈ જાય

છે. એક એક પૈસો બચાવવાથી રૂપિયા ભેગા કરી શકાય છે. રૂપિયાથી સુખ, શાન્તિ તથા સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થાય છે; પરંતુ એટલું સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે પૈસા પ્રમાણિકપણાથી જ પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ. પ્રમાણિકપણાથી પ્રાપ્ત કરેલો એક પૈસો બીજાએ આપેલા એક રૂપિયા કરતાં હજાર દરજ્જે સારો છે.

એક “ નહાની. સંગ્રહ પેટી ” દ્વારા પણ કેવી મોટી રકમ બચાવી શકાય છે અને તેથી માણસ બચાવે આશ્વત્થા સમયે પણ તેમાંથી કેવી રીતે બચી શકે છે, તે વિષેની એક અસરકારક વાર્તા આ પછીના એક પ્રકરણ રૂપે આપી છે, તે ઉપરથી વાચકોને નહાની જણાતી વસ્તુ પણ કેટલી કિંમતી થઈ પડે છે તેનો ખ્યાલ આવશે.

જો માણસ પૈસાનો સદુપયોગ કેવી રીતે કરવો એ જાણતો નથી તે હમેશાં બીજાના મોંઘાં મોંઘાં જોયા કરે છે. તે પોતાનાં સ્ત્રી તથા સંતાનોને એક રોટલાના કકડા માટે રસ્તે રસ્તે રજાગતાં કરે છે, પરંતુ જો પૈસાને ઉત્તમ રીતે વાપરે છે તે હમેશાં આનંદમાં મગ્ન રહે છે. તેનાં સ્ત્રી તથા સંતાનો સાઈં સાઈં ખાય છે અને સારાં સારાં વસ્ત્રો પહેરે છે તથા સારી કેળવણી પ્રાપ્ત કરે છે. તેઓને કદાપિ ભુખ, તરસ તથા ગરમી ઠંડીનું દુઃખ સહન કરવાનો પ્રસંગ આવતો નથી.

એટલા માટે પૈસો જોવામાં બલે નહાનો હોય, પરંતુ તેની શક્તિ ધણી જ મોટી છે. ઈંગ્લાંડમાં એવી ધણી સોસાયટીઓ છે કે જેમાં દરરોજ ફક્ત એક જ પૈસો ભરવાથી મોટી મોટી રકમો મળે છે. જેવી રીતે જો કોઈ ૩૦ વર્ષની ઉંમરનો માણસ ૬૦ વર્ષની ઉંમર સુધી દરરોજ એક એક પૈસો ભરે જાય તો તેના મૃત્યુ પછી તેના કુટુંબને રૂ. ૧૦૦) મળે, પછી બલેને તેનું મૃત્યુ કાલે જ કેમ થતું નથી. જો કોઈ ૧૬ વર્ષની ઉંમરનો માણસ પોતાની જીંદગી પર્વત

દરરોજ એક એક પૈસો આપે જામ તો તેના મરણ પછી તેના વારસોને રૂ. ૩૦૦) મળે. જો કોઈ માણસ પોતાના સંતાનના જન્મ દિવસથી જ દરરોજ એક એક પૈસો ભરવા માંડે તો ૧૪ મા વર્ષે તેને રૂ. ૧૦૦) મળે.

પૈસાની શક્તિ કંઈ જેવી તેવી નથી. જુઓ, એક એક પૈસાથી સહાયક ફંડ કેટલું કામ કરે છે. એક એક પૈસો લઈને સેકંડો રૂપિયા આપે છે તોપણ ઘણો નફો મેળવે છે.

પૈસાની માફક જ મિનિટ તથા સેકંડની કિંમત ગણો; એક સેકંડ પણ કદાપિ નકામી ગુમાવો નહિ. જરૂરની વખતે એક સેકંડ પણ ઘણું કામ આપે છે. ધારો કે તમારે કોઈ ગામ જવું છે અને તમે રેલ્વે સ્ટેશનપર પહોંચ્યા એટલામાં ગાર્ડે સીટી વગાડી તથા લીલી ધ્વજ દેખાડી દીધી. બસ, એક સેકંડમાં જ ગાડો ઉપડવાની છે. જો એ વખતે તમે એક સેકંડનો પણ વિલંબ કરો તો તમારાથી ગાડીમાં બેસી શકાય નહિ. સમય ઘણો અમૂલ્ય છે. જો વખત ચાલ્યો જાય છે તે પુનઃ કદાપિ પાછો આવતો નથી. શું પૈસા કે શું સેકંડ, સંસારમાં કોઈ વસ્તુ પણ નકામી નથી. ન્હાનામાં ન્હાની પણ ગ્રીવ કામની છે. ગમે તો ઘણી જ ન્હાની વસ્તુ હોય પણ જરૂર પડતાં તે ન હોય તો અત્યંત આપદા ખમવી પડે છે. ધારો કે આપણા કોટનું બટન તૂટી ગયું. આપણને ઑફિસમાં જવું છે, પરંતુ સોય જડતી નથી. કોણ જાણે આપણે ક્યાં મૂકી દીધી છે. જુઓ, મોય કેટલી ન્હાની વસ્તુ છે, પરંતુ તે પણ જરૂરની વખતે ન મળતાં કેટલી બધી આપદા ભોગવવી પડે છે, અથવા આપણે દિવાસળીની પેટી બેપરવાઈથી ક્યાંક મૂકી દીધી. અડધી રાત્રે આપણે સૂઈ રહ્યા હોઈએ અને આપણને કંઈક બહીક જેવું જણાય, પરંતુ જો એ વખતે પાસે

દિવાસળીની પેટી ન હોય તો આપણાથી દીવો સળગાવી શકાય નહિ. એ વખતે રૂપિયા કંઈ કામમાં આવતા નથી, કેમકે બજાર બંધ થઈ ગયું છે, સર્વત્ર બંધકાર ફેલાઈ રહ્યો છે, દરેક જાણ સૂઈ રહ્યા છે. દિવાસળી વિના દીવો સળગાવી શકાતો નથી; પરંતુ પેટી જડતી નથી. એ વખતે ગભરાટનો કંઈ પાર રહેતો નથી. જો એક રૂપિયો આપતાં પણ દિવાસળીની પેટી કોઈ આપે, તો ખુશી થઈને લઈ લઈએ.

એટલા માટે કોઈ પણ વસ્તુને આપણે નજીવી ગણવી જોઈએ નહિ. દરેક વસ્તુને સંભાળપૂર્વક મુકરર કરેલા સ્થાન પર મૂકવી જોઈએ તથા તેનો સદુપયોગ કરવો જોઈએ.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

નહાની સંગ્રહ પેટી.

કરકસરથી બચાવેલું ધન નવું પેદા કર્યા બરોબર જ છે.

કિશોરલાલ મુંબાઈના એક મોટા કારખાનામાં નોકર હતો. તે બાવીસેક વર્ષનો યુવાન હતો. પરંતુ પોતાની જ હોંસિબરીથી તેણે ચાળીશ રૂપિયાના માસિક પગારની જગ્યા મેળવી હતી. તેનો આપ તો તેને બચપણમાં મૂકીને જ મરણ પામ્યો હતો અને તેની મા પણ બેએક વર્ષ ઉપર તેનું લક્ષ કર્યા પછી તરત જ કોઈ લાંબી મુદતના અસાધ્ય રોગનો ભોગ થઈ પડી હતી. તેની સ્ત્રીનું નામ કમળા હતું. અને તે એક સામાન્ય કુટુંબમાં ઉછરેલી હતી. કમળા પતિને ત્યાં

આવી ત્યારે અઢાર વરસની હતી; પરંતુ એટલી નાની ઉંમરમાં તેણે પોતાના પીઅરમાં પ્રાપ્ત કરેલું કરકસરપણું, સુનીતિ વગેરે સદ્ગુણોએ તેને એટલી તો મોટી મદદ કરી કે મુંબાઈ પતિગૃહે આવતાં તેના ઘરનું સઘળું કામકાજ ઉપાડી લેવામાં તેને જરા પણ મહેનત કે અગવડ પડી નહિ.

એટલું વળી ઠીક થયું કે કિશોરલાલને કમળા જેવી સ્ત્રી મળી. કારણ એને તો—એ એકલો હતો ત્યારે પણ—પોતાના પગારમાંથી એક પાઈ પણ ખચાવવી મુશ્કેલ થઈ પડતી હતી.

થોડા વખતમાં જ પોતાના પતિની આવા પ્રકારની ખામી કમળાના જાણવામાં આવ્યા વિના રહી નહિ. કિશોરલાલ પોતાનો બધો પગાર દરમાસે ખરચી નાખે છે એમ જાણવામાં આવ્યાથી જ તેને મનમાં ક્ષોભ થવા લાગ્યો; કારણ કે તે જાણતી હતી કે સઘળા દિવસ કાંઈ એક સરખા જતા નથી. આથી મુંબાઈ જેવા શહેરમાં પતિ પત્નીમાંથી એકાદની પણ પ્રકૃતિ દૈવવશાત્ જો અગડે તો તેવે વખતે બારે મુશિખત નડે. કદાપિ પ્રભુ કૃપાએ શરીર આરોગ્ય રહે તો પણ થોડા વખત પછી વખતે પોતાના કટુંબમાં વૃદ્ધિ થવાનો પણ સંભવ હતો, અને વખતે પોતાના પતિની નોકરી આવા ખાનગી ખાતામાંથી બંધ થાય અથવા થોડા વખતને માટે અટકે, એવો પણ ભય હતો જ. આવે સમયે કાંતો ખરચ વધે અથવા આવક બંધ અગર ઓછી થાય; અને તેથી પગારમાંથી કાંઈ પણ ખચાવી રાખ્યું ન હોય તો તે વખત મહા વિપત્તિ આવી પડવાની ધાસ્તી થાય !

આ ઉપરથી તેણે એક દિવસ ફેરિયા પામેથી એક નાની ટીનના પતરાની બનાવટીની પેટી—નાનાં છોકરાના રમકડા જેવી—વેચાતી લોધી અને કિશોરલાલની ધરમાં આવતાં જ તેના ઉપર નજર પડે એવી જગ્યાએ તે મૂકી.

“ કેમ આ શું લીધું છે ? ” સંધ્યાકાળે કિશોરલાલ ઘેર આવ્યો અને તેણે મેડીમાં પેસતાં જ કમળાને પૂછ્યું.

“ માળામાં આ નાનું સરખું રમકડું વેચાવા આવ્યું હતું તે—” કમળાએ મોં મલકાવી જવાબ દીધો.

“ પણ એનું તું કરીશ શું ? ” તેણે ફરીથી પૂછ્યું.

“ હા. હું જરા દાખલા સાથે બતાવું છું, ” તે પત્ની સ્મિત કરી બોલી, “ ગળવામાં એકાદ પૈસો પડ્યો છે ? ”

કિશોરલાલે એક પૈસો કાઢીને આપ્યો. કમળાએ તે લઈ પેટી ઉપરના પૈસા નાંખવાના એક નાના કાણામાંથી અંદર નાંખી દીધા. કિશોરલાલ ખડખડાટ હસી પડ્યો.

“ ઓહો ! હવે તો તું પૈસા ભેગા કરવા મંડી. કેમ કંજુસાઈ એ સદગુણ છે કે ? ”

“ ના. ના—પણ કરકસર તો છે જ. અને જો તમને બહુ અગવડ કે અડચણ ન હોય તો દરરોજ સવારમાં આ પ્રમાણે કરવાનું તમને હું પુછવાની હતી. ”

“ હેં ! દરરોજ આમાં એકેક પૈસો નાંખવો ? ”

“ હા. મને નથી લાગતું કે એમાં તમને બહુ હરકત પડે. ”

“ ના, ના; અકેકો પૈસો નાંખવો એમાં હરકત શાની પડવાની હતી ?—એક પૈસો કાંઈ બહુ મોટી રકમ નથી. પણ આ પ્રમાણે જ રૂપીયાનો ઢગલો એકઠો થશે એનું શું કરવું ધાર્યું છે, તે તો કહીશને ? ”

“ હા, તાંગીને વખતે તે કામમાં આવે. ”

કિશોરલાલ પાછો હસી પડ્યો.

“ આમ દરરોજ અકેકા પૈસા ભેગે વર્ષ આખરે કેટલો સંઘડ થશે ? ”

કમળાએ ગંભીરામથી જવાબ દીધો: “વધ આખરે દરરોજ અંકેકા પૈસા લેખે લગભગ છ રૂપિયા જોટલી રકમ થાય. કેમ ખરૂંને ?”

“હવે, ચાલ; ગમે તે થાય. હિસાબ મરવા દે ! આખો દહાડો એની એજ બાંજગડ ઓફિસમાંએ કરવી જ પડે છે અને ઘેર પણ એનું એ ?”

“પણ આમ કરવામાં તો તમને કાંઈ પણ વાંધો નથી જ ?”

‘ના રે ના. જરાએ નહિ. એક પૈસામાં શું છે તે હું ના કહું. વળી તું ઓછી જ નાંખી દે છે ! આ તો ખચાવવાની વાત છે. મારે પણ કબૂલ કરવું જ પડે છે કે એ ડહાપણ ભરેલી અને ઉપયોગી યોજના છે. પણ તું જાણે છે જ તો, કે મારું મગજ એવી વ્યથા-ઓમાં ઉતરતાં જ કંટાળે છે.”

“હા. એતો ખરૂં જ છે.” કમળાએ જરા હશીને જવાબ દીધો.

આ યુવાન પત્નીએ શરૂ કરેલી યોજના ખરેખર અમલમાં આણી. ધારેલું કામ શરૂ કરીને પછી થોડા જ દિવસમાં પડતું મહેં, એ દુર્ગુણ જે ઘણા મનુષ્યોમાં જોવામાં આવે છે, તેના પંઝામાંથી એને નાનપણના સુશિક્ષણ અને અનુભવે ખચાવી લીધી હતી. આ બાબતમાં પોતાની ધારણા તદ્દન સારી અને ઉપયોગી છે એમ નિશ્ચય કર્યા પછી જ તે તેણે શરૂ કરી હતી; અને શરૂ કર્યા પછી તે પોતાનો હિસાબ મંદ થવા દે અથવા પોતાની યોજના પૂર્ણ રીતે અમલમાં ન આણે એવી તેની પ્રકૃતિ ન હોવાથી, તે તેમાં ઘણી સારી રીતે ફતેહ પામી.

દરરોજ તે પોતાના પતિ પાસેથી એક પૈસો લેતી અને પેટીમાં નાંખતી. વખતે છુટો પૈસો ન હોય તો હમુ પણ નાંખવાને ચૂકતી નહિ. ક્યારેક ક્યારેક ઘરમાં પૈસા થઈ રહ્યા હોય તે વખતે તે એ

આની અગર પાવલી પણ પેટીની અંદર નાખાવતાં આંચકો ખાતી નહિ. અને જ્યારે દિશોરલાલ જરા વાંધો કાઢવા જોયું કરે ત્યારે હસતે મોંએ એવું કાંઈ કાંઈ બોલતી કે એનો બધો વાંધો સત્તર ઉડી જતો.

કોઈ કોઈ વાર દિશોરલાલ તેની સંગ્રહ પેટી અને ઠંજુસાઈની મજાક કરતો, પણ એ બધું એ હસતે મોંએ જવાબ દીધા વિના સહન કરતી. આથી દિશોરલાલ શાંત પડતો અને દરરોજ પેટીમાં પૈસા પેડવામાં ફરી અડચણ આવતી નહિ. વળી ખરી રીતે આમ એક પૈસો જ કમળાના આ સંગ્રહમાં પડતો નહોતો. દિશોરલાલ તેને લૂગડાં વગેરેને માટે સારી રકમ પ્રતિવર્ષ આપતો હતો; કમળા પોતાનાં તથા પતિનાં લૂગડાં હાથે જ શીવતી, અને તેથી તે ઘરમાં ધણે થોડે ખર્ચે લૂગડાંવ્રતાનું સઘળું ખર્ચ પતાવીને બનતી રકમ બચાવી તે રકમ પણ સંગ્રહ પેટીમાં તે નાખતી.

આ સઘળી કરકસર ઉપરથી હિસાબ ગણતાર તેને જણાયું કે; પુણ્ય પણ દરરોજના પૈસા જેટલી વાર્ષિક રકમ આ સંગ્રહમાં ઉમેરી શકીશ—પરંતુ આ સઘળું દિશોરલાલને નહિ જણાવતાં, કોઈક વખત પોતાના સંગ્રહની એકઠી થયેલી રકમથી તેને આશ્ચર્ય પમાડવાનો નિશ્ચય કર્યો.

દર માસની છેલ્લી તારીખે આ ડીનની પેટી ખાલી કરવામાં આવતી. અને કમળા તેમાંના એકઠા થયેલા સંગ્રહને પોષ્ટ ઓફિસની એવિંગ્સ બેન્કમાં સાધારણ બ્યાન્કે મૂકી આવતી. આ રકમમાં પોતાનો પતિ જે તેને હાથ ખરચીને માટે વારંવાર નાની મોટી રકમો આપતો તે તથા એવી બીજી પરચુરણ મળીને જ્યાં સારી રકમ થતી કે, કમળા જેનામાં કામકાજની સારી માહિતી તથા હોંશિયારી હતી, તે વધારે સાઈ બ્યાન્ક ઉપજે એવી રીતે તે સંગ્રહિત થયેલાં નાણાંની અવસ્થા

કસ્તી. આ અમાણેની તેની ગોઠવણ વિષે તો તેનો પતિ તદ્દન અચાત જ હતો. તે એક આનંદી, ખેદરહીત, ને બક્ષો માણસ હતો, અને આવલી કાલની વાત તે વખત થઈ રહેશે એમ માની અવિધ્ય વિષે જરા પણ વિચાર દષ્ટિ ફેંક્યા સિવાય વર્તમાનમાં જ નિરાંતે મજા મારી લેવી, એવી જ વૃત્તિઓ તેનામાં દષ્ટિગોચર થતી.

આમને આમ આંડેક વર્ષ-નિરાંત, સુખ અને આરામમાં વહી ગયાં ! તખિયત સુખ શાંતિમાં રહેતી હતી અને બંનેનો પ્રેમ પરસ્પર એવો ને એવોજ સુદૃઢ હતો. કમળાને કાંઈ પણ ફરજદ થયું નહતું, તેમ તે બાબતની-સામાન્ય જનમંડળમાં જોવામાં આવે છે એવી જરા પણ ચિંતા આ પતિપત્નીને હતી નહિ, અને જો કે કિશોરલાલનો પગાર પચાસ રૂપિયા થયો હતા તોપણ-તેને માથે કાંઈ પણ દેવું થયું નહતું તેમ-તેની પાસે કાંઈ પણ પૈસા એકઠો થયો નહતો. આઠ વર્ષની આખરે હિસાબની ચોપડી જોતાં આઠ પાંચ સીલાંક રહેલી માલૂમ પડી.

“ આહા ! સરભરજ થાણું આવતું લાગે છે ને ? ” તેણે કમળા તરફ હસતે મોંએ ફરીને કહ્યું. “ હજી હું દેવામાં કિતરોં નથી એટલો તો હાંશિઆર છું જ. પણ તેં તો કદાચ મોટી રકમ એકઠી કરી હશે ! ”

“ કેટલી મોટી ? ” તે પત્નીએ પૂછ્યું.

“ હેં ! વખતે સોએક રૂપિયા પણ હોય ! પણ સો રૂપિયા એકઠા કરવાને પૈસા તો બહુ જ જોઈએ.

કમળાએ મોંમાં મલકાવ્યું, પરંતુ તેણે આ બાબતનો જરાએ ખુલાસો કરવાની વૃત્તિ બતાવી નહિ.

આમને આમ સરભર ખાતું વળી ખીના ત્રણેક વર્ષ થાણું, એવામાં

સને ૧૮—તું શેર સફાની ગાંડાઈનું વર્ષ આવી પહોંચ્યું ! આ વખત જોમની સ્મૃતિમાં હશે તેમને તો ખબર જ છે કે દરેક ધંધાને તથા દરેક પ્રકારના કારખાનાને તે વખતે સખત ઘોકો લાગ્યો હતો, અને એમાં કિશોરલાલના કારખાનાને પણ આ અસાધારણ વ્યાપારની “મંદી” ની અસર થઈ.

એક સાંજે, તે ખરેખરો વિચાર નિમગ્ન ઘેર આવ્યો. આવું ચિંતાશિલતાનું ચિત્ત તેના ચહેરા ઉપર કવચિતજ જોવામાં આવતું.

કમળાને વખતની બારીકીની ખબર હતી, અને પોતાના પતિના ધંધાને પણ આવા હાડમારીના સમયમાં સખત જોખમ લાગશે એમ પણ તે ધારતી હતી.

“ રું છે ? કાંઈ નવુંબુનું થયું છે કે રું ? ” તેણે જરા સ્મિત કરીને પૂછ્યું.

“ હા. જરા એમ છે ખરું. આપણે વધારે કરસ્તરથી ખર્ચ કરવું પડશે. ”

“ કારખાનામાં ધંધાને કાંઈ જોખમ લાગ્યું લાગે છે ? ”

“ હું તો ઘાઈ છું કે થોડા વખતમાં ધંધાને એક જખરો ધક્કો લાગશે. હમણાં થોડાક વખત સુધી મને અડધો પગાર જ મળશે; તે પણ વખત જતાં બંધ થવાની વકી છે. તને ખબર નહિ હોય કે બધી જાતના કામને ‘શેર મેનિયા’ (શેરની ગાંડાઈ) થી કેટલું તુકસાન થયું છે ? ”

“ હા; મને એ બધી ખાબતની ખબર છે. ” કમળાએ સ્વસ્થ ચિત્તથી જવાબ દીધો: “ હું પેપરો ખરાબર વાંચું છું, એટલે આવા પ્રકારની વાત લક્ષ બહાર જતી રહેવાને સંભવ ધણો જ થોડો છે, અને હું પણ કારખાનાને વહેલું મોડું પણ જોખમ લાગશે એમ ધારતી જ બેઠી હતી. ”

“ ત્યારે તને લાગે છે કે આપણે આપણું ખર્ચ અર્ધું કરી શકીએ. ” કિશોરલાલે અનિશ્ચિત અવાજથી પૂછ્યું.

“ હા; હું ધારું છું કે તેમ કરવું મુશ્કેલ નથી. આપણાં બંને જણને પૂરતાં કપડાં છે એટલે એકાદ વર્ષ સુધી તો એક પણ નવું કપડું લીધા સિવાય ચાલશે. આથી જાણે એક મોટું ખર્ચ તો ઓછું થશે જ અને પછી જાણે—તમે વખતો વખત મરે માટે કાંઈ સારી નવી નવી વસ્તુઓ જૂઓ છો અને તે લાવો છો એ બંધ કરશો એટલે આપણે સાદાઈથી સારી રીતે રહી શકીશું, અને સ્વાદિષ્ટ ખોરાક પાછળ કંઈક ખર્ચ ઓછું કરીશું, એટલે તમારા અર્ધા પગારમાં જ ખર્ચ નહીં રહેશે. વળી સાદા ખોરાકથી શરીર પણ વધારે તંદુરસ્ત જ રહેવાનો સંભવ છે. ”

“ તું પણ જમરી હિસાબી મગજવાળા છે, હો ! ” કિશોરલાલે મનમાં વધારે સ્વસ્થતા પામી કહ્યું: “ તેં કહ્યું એ ઉપરથી તો એમ જ લાગે છે કે અર્ધા પગારથી કામ ચલાવી લેવું તે એટલું બધું અઘરું નહિ થઈ પડે. હમણાં તો ચાલશે જ પણ—” તેણે પાછું વિચારમય મુખમુદ્રાથી કહ્યું:—“ પણ પછી જો કદાચ કામ સમજાણું બંધ પડે તો શું કરીશું ?—એમ થાય તો તો, મને પણ નથી લાગતું કે તું આપણું ખર્ચ પગાર સિવાય જ ચલાવી શકે. ”

“ ના, ના; એટલું બધું કરવું એ મારી શક્તિની બહાર જ છે. ” કમળાએ હસીને ઉત્તર આપ્યો:—“ પણ એમ થાય તો પણ વિશેષ ચિંતાનું કાંઈ કારણ નથી. તમે આપણી સંમત પેટી ખૂટી ગયા ? ”

“ ખરે ! એ તો મને સાંભરી જ નાહ. ” કિશોરલાલે કહ્યું: “ પણ તોયે શું થયું ? એથી તો બહુ થાય તો વળી એકાદ મહિનો ખેંચી કઢાય ! ”

કમળાએ મોં મલકાવ્યું.

“ પણ તમે શાથી જાણ્યું કે એકાદ મહિનામાં પાછું કારખાનું થાશે નહિ પડે ? ”

“ હા. એ તો ખરું છે; ” કિશોરલાલે કહ્યું: “ મને પણ લાગે છે કે એકાદ મહિનામાં તો પાછું બધું ઠેકાણે પડશે. એટલે હવે એ બાબત હાલ વધારે મિથ્યા ફિકર કરવાની કાંઈ પણ જરૂર નથી ! ”

પણ તેની ફિકર આખર ખરી ફરી ! એકાદ માસમાં તો સઘળાં કારખાનાં અંધ થઈ ગયાં અને માણસોને અર્થો પગાર પણ મળતો અટકી પડ્યો. સઘળા નોકરોને થોડા વખતને માટે તો ઘેર જ બેસવું પડ્યું !

જો કે આમ થશે એવી તેને ધાસ્તી હતી તોપણ જ્યારે તે પ્રમાણે તાદશ થયું ત્યારે કિશોરલાલ પાછો નિનાશ અને ચિંતાશીલ થઈ ગયો. તેણે કમળાને આ વિપત્તિની સર્વ હકીકત કહી સમજાવી. “ અને વળી તેમાં સહુથી મોટું દુઃખ એ છે કે આવતા શિઆળા સુધી કામ ફરીથી ઉઘડે એમ લાગતું નથી. ” તેણે નરમ અહેરે કહ્યું.

“ પણ તમને ખાતરી છે કે શિઆળામાં કામ પાછું શરૂ થશે જ ? ” તેની પત્નીએ પૂછ્યું.

“ હાસ્તો. ત્યાં સુધીમાં તો કામ ફરીથી શરૂ થવું જ જોઈએ. પણ આપણે ત્યાં સુધીમાં—પાંચ છ મહિના શું કરવું, એ બાબતની મને કાંઈ પણ સમજણ પડતી નથી. ”

“ પણ મને સમજણ પડે છે. ” કમળાએ શાન્ત મુખાકૃતિથી ઉત્તર દીધો.

“ તને ? ” તેનો પતિ આશ્ચર્યથી બોલી ઉઠ્યો.

“ હા. તમારી વાર્ષિક ઉપજ છસે રૂપિયા કરતાં તો વધારે હતી જ નહિ, એટલે મને લાગે છે કે આપણે અઢીસો રૂપિયામાં છએક મહિના તો સારી રીતે ચલાવી શકીશું જ. ”

“ હા, હા; એ તો નક્કી જ છે. પણ એટલા બધા રૂપિયા લાવવા ક્યાંથી ? દેવું કરવાનો તો મારો વિચાર જ નથી; અને કદી તેમ કરવાનું ધારું તોપણ મને રૂપિયા ધીરે કોણ ? ”

“સારે ભાગ્યે તેમ કરવાની કાંઈ પણ જરૂર નથી.” કમળાએ જવાબ દીધો, “તમે પાછી આપણી નાની સંગ્રહ પેટી ભૂલી ગયા લાગે છે.”

“ પણ એમાંના પૈસાના અડીસેં રૂપિયા થયા છે ? ” કિશોર-લાલે આશ્ચર્ય પામતાં પૂછ્યું.

“ હા. અને બીજા છસેં રૂપિયા. ”

“ તું ખરકરી કરે છે ! ”

“ જરા કલ્પા રહો એટલે તમારી ખાત્રી કરી આપું. ”

કમળાએ પોતાની પેટી ઉઘાડી અંદરથી એક બે બંકની ચોપડીઓ કાઢી લગભગ નવસે રૂપિયા જેટલી રકમ કિશોરલાલને બતાવી.

“ હે ! ખરું કહે છે કે તું પીએરથી કાંઈ સારી રકમ નહોતી લાવી ? ” તેણે પૂછ્યું, “ ખરે ! નિત્યના અંકડા પેસાથી તો આટલી મોટી રકમ એકઠી નહિ જ થઈ શકી હોય ? ”

“ ના; પણ નિત્યના બે પૈસા અને વખતો વખતની નાની મોટી વધારાની રકમોના સંગ્રહનું જ આ ફળ છે. મને લાગે છે કે હવે તો આપણે છએક મહિના બેચી કાઢી શકીશું, કેમ ખરું કની ? ” કમળાએ આંખોના મસ્તીખોર ચાળા કરીને હસી પડતાં કહ્યું.

“ ખરેખર ! આ સઘળું તારા ડહાપણનું અને શાણપણનું જ ફળ છે ! ” કિશોરલાલે આભારની દૃષ્ટિથી તેની સામું જોઈ જવાબ દીધો.

કિશોરલાલવાળું કારખાનું વસંતઋતુમાં પાછું ઉઘડ્યું. કામ તાણું થઈ બરોબર ચાલવા લાગ્યું, અને તેનો પહેલાનો પગાર પાછો તેને મળવો શરૂ થઈ ગયો. કમળાના સંગ્રહમાંથી બે તૃતિયાંશ હજી

બાકી હતો, અને હવે પછીથી કિશોરલાલ પણ તેમાં વધારો કરવાને કમળા કરતાં ધાંધ ઓછો ઉત્સુક નહતો.

પેલી નાની સંગ્રહ પેટી હજી પણ એની એ જગ્યાએ છે અને નિલનો પૈસો એ પૈસા લેવાને ચૂકતી નથી. ઉપરાંત વળી કિશોરલાલ પણ પ્રતિમાએ તે સંગ્રહમાં પોતાના પગારમાંથી દસ રૂપિયાની રકમ ઉમેરતો રહે છે અને કમળાને થોડા વખત ઉપર થયેલાં એ આગકો-એક પુત્ર અને એક પુત્રી-નાં ભવિષ્યનાં ખર્ચો પણ તેમાંથી ઘણી સારી રીતે નીકળી જશે એમ આશા રાખી શકાય છે.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

સ્વામી અને સેવકનો સંબંધ.

૧. શ્રમથી ધન ઉત્પન્ન થાય છે, કરકસરથી વધે છે અને સંભાળીને રાખવાથી સુરક્ષિત રહે છે. જે માણસ પોતાનું કાર્ય શ્રમથી કરે છે, પણ સંભાળીને કરતો નથી તે એક હાથે કમાય છે અને બીજે હાથે ફેંકી દે છે.

૨. ધન એકદું કરવું એ આપણા અધિકારમાં છે. જે આપણે બુદ્ધિપૂર્વક ખર્ચ કરીએ તથા સંયમનો અભ્યાસ પાડીએ તો અવશ્ય આપણે ધનવાન થઈ શકીએ એટલી શક્તિ આપણામાં રહેલી છે.

૩. કોઈ કોઈ વખતે મુશ્કેલમાં મુશ્કેલ માર્ગ દ્વારા જ સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે.

—વિદ્વાનોનાં વાક્ય.

સ્વામી પોતાના સેવકોની દુષ્ટ આદતો કેટલેક અંશે સુધારી શકે છે, તેમને દૂરદર્શિતા તથા કરકસરનો પાઠ શિખવાડી શકે છે. જો કે મજૂર કારીગર એવું ઇચ્છતા નથી કે કોઈ તેમના સંરક્ષક થાય, પરંતુ જો કોઈ તેમને મદદ કરે તો તેમાં તેઓને કંઈ શંકા પણ આવતી નથી. અમે પાછલા પ્રકરણોમાં જ દર્શાવી ગયા છીએ કે જૂદી જૂદી વ્યક્તિ પણ ઘણું કરી શકે છે. તે કરકસરનો અભ્યાસ પાડી શકે છે તથા પોતાની આવકમાંથી થોડું થોડું જરૂરીયાતને માટે ખચાવી શકે છે, પરંતુ એ પ્રમાણે કરવા સારૂ તેને ઉત્સાહ, સહાયતા તથા સહાનુભૂતિની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

પોતાના નોકરો પ્રતિ યથાશક્તિ પ્રેમ તથા સહાનુભૂતિ રાખવાનું અને હમેશાં તેઓની ઉન્નતિ કરવા સંબંધી વિચાર કરવાનું કામ શેઠનું છે. એ તેમનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. એમાં ખર્ચ બિલકુલ થતું નથી અને લાભ ઘણો થાય છે. જે નોકરની સાથે એ પ્રમાણે વ્યવહાર રાખવામાં આવે છે તે પોતાના શેઠને માટે પ્રાણ સુદ્ધાં આપવાને તૈયાર થઈ જાય છે.

નોકરો ઘણું ખર્ચ ઓછી અક્કલના હોય છે. કેળવણીના અભાવથી તેઓમાં વિચાર કરવાની શક્તિ થોડી હોય છે, તેઓ પોતાનો લાભ અથવા નુકસાન જોઈ શકતા નથી. ગમે તેમ ખર્ચ કરી નાંખે છે. પોતાનો નોકર ખીડી-સિગારેટ તો પીતો નથી, દારૂની દુકાનમાં તો જતો નથી, આમ-તેમ રખડ્યા તો કરતો નથી, ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ બાબતો ઉપર શેઠે ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ. જો તે એ પ્રમાણે કરતો હોય તો તેને એવી રીતે મનાઈ કરવી જોઈએ કે જેથી તેના હૃદયમાં શેઠની તરફથી ભય અથવા અરુચિ ઉત્પન્ન ન થાય, પણ પ્રેમ તથા પ્રતિજ્ઞાના અંકુરો જામી જાય. તેઓને સંયમ તથા દૂરદર્શિપણનો

અભ્યાસ કરાવવાને માટે સેવિંગ બેંકો તથા દરરોજ એક એક પૈસા ભરવાની બેંકો સ્થાપવી જોઈએ, સહાયકારી સભાઓ સ્થાપિત કરવી જોઈએ, તથા કોઈ કોઈ વખતે લેખો તથા લાખણો દ્વારા તેઓને રૂપિયાનો સદુપયોગ કરતાં શિખવાડવું જોઈએ, જેથી તેઓ પોતાની આવક કુમાર્ગે વ્યર્થ ગુમાવી નાંખે નહિ. જે કારખાનાના માલિક પોતાના નોકરોની સાથે એ મુજબ વર્તે છે, તેમનું કારખાનું દિનપ્રતિદિન ઉન્નતિ પામતું જાય છે, કેમકે કારખાનાની ઉન્નતિ કરવી એ નોકરોના હાથમાં હોય છે. એ કારખાનાના નોકરો બીજા કરતાં ઓછી મજુરી લે છે અને અધિક કામ કરે છે. તેમના હૃદયમાં પોતાના શેઠ પ્રત્યે એક જાતનો પવિત્ર પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેઓ કારખાનાને પોતાનું જ કારખાનું ગણી ધણું જ ઉમંગથી કામ કરે છે. તેઓ હડતાલનું કદિ નામ નિશાન પણ દેખાડતા નથી.

ઈંગ્લાંડ વગેરે દેશોમાં એવાં અનેક ઉદાહરણો મળી આવશે પરંતુ ભારતવર્ષમાં અત્યારે એવાં ઉદાહરણોની ઘણી જ અછત છે. અહિંયા સ્વામી અને સેવક વચ્ચે કંઈ સંબંધ જ જણાતો નથી. સ્વામીને સેવકથી સહાનુભૂતિ નથી, તેમ જ સેવકને સ્વામી ઉપર પ્રેમ અથવા પ્રીતિ નથી. દરેક જણને પોતપોતાની ફિકર પડી છે. શેઠ ઇચ્છે છે કે જ્યાં સુધી અને જેટલું કામ લઈ શકાય ત્યાં સુધી નોકર પાસેથી લઉં—ચાર પૈસાનું કામ એક પૈસામાં કરાવી લઉં, નોકર ઇચ્છે છે કે જેટલી ઓછી મહેનત કરવી પડે તેમ કરું અને એક પૈસાની મજુરીના ચાર પૈસા મારી ઠોકીને લઉં. ગમે તો નોકર ભૂખે મરી જતો હોય, ગમે તો તેને ઉધરસ થઈ હોય કે તાવ આવતો હોય, પરંતુ શેઠની ઇચ્છા તેને છોડવાની થતી નથી અને ગમે એટલું જરૂરનું કામ ન હોય પરંતુ નોકરની ઇચ્છા તે કરવાની થતી નથી.

કહેવાનો ભાવાર્થ એટલો જ કે અહિંયા સ્વામી અને સેવકનો કંઈ સંબંધ જ નથી, અને તેથી આપણા કામમાં ઘણી અડચણ પડે છે. દરરોજ નવા નવા કમડા ઉભા થાય છે. સ્વામી સેવકનો સંબંધ કેવળ રૂપિયાનો જ ન હોવો જોઈએ. બન્ને વચ્ચે પ્રેમ તથા સહાનુભૂતિ હોવાં જોઈએ. પોતાના કુટુંબીજનો પર પ્રેમ રાખો, પોતાના પાડોશીઓ પર પ્રેમ રાખો, પોતાનાં સગાંસંબંધીઓ પર પ્રેમ રાખો, પોતાના દેશબંધુઓ પર પ્રેમ રાખો, મનુષ્ય માત્ર પર પ્રેમ રાખો તથા પ્રાણી માત્ર પર પ્રેમ તથા સ્તંદ રાખો, એ પ્રમાણે આપણે ધીમે ધીમે પ્રેમની સીમા વધારવી જોઈએ, એમ એક વિદ્વાન કહેતું છે.

નોકર ગમે એટલો ઉદ્દત હોય પણ તે શેડન અધિન હોય છે. શેડનો તેના ઉપર કેટલોક અધિકાર હોય છે. શેડનું કર્તવ્ય છે કે તેને સુધારવા માટે પોતાનાથી બની શકે તેટલો પ્રયત્ન કરવો, તે હમેશા તેનું બહું કરવાની ઇચ્છા રાખવી. ઇંગ્લાંડમાં ઘણી કંપનીઓએ પોતાના નોકરો માટે રાત્રિશાળા, દિવસની શાળા, પુસ્તકશાળા, આપઘશાળા, બેંક વગેરે સ્થાપી છે અને તેઓને રહેવા માટે ત્યાં જ મકાનો પણ બંધાવી આપ્યાં છે. એક કંપનીમાં કામ કરનારા માણસો ઘણુંખરું એક જ જગ્યાએ રહે છે અને ત્યાં જ એક ગામ વસાવી લે છે. તેમની જરૂરીયાતોની સામગ્રી પૂરી પાડવા માટે દરેક વસ્તુની દુકાનો ઉઘાડવામાં આવેલી હોય છે અને ત્યાંથી તેઓને શહેર કરતાં ઓછી કિંમતે માલ મળે છે. ત્યાં રહેનારાઓમાં ધીમે ધીમે એક બીજા વચ્ચે ખાવાપીવાનો વ્યવહાર ચાલુ થાય છે, તથા વિવાહ સંબંધ પણ થઈ જાય છે અને તેઓ હમેશાં સુખદુઃખમાં એક બીજાને સહાયતા કરે છે.

ભારતવર્ષમાં પણ રેલ્વે કંપનીઓ પોતાના માણસોની સાથે ઘણું ખરું એજ પ્રમાણે વર્તે છે. દરેક સ્ટેશન ઉપર પોતાના માણ-

સોને રહેવાં માટે રેલવે કંપનીએ મકાનો બનાવી આપ્યાં હોય છે. ઠેકાણે ઠેકાણે રેલ્વેહોસ્પીટલ હોય છે, જ્યાં કંઈ પણ શી લીધા સિવાય દવા દારૂ કરવામાં આવે છે તથા દવા પણ વિનામૂલ્યે આપવામાં આવે છે. કંપની તરફથી પ્રોવીડેન્ટ ફંડ હોય છે, જેના સઘળા નોકરોના રૂપિયા ધીમે ધીમે એકઠા થતા જાય છે. મ્હોટા મ્હોટા શહેરોમાં રેલ્વે સ્કુલ પણ ઉઘાડેલી હોય છે. રેલ્વે કંપનીની માફક બીજી કંપનીઓએ પણ પોતાના માણસોનો વિચાર કરવો જોઈએ તથા જ્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી તેમની શારીરિક, માનસિક તથા આત્મિક શક્તિઓને ખિલવતા રહેવું જોઈએ, એ પ્રમાણે જૂદા જૂદા નોકરની પણ દશા સુધારવી યોગ્ય છે. આપણા ઘરમાં જે નોકરો કામ કરે છે તેઓમાં કેટલેક અંશે એવા જોવામાં આવે છે કે તેઓ બીડીઓ ડુંકવાની, જુહું બોલવાની, ગંદા રહેવાની તથા ચોરી કરવાની દુષ્ટ કુટેવોની લતમાં પડેલા હોય છે, તેમનું જોઈને આપણા બાગકો પણ તેઓનું અનુકરણ કરતાં શિખે છે. જે આપણને નોકરોની હાલત સુધારવાનો વિચાર આવતો ન હોય તો તે એક તરફ રહ્યું, પરંતુ આપણા બાગકોનું બહુ કરવાના વિચાર તો આપણે અવશ્ય કરવો જોઈએ, એટલા માટે જ આપણે તેઓને ખરાબ આદતોમાંથી છોડાવવા જોઈએ. તે સિવાય તેઓને થોડી કેળવણી આપવાની પણ ઘણી અગત્ય છે. એનો સાથી સરસ ઉપાય એ છે કે એક મહેસજાના માણસો મળાને તેઓને માટે રાત્રિશાળા સ્થાપે અને તેઓને દરરોજ એક એક કલાક બજાવવામાં આવે તો ધીમે ધીમે તેઓ વાંચનાં લખતાં શિખી જશે અને ઘણી ઉન્નતિ કરી શકશે. તેના પગારમાંથી રૂપિયે એક આનો કાપી લઈ તથા અડધો રૂપિયો પોતાની પાસેથી ઉમેરી કોઈ બેંકમાં તેના નામથી પોતાની મારફતે જામે કરાવતા રહેવું જોઈએ,

જ્યારે તેના નામના થોડા રૂપિયા ભેગા થાય ત્યારે કોઈ વેપારમાં રોકવા અથવા તો કોઈ કંપનીનો શેર (ભાગ) ખરીદી લેવો. એ પ્રમાણે કરવાથી તેની પુંજ ધીમે ધીમે વધતી જશે તથા તેની સ્થિતિ ઘણી જ સુધરી જશે, તેના વિચારો ઘણા ઉંચે ચઢી જશે અને દેશને પણ ઘણો લાભ થશે.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ઉડાઉપણું.

૧ ઉધારે માલ કદિ પણ લ્યો નહિ. હમેશાં જે ખર્ચ કરે તેના ખરાખર હિસાબ રાખો.

૨ કર્જ કરીને ખર્ચ કરવાથી મતુખ્યતું માન કદિ પણ વધતું નથી.

—વિદ્વાનોનાં વાક્ય.

*

*

*

*

આવક કરતાં અધિક ખર્ચ કરવું તેનુંજ નામ ઉડાઉપણું છે. ઉડાઉપણથી આ દેશ ધીમે ધીમે નિર્ધન થતો જાય છે. એ એક એવી દુષ્ટ આદત છે કે તેના સપાટામાં આવી જવાથી મ્હોટા લખો-પતિને પણ ભિખારી થઈ જતાં વિલંબ લાગતો નથી. હિંદુસ્થાનમાં કેવળ ધનાઢ્યો જ ઉડાઉ હોતા નથી, પરંતુ સાધારણ સ્થિતિના માણસો પણ કર્જ કરીને લગ્ન વગેરે અવસરમાં હજારો રૂપિયા ખર્ચી નાંખે છે.

જ્યાં જુઓ ત્યાં નકામા ખર્ચની જ ચર્ચા ચાલ્યા કરે છે. એ નકામા ખર્ચે હજારો ઘરોની પાયમાલી કરી નાંખી, લાખો જાણને રસ્તાના ભિખારી બનાવી દીધા. જેઓ પહેલાં શેઠ શાહુકાર કહેવાતા

હતા, જેમના ઘેર હાથી ઘોડા બંધાતા હતા, જેને આશરે હજારો કુટુંબોનું ગુજરાન ચાલતું હતું, આજ તેમના જ બાળકો દુકાડા રોટલાને માટે તલસ્યા કરે છે, અને મારા તમારા જેવાની આગળ હાથ ધરે છે. એ આદત ઘટતી નથી, પરંતુ દિવસે દિવસે વધતી જ જાય છે. ગામડાના લોકો શહેરના લોકોનું અનુકરણ કરવા લાગે છે, અને નકામું ખર્ચ કરવામાં જ પોતાની મ્હોટાઈ માને છે. ઈંગ્લાંડ વગેરે દેશોમાં તો ફક્ત કપડાંલત્તાની ફેશનમાં જ નકામું ખર્ચ થાય છે, પરંતુ ભારતવર્ષમાં ઘણું કરીને વિવાહ વરઘોડાઓમાં, ઉત્સવોમાં, ન્યાતવરાઓમાં તથા ધનાઢ્યોને નાના પ્રકારના ભોગ-વિલાસોમાં અધિક ખર્ચ થાય છે. ગરીબમાં ગરીબ માણસ પણ પોતાનાં પુત્ર-પુત્રીઓના લગ્નમાં કર્જ કરીને પણ ખર્ચ કરવાનું અગત્યનું માને છે; પાસે એક ખોટી બદામ પણ ન હોય તથા ભવિષ્યમાં કંઈ મળવાની આશા પણ ન હોય છતાં લગ્નમાં ખર્ચ કરવા સાર પાસે જે એક બે દાગીના પડ્યા હોય છે તે અથવા તો ઘર કિંવા દુકાન ગિરો મૂકી દે છે, અને એમાં જ તે પોતાની મ્હોટાઈ માને છે. ગમે તેમ થઈ જાય, પણ પોતાની શાંતિમાં પોતાનું માથું નીચું થવા ન પામે. ફલાણા માણસે પોતાના પુત્રના લગ્નમાં ૬૦૦૦ રૂપિયા ખર્ચ કર્યા, મ્હારે પણ એટલા ખર્ચવા જ જોઈએ, નહિ તો લોકો શું કહેશે? એ વિચારે જ આપણને ઉડાઉ બનાવી દીધા છે.

ખીજા લોકોથી આપણે ઉતરતા ગણાઈએ નહિ, એ વિચાર હમેશાં આપણા મગજમાં ધ્રુમ્યા કરે છે. ખીજા લોકોને જેટલું માન મળે છે તેટલું જ આપણને પણ મળે, અને જેટલી સુંદર સામગ્રી ખીજાઓ પાસે હોય તેટલી જ આપણી પાસે પણ હોય, એવું આપણે હમેશાં ધમ્મીએ છીએ. એ વસ્તુઓ ભેગી કરવાને માટે આપણે

આપણી સઘળી આવક ખર્ચા નાંખીએ છીએ. કોઈ કોઈ વખતે એક નજીવી વસ્તુ માટે પણ કર્જ કરતાં ખઠીતા નથી. ખીજાઓનું અનુકરણ કરવાનો દુષ્ટ વિચાર કોણે જાણે ક્યાંથી આપણામાં ધર ધાલીને ખેડો છે. જો આપણો ભાઈ ઘોડાગાડીઓ રાખતો હોય, તોફર ચાકર રાખતો હોય, મોટા હવેલીમાં રહેતો હોય, દિનપ્રતિદિન નવો નવો પોશાક પહેરતો હોય, સાઈં સાઈં ખાવાનું ખાતો હોય તથા ખીજને ખવડાવતો હોય તો આપણે પણ એજ પ્રમાણે કરવું જ જોઈએ—તેમ કરવાથી જ આપણી પ્રતિષ્ઠા રહેશે એમ આપણે માનીએ છીએ. પરંતુ આપણામાં તેના જેટલું ખર્ચ કરવાની શક્તિ છે કે નહિ ? તેની આવક જેટલી આપણી આવક પણ છે કે નહિ ? એ વિષે આપણે ચિલકુલ વિચાર કરતા નથી. ખીજાઓની માફક સમાજમાં આપણે પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરવાનું અગત્યનું ગણીએ છીએ ખરા, પણ તેનાં કારણો અને સાધનો ઉપર કદિ વિચાર કરતા નથી.

ગમે તો આપણી આવક ઘણી જ થોડી હોય, આપણે ધણા જ ગરીબ હોઈએ, ગમે તો આપણે આપણી આવકમાંથી કુટુંબનું સારી રીતે ભરણપોષણ પણ કરી શકતા ન હોઈએ, છતાં આપણે સંસારમાં આપણને પૈસાદાર કહેવડાવવાને ઇચ્છાએ છીએ, લોકો આપણી ખરી સ્થિતિ જાણવા ન પામે એમ આપણે ઇછીએ છીએ, અને એટલાજ માટે આપણે કર્જ કરી વિલાયતી દુકાનોમાં શીવડાવેલાં ફેશનેબલ કપડાં પહેરીએ છીએ, મિત્રમંડળને વારંવાર મિળ્યાનીઓ આપીએ છીએ તથા કદિ પણ પગે ચાલતા જવાનું પસંદ કરતા નથી, પરંતુ જ્યારે વ્યાજના ઘોડા દોડ્યા જાય છે અને આપણે માથે કર્જનો ભાર વધી જાય છે, બાપદાદાઓનું બચાવેલું ધન ખલાસ થઈ જાય છે, બેંકમાં પૈસા રહેતા નથી, ઘર દુકાન ખીજના તાપમાં

નય છે તથા અદાલતમાં નામોશી થાય છે, ત્યારે આપણું સઘળું માન ભંગ થઈ નય છે, સઘળા મિત્રો કપુરની માફક ઉડી નય છે. કોઈ આપણી તરફ ઝાંખીને જોતું પણ નથી.

જેઓ પોતાના આત્મજળ તથા જાતમહેનત ઉપર જ આધાર રાખે છે, જે આત્મગૌરવને જ ખરું ધન માને છે, તેઓને નિર્ધનતા દેવી કદાપિ સતાવી શકતી નથી. થોડી આવકમાં પણ તેઓ પોતાનું ગુજરાન ચલાવી શકે છે. મોજમગ્ન હોવાનાર મિત્રોથી આપણી પ્રતિષ્ઠા વધે છે, એમ સમજવું તદ્દન મૂર્ખાઈ ભરેલું છે. જ્યાં સુધી તમારી પાસે પૈસા છે અથવા તમને ઉધાર મળી શકે છે ત્યાં સુધી જ તેઓ તમારા સંગી થશે. પણ જ્યારે તમને કોઈ ઉધાર ધીરશે નહિ, ત્યારે તરત જ તેઓ તમારે ત્યાં આવવાનું બંધ કરી દેશે. કેવળ મિત્રો જ એવું કરે છે એટલું જ નહિ પણ સગાંસંબંધીઓ પણ એ જ મુજબ કરે છે. એવા લોકોથી આપણું માન કદિ પણ વધતું નથી. જાતમહેનત તથા સદાચરણથી માન વધે છે. કરકસર તથા સંભાળીને ખર્ચ કરવાથી પ્રતિષ્ઠા વધે છે, પરંતુ કર્જ કરીને અથવા ઉધાર લઈને ખર્ચ કરવાથી વધતી નથી.

આપણે ઘણા રીતરિવાજોના ગુલામ થઈને રહ્યા છીએ, તેણે જ આપણને ચારે તરફથી બાંધી રાખ્યા છે. તેની વિરૂદ્ધ કામ કરવાની આપણી હિંમત ચાલતી નથી. આપણામાં સામર્થ્ય હોય કે નહિ, પણ આપણા બાપદાદાઓ જે કરતા આવ્યા હોય અથવા આપણા કુટુંબમાં જે ચાલતું આવ્યું છે તે જ આપણે કરવું પડે છે. આપણે આપત્તિની સ્થામે બાથ બીડવાને તૈયાર છીએ, ઘરબાર વેચવાને પણ તૈયાર છીએ; પરંતુ પ્રચલિત વ્યર્થ રીતરિવાજોને અટકાવવા તૈયાર નથી. ભક્ષે આપણું અંતઃકરણ કમૂલ કરતું હોય કે, આ રીતરિવાજો ઘણા દુષ્ટ છે, તેમને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખવા જોઈએ. એમનાથી

આપણને ઘણું નુકશાન ખમવું પડે છે; પરંતુ આપણે પોતે અગ્રેસર થવા ઇચ્છતા નથી. આપણે એમ ઇચ્છીએ છીએ કે, પહેલાં બીજા લોકો આગળ પગલું ભરે, પછી આપણે ભરીશું. જો કદાપિ કોઈ માણસ સાહસ કરીને કોઈ રીતરિવાજનો ત્યાગ પણ કરી દે છે તો જાતીવાળા તરફથી તેનો ઉત્સાહ વધારવામાં આવતો નથી પરંતુ ઉલટું તેને તોડી પાડવામાં આવે છે. તેની હાજરીમાં અથવા તેની પાછળ તેની ઘણી નિંદા કરવામાં આવે છે. તેને ત્યાં કોઈ જતું નથી તેમ જ તેને કોઈ મદદ પણ કરતું નથી. આખી જાતિ તેને કંજુસ તથા બિખારી કહીને બોલાવે છે. એ જોઈને ચાલતા રીતરિવાજોની વિરુદ્ધ કંઈ કામ કરવાની કોઈની પણ હિંમત ચાલતી નથી; પરંતુ જો વિચાર પૂર્વક જોવામાં આવે તો એ આપણી નિર્બળતા તથા અજ્ઞાનતા છે. આપણે કોઈની પણ પરવા કરવી જોઈએ નહિ. બીજા લોકો આપણને શું કહેશે એ વિચારને આપણા અંતઃકરણમાં સ્થાન પણ આપવું જોઈએ નહિ. તેઓ ગમે તેમ બોલે, પરંતુ આપણું કંઈ બગાડી શકશે નહિ. બલ્કે તેઓને આપણું કામ ન ગમે, પણ આપણે કદાપિ આપણી શક્તિ ઉપરાંત કામ કરવું ન જોઈએ, એવાં આપણો દૃઢ સંકલ્પ હોવો જોઈએ. એ ખરી વાત છે કે પ્રથમ આપણામાં એને માટે ઘણા સાહસ ની જરૂર છે પરંતુ છેવટે આપણને જ વિજય પ્રાપ્ત થશે એમાં કંઈ પણ સંદેહ નથી. બલ્કે લોકો અજ્ઞાનતાને લીધે આપણું જીકું બોલે; પરંતુ થોડા જ દિવસોમાં આપણું સત્ય સઘળા પર પ્રકટ થઈ જશે અને સર્વ જણ આપણું અનુકરણ કરવા લાગશે. પ્રથમ કાર્ય ઉપાડતી વખતે ઘણી ઘણી અગત્યજો આવી પડે છે, પરંતુ છેવટે સર્વ કામ સરલ થઈ જાય છે, ઇતિહાસ એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. જોટલાં નવાં નવાં કામો થયાં, તે સર્વની સહાએ શરૂઆતમાં લોકોએ ટીકા

કરી, પરંતુ હવે સઘળા તેની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરે છે. ફક્ત સાહસ તથા શ્રદ્ધાની જરૂર છે.

સંસારમાં સઘળા માણસો સરખા હોતા નથી. કેટલાક ધનવાન પણ હોય છે, નિર્ધન પણ હોય છે, બળવાન પણ હોય છે, અને નિર્બળ પણ હોય છે. એક કરતાં એક ચઢીયાતા હોય છે. જે આપણે બીજાઓનું જ અનુકરણ કરવામાં આપણી મ્હોટાઇ માનતા હોઇએ તો કદાપિ માન મેળવી શકાતું નથી. ગૌરવ ખરાબ વસ્તુ નથી; પ્રત્યેક મનુષ્યનો ધર્મ છે કે તે ગૌરવ પ્રાપ્ત કરે. જે મનુષ્યનું ગૌરવ નથી, તેનો જન્મારો જ આ સંસારમાં નિષ્ફળ નિવડ્યો છે. ભેદ ફક્ત એટલો જ છે કે આપણે ગૌરવનો ખરો અર્થ સહમજતા નથી. આપણે સારાં સારાં કપડાં પહેરવામાં જ અને મ્હોટી મ્હોટી હવેલીઓમાં ફેશનબંધ રહેવામાં જ આપણું ગૌરવ ગણીએ છીએ. અંગ્રેજી પોશાક તથા અંગ્રેજી હાથમાથી રહેવાનું તો જાણે ગૌરવની ઉંચામાં ઉંચી નિસરણીએ પહોંચી જવા જેવું ગણીએ છીએ. આપણું આચરણ બધે ગમે તેવું હોય, ગમે તો આપણે દિવસે દિવસે દેવાદાર થઈ જતા હોઇએ; પરંતુ આપણા સહમજવામાં એ બાબતોની સાથે ગૌરવને બિલકુલ સંબંધ નથી. ગૌરવ ફક્ત ફેશન તથા સ્ટાઇલ (Style) માં છે. એ અજ્ઞાનતાએ જ આપણને પાયમાલ કરી નાંખ્યા અને હજી પણ એ જ કરે જાય છે.

એ બહારની ફેશન તથા હાથમાથ દિવસે દિવસે વધતાં જાય છે. ક્રાન્સ ઇંગ્લાંડ તો પહેલાંથી જ એ વાતોમાં પ્રસિદ્ધ હતા, પરંતુ હવે હિંદુસ્થાન પણ કંઈ બાકી રહ્યું નથી. એ દેશોમાં તો ફક્ત પોશાક વગેરેમાં જ ખર્ચ કરવામાં આવે છે, પરંતુ ભારતવર્ષમાં તો પોશાક-માં જ ખર્ચ છે તેટલું જ નહિ પણ ઘરેણામાં પણ લાખો રૂપિયા ખર્ચ

છે. કોઈ માણસ ગમે તેટલો ગરીબ હોય છતાં પણ તે ધરેણાંને એક અગત્યની વસ્તુ માને છે. આ દેશના ગરીબમાં ગરીબ માણસના ધરનું ઉદાહરણ હોય. બલે તેના ધરમાંથી અનાજનો એક દાણો સુધ્ધાં ન નિકળે, પરંતુ એકાદ ધરેણું તો જરૂર નિકળશે જ. લગ્ન પ્રસંગે હજારો રૂપિયાનો ધરેણાનો જ ખર્ચ કરવામાં આવે છે. ધરેણાં સિવાય લગ્ન થઈ શકતું જ નથી. કન્યાવાળો પ્રથમથી જ પૂછી લે છે કે ધરેણું કેટલું ચઢાવશો અને ત્યાર પછીથી જ લગ્ન કરવા કબૂલ થાય છે. સેંદ્રે એવા આઠ માણસો જેવામાં આવશે કે જેઓને પોતાનાં પુત્ર-પુત્રીઓના લગ્નમાં થોડું ઘણું પણ કર્જ કરવું પડે છે અને દશ એવા જેવામાં આવશે કે તેમને પોતાની મિલકત ગિરો મૂકીને ધરેણાં ઘડાવવા માટે કર્જ કરવું પડે છે. પછીથી સોનીને ઘડામણી આપવી પડે છે. સોની કંઈ આપેલા સોના જેટલી જ વસ્તુ બનાવી આપતો નથી, પરંતુ તેમાંથી અવશ્ય થોડું ઘણું સોનું કાઢી લઈ ભેગ કરીને ધરેણું ઘડી આપે છે. ધારો કે કદાચ ભેગ ન કરે તોપણ ધરેણું પહેરવાથી દિનપ્રતિદિન ઘસાતું જાય છે. એમાં લાભ કંઈ જ થતો નથી અને પત્થરાની માશક પડતું રહે છે. કદાચ વેચવા જઈએ તો મૂળ કિંમત કદિ પણ આવતી નથી પરંતુ લાભને બદલે ઉલટી હાનિ થાય છે. જે એટલા રૂપિયા ધરેણામાં ન ખર્ચીએ અને કોઈ વ્યાપારમાં અથવા બેંકમાં થાપણ મૂકીએ, તો દિનપ્રતિદિન વધતા જાય અને થોડાં વર્ષોમાં બમણા થઈ જાય.

જેવી રીતે પૅરિસની સ્ત્રીઓ ઉધાર લઈને નવા નવા પોશાકો શીવડાવે છે, તેવી જ રીતે અર્કિયાની સ્ત્રીઓ તરેહ તરેહવારનાં ધરેણાં ઘડાવી આપવા સાથે પોતાના પતિઓને હેરાન કરે છે. જે પુરુષ પોતાની નિર્ધન સ્થિતિને લીધે તેની ઇચ્છા પૂરી પાડી શકતો નથી

તો ઘરમાં કંકાસ થાય છે.

હંજાડમાં જ્યારે કોઈ મરી જાય છે ત્યારે ઘણીજ ધામધુમથી તેની ક્રિયા કરવામાં આવે છે અને તેમાં સેંકડો રૂપિયાની ખુવારી થાય છે. એ જ મુજબ હિંદુસ્થાનમાં પણ જ્યારે કોઈને ત્યાં પુત્ર અવતરે છે અથવા કોઈ મોટો માણસ મરી જાય છે, ત્યારે સેંકડો રૂપિયા નાચ તમાશામાં, તથા ન્યાતવરા કરવામાં ખર્ચી નાંખે છે. વળી કેઈ કેઈ ઠેકાણે તો એવી રીત છે કે, ગમે તો યુવાન મરી જાય કે વૃદ્ધ મરી જાય પણ દરેક જાતિભાઈઓને તેરમું ખવડાવવું જ પડે છે. પાંચે પૈસા ન હોય તો પણ ગાલપર તમાચા મારી લાલ રાખી વસ્ત્રોડા કાઢવા પડે છે અને ન્યાત જમાડી પડે છે.

એવા નિર્ર્થક રીતરીવાજોને લીધે લોકોને લાચાર થઈ કર્જ કરવું પડે છે, પરંતુ એ તેમની નિર્ર્થળતા છે. તેઓ કર્જ કરતાં ખસીતા નથી કે તેમને ભય પણ જણાતો નથી. તેઓ એમ માને છે કે કર્જ કરવું સારું, પણ જાતિમાં હલકા દેખાવું એ ઘણું જ ખગળ કહેવાય. વિવાહાદિક કાર્યોમાં કર્જ કરવું એ અગોચર છે, એવો વિચાર તેમના અંતઃકરણમાં આવતો જ નથી. તેઓ એને ઘણું જ અગત્યનું માને છે એજ તેમની મોટી ભૂલ છે. જ્ઞાતિમાં જેટલા રીતરિવાજો છે તે સર્વ કોઈ પણ નિયમ પર સ્થિર નથી. આપણે શા માટે તેનું અનુકરણ કરીએ, એ સ્હમજવામાં આવતું નથી. કેટલાક પૈસાદાર લોકોએ નકામું ખર્ચ કરીને એવા દુષ્ટ રિવાજો પાડી દીધા છે. આપણું કર્તવ્ય છે કે આપણે તેઓને નુકસાનકારક સ્હમજીને તોડી નાંખવા જોઈએ. એમાં કંઈ પણ પાપ નથી; એ ધર્મની વિરુદ્ધ નથી, સભ્યતા તથા શિષ્ટાચારની સ્હામે નથી, તેમજ ભવિષ્ય જીવનને માટે અડચણ કર્તા નથી. ફક્ત કેટલાક લોકોના ભયથી

વાસ્તવિક ગૌરવ ગુમાવવું, કર્જ અને ફિકર ચિંતાનો અસહ્ય બોળે માથાપર ઉપાડી લેવો, આપણો સ્વતંત્રતા ગુમાવી દેવી, અને આપણું સંતાનને ઉંચકેળવણીથી કમનસીબ રાખવાં એ આપણી ખરેખર મૂર્ખાઈ છે. જો આપણે લગ્નમાં હજારો રૂપિયા ખર્ચ ન કરતાં ફક્ત એછા રૂપિયામાં જ પતાવી દઈએ, આખા ગામના લોકોને ન જમાડતાં ફક્ત આપણા થોડા ઇષ્ટ મિત્રો તથા બૂખ્યાએને જ જમાડીએ, ઘરેણું ઘડાવવામાં હજારો રૂપિયાની પામમાત્રી ન કરતાં તદ્દન સાદાં કપડાં પર જ સંતોષ મानी લઈએ તો કોઈ આપણને શહેરની બહાર હાંકી મૂકશે નહિ કે કોઈ આપણને ધર્મથી પતિત કહેશે નહિ કંવા જ્ઞાતિથી બહાર કાઢી મૂકી શકશે નહિ. થોડા દિવસ સુંધી ન્યાતના કેટલાક લોકો બબડીને રહી જશે. આપણું ક્તવ્ય છે કે આપણી કન્યાના લગ્ન વખતે વર પક્ષવાળા પાસેથી ઘરેણું ન માંગતાં તેટલા રૂપિયા કોઈ બેંકમાં મૂકાવવા જોઈએ, જેથી કરીને તે રકમ દિવસે દિવસે વધતી જાય. ઘરેણું કંઈ અગત્યની વસ્તુ નથી. પૌષ્ટિક પદાર્થ ખાવો, તદ્દન સાદાં વસ્ત્રો પહેરવાં, સ્વચ્છતાવાળા મકાનમાં રહેવું, સંતાનને ઉંચકે તથા ઉત્તમ કેળવણી આપવી. રોગ, શોક તથા આર્કસ્મિક મૃત્યુને માટે રૂપિયા સંગ્રહી રાખવા અને અનાથો, વિધવાઓને મદદ કરવી, એ જીવનની મુખ્ય અમુખ્યની બાબતો છે. પ્રથમ તેનું પાલન કરવું એ આપણું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. જો એ સર્વ ફરજો બજાવતા રૂપિયા બચે અને એ વિષે કંઈ ઈચ્છા ન રહે, તો ખુશીથી ઘરેણામાં રૂપિયા ખર્ચવા; પરંતુ એ સર્વ વાતોનો વિચાર કર્યા વિના ઘરેણામાં રૂપિયા વાપરવા અથવા બીજાં નકામાં ખર્ચોમાં પામમાત્રી કરવી એ આપણા જ પગમાં કુહાડી મારવા જેવું છે.

અમને તો કર્જનું નામ સાંભળતાં જ કંપારી છુટે છે. તેના

નામથી જ બ્હીક લાગે છે. એ એક એવી બલા છે કે જેની પાછળ તે પડે છે તેને ઘણી જ મુશ્કેલીથી પોતાના પંજામાંથી મુક્ત કરે છે. કર્ન કરવું એ પોતાનું પ્રમાણિકપણું ગુમાવવું અને અસત્ય તથા અપ્રમાણિકતાને ખરીદી લેવા સમાન છે.

કર્ન કરનાર માણસ હમેશા લેણદારોને વાયદા કર્યા કરે છે પણ તેનાથી કદિ પણ વાયદાસર પૈસા ચુકવી અપાતા નથી. તે દરેક બાબત-માં હલકો પડતો જાય છે અને પોતાનું સધળું માન ગુમાવી બેસે છે.

એટલા માટે આપણે કદાપિ કર્ન કરવું ન જોઈએ. જૂએ મરી જવું સાઈ છે, પણ કર્ન કરીને પેટ ભરવું સાઈ નથી. આપણે જેટલું કમાતા હોઈએ તે પ્રમાણે જ ખર્ચ કરવું જોઈએ. આવક ઉપરાંત કદાપિ ખર્ચ ન કરવું. એવો વિચાર પણ મનમાં લાવવો ન જોઈએ. કોઈ વસ્તુ ગમે તેટલી સસ્તી મળતી હોય પણ ઉધાર લેવી નહિ. સ્મરણમાં રાખજો, કે ઉધાર લેવાથી તમને કદી પણ કોઈ વસ્તુ સસ્તી મળવાની નથી. તમે આટલા દિવસમાં રૂપિયા આપશો એ દુકાનદાર સારી પેઠે જાણે છે. તેથી એ તેટલા દિવસનું વ્યાજ ચઢાવીને જ તમને કિંમત કહે છે. કોઈ કોઈ વહેપારી છ છ મહિનાને માટે ઉધાર કપડાં આપે છે અને ઘણા લોકો રાજી થઈને તેની પાસેથી માલ લે છે. પણ તેઓ એમ નથી સમજતા કે આમાં આપણને નુકસાન છે. તેઓને એક રૂપિયાના સવાયા કે દોઢા રૂપિયા આપવા પડે છે. કોઈ વસ્તુ ઉધાર નહિ લેવા માટે તથા કોઈ ગમે તેટલી લાલચ દેખાડે છતાં પણ આપણા વિચારોને મક્કમપણે વળગી રહેવા માટે આપણે દૃઢ સંકલ્પ કરવો જોઈએ.

વળી આ વાત પણ ખાસ યાદ રાખવી જોઈએ કે આપણી આવક એટલી બધી અલ્પ હોય અને આપણે મનગમતી વસ્તુ પ્રાપ્ત

કરવાને અસમર્થ હોઇએ તો આપણે આપણા મનને કામુમાં રાખવું જોઈએ અને તે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાને સતત ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ. એ મુજબ કરવાથી અવશ્ય એક દિવસ આપણી મનોકામના પૂર્ણ થઇ જશે. ધારો કે, આપણી આવક મહિને દિવસે ફક્ત દશ જ રૂપયા છે, જેથી મહામુશ્કેલીથી આપણે આપણું ગુજરાન ચલાવી શકીએ છીએ. એવી અવસ્થામાં આપણે કદિ પણ લગ્ન કરવું ન જોઈએ. જ્યારે આપણે જ આપણું ગુજરાન મહામુશ્કેલીથી ચલાવી શકીએ છીએ, ત્યારે આપણી સ્ત્રીનું કેવી રીતે ચલાવી શકીશું ? પછી થોડા દિવસોમાં જો બાળકો થયાં, તો શું કરીશું ? આપણાથી તેમના નિર્વાહ ચલાવી શકાશે નહિ તેમ જ તેઓને કેળવણી પણ અપી શકાશે નહિ. પરિણામ એ આવશે કે તેઓ ઘેર ઘેર અન્ન માંટ ટવળ્યા કરશે, અને અંતે ચોર અથવા લૂટારા બનશે, અને સમસ્ત કુટુંબને તથા દેશને કલંકિત કરી મૂકશે. જો આપણે બાળતા હોઇએ કે આપણો પુત્ર મૂર્ખ છે અને કંઈ કમાતો નથી, તો આપણે કદિ પણ તેનું લગ્ન કરવું ન જોઈએ. હમણાં તો તે પોતે જ માળ્યાપ ઉપર તથા દેશ ઉપર ભારરૂપ છે, એવી અવસ્થામાં તેની સ્ત્રી પણ ભારરૂપ થઇ પડશે અને એ બિચારીનું જીવન ઘણું જ દુઃખમય થઇ પડશે.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

કર્જ-રૂપું.

૧. હિસાબ રાખ્યા સિવાયનો વ્યવહારે નિરર્થક તથા દુઃખમય છે.
૨. કર્જ એક દુષ્ટ બધા છે. એ અસત્યતા, નીચતા, કુટિલતા,

ધત્તાદિની માતા છે. ગમે એવા આબરૂદાર માણસને પણ ક્ષણવારમાં અપમાનિત કરી નાંખતાં તેને વાર લાગતી નથી.

૩. સંસારનાં સઘળાં મનુષ્યોને જે શ્રેણીમાં જૂદાં કરી શકાય છે, એક તો જેઓ કર્ન કરે છે તે અને બીજાં જેઓ પૈસા ધીરે છે તે.

—વિકાસનાં વાક્ય.

*

*

*

*

જ્યારે લોકો કર્ન કરે છે ત્યારે એ બિચારાઓને એવી ખબર હોતી નથી કે, આપણે હાથે કરીને જ દુઃખ તથા આપત્તિનો ભાર માથે વહોરી લઇએ છીએ. ગમે તે કાર્ય માટે કર્ન કરવામાં આવે, પણ તે જ્યાંસુધી ચુકવી આપવામાં આવતું નથી ત્યાંસુધી કર્ન કરનાર માણસને સુખે નિદ્રા આવી શકતી નથી. તે તેને એક સેકંડને માટે પણ આરામ કરવા દેતું નથી. તેને રાત્રે સુખ નિદ્રા પણ આવતી નથી, તેમ પેટ ભરીને જમતો પણ નથી. તેમજ તેનાથી પોતાનાં બાળકોની જરૂરી-આતો પૂરી પાડી શકાતી નથી. એક વખત કર્ન કર્યું એટલે એમજ સમજી લેવું કે પોતે પોતાની મેળે જ બંધનમાં બંધાયા અને પોતાના હાથે જ સુખશાંતિ ગુમાવી દીધી.

જેઓની આવક ઘણી જ સારી હોય છે તેઓ પણ કેટલીક વખતે કર્નના બોજમાં જકડાઈ રહેલા જેવામાં આવે છે. કોણ જાણે એ કેવો દુષ્ટ રોગ છે કે કોઈને પોતાના પંજામાં લીધા પછી તેનો પીછો જ છોડતો નથી.

જેઓને ત્યાં મ્હોટી મ્હોટી જગીરો હોય છે, તેઓ પણ કર્નના બોજ તળે જકડાઈ રહેતા જેવામાં આવે છે. કોઈ દુષ્ટ વ્યસન કિંવા નકામા ખર્ચોને લીધે જગીરો ગિરો મુકી કર્ન કરે છે. પણ જ્યાં એક વખત કર્ન કર્યું કે પછીથી તેના પંજામાંથી તેનો છુટકારો થતો જ નથી. કર્ન ઓછું થવાને બદલે ઉલટું દિનપ્રતિદિન વધતું

જ નય છે અને તે છેવટે જગીરની કિંમત કરતાં પણ વધી જાય છે. એનું પરિણામ એ આવે છે કે છેવટે જગીર હાથમાંથી જતી રહે છે અને જેઓ ધનવાન કહેવાતા હતા તેઓ બિખારી જેવી હાલતમાં હાંદગી વ્યતીત કરે છે.

ઇતિહાસ ઉપરથી માલમ પડે છે કે મ્હોટા મ્હોટા માણસો પણ કર્નના બોજમાં જકડાયલા રહેતા હતા. મ્હોટાઈની સાથે કર્નને પણ જ નિકટનો સંબંધ છે. જગતને મ્હોટા માણસો ઉપર વિશ્વાસ આવે છે અને તેથી તેઓને પૈસા ધીરનાર ધણા માણસો મળી આવે છે. કર્ન કોને મળતું નથી? જેઓ સાધારણ સ્થિતિના છે અને જેના કોઈ વિશ્વાસ કરતું નથી તેઓને કોઈ પૈસા ધીરતું નથી. તેઓ જેવા આ જગતમાં જન્મે છે તેવા જ મરી જાય છે; તેઓને કોઈ ઓળખતું પણ નથી; પરંતુ દેવાદાર માણસનું નામ તો આખી દુનિયામાં નામાંકિત થઈ જાય છે. પુસ્તકો અને વર્તમાનપત્રોમાં તેઓનાં નામ પ્રકટ થાય છે. તેઓ વિષે તરેહ તરેહની ચર્ચા ચલાવવામાં આવે છે તેથી સઘળાની નજર તેઓ તરફ આકર્ષી રહે છે. તેઓ કેવા છે, તેઓનું આરોગ્ય કેવું છે, ઇત્યાદિ બાબતોના પ્રશ્નો થાય છે. અને જો કદાપિ તેઓ પરદેશમાં ચાલ્યા જાય તો સર્વ જણ તેમના પાછા ફરવાની રાહ જોયા કરે છે.

દુનિયાની કેવી વિચિત્ર દશા છે! બિચારા પૈસા ધીરનારાના માથે પણ આક્રમ જ છે. દરેક જણ તેને જ કઠોર હૃદયનો ગણે છે, અને કર્નદારને બધા ભલો તથા સીધો કહે છે. જ્યારે કોઈ કર્નદારથી લેણદારનું કર્ન ચુકવી અપાતું નથી અને તેના ઉપર કોર્ટમાં કેસ ચાલે છે ત્યારે કોઈ તેને એમ કહેતું નથી કે, તે શા માટે કર્ન કર્યું હતું? હવે ગમે તેમ કરીને ભરી આપ. પણ બિચારા પૈસા

ધીરનારને તો સૌ કોઈ એમજ કહે છે કે શા માટે પૈસા ધીર્યા હતા ? હવે જે આઠ આની કે ચાર આની મળે તે ઉપર જ સતોષ માની લે. માટે પૈસા ધીરવા એ પણ ઘણું જ ખરાબ છે.

ગમે તેમ હોય, લોકો ગમે તે કહે, પણ ખરી વાત કોઈ ખુપાવી શકતું નથી. કર્જ કરવું એ હલકામાં હલકું અને અત્યંત નીચ કૃત્ય સમાન છે. કર્જદાર માણસના ખારણા પર હમેશાં શાહુકારનો માણસ તથા અદાલતનો ખેલીફ સમન લાઈને ઉભો રહે છે. કોઈ સ્ટેજ તેનું ખારણું ખખડાવે છે કે, તરત જ તેનું મોઢો શીકકું પડી જાય છે. એ વખતે તેના મિત્રો અને તેની સાથે મોજ મજામાં ભાગ લેનાર સાથીદારો તેની તરફ ઉઘી નજરે જોતાં પણ નથી તેમજ તેની સાથે વાત સુઢાં પણ કરતા નથી. તેનું સઘળું માન માટીમાં મળી જાય છે. તેને બહાર નીકળતાં શરમ આવે છે અને ઘરમાં બેસી રહીને કંઈ એન પડતું નથી. તે મિનજી તથા ચિડીયા સ્વભાવનો થઈ જાય છે, અને જીવનનો આનંદ ગુમાવી બેસે છે. તેને હમેશાં રૂપિયાની ઘણી જ જરૂર રહ્યાં કરે છે, પરંતુ પાછલું દેવું પતાવેલું નહિ હોવાથી તેને કોઈ એક પૈસો પણ ધીરતું નથી. તે હમેશાં જીઠાં બહાનાં બતાવ્યા કરે છે તેથી કોઈને તેના પર વિશ્વાસ આવતો નથી. તે પોતાની સ્વતંત્રતા ગુમાવી બેસે છે તથા તેની દશ ઘણી જ શોચનીય થઈ જાય છે. તે હમેશાં એવું જ ઈચ્છ્યાં કરે છે કે જો કોઈ બીજો માણસ પૈસા ધીરે તો પહેલાનું દેવું એકદમ પતાવી દઉં. એ પ્રમાણે કરવાથી થોડા દિવસો સુધી કદાપિ નીરાંત જેવું થશે, પરંતુ તે ક્યાં સુધી ? એક દિવસે તો જરૂર ઘરખાર લિલામ કરવાં પડશે અથવા પોતાને જોલખાનાની સફર કરવી પડશે.

હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે જ્યારે કર્જ એવી ખરાબ વસ્તુ છે,

ત્યારે તેનાથી બચવા સાર આપણે શું કરવું જોઈએ ? તથા આપણે કેવી રીતે આપણી સ્વાધીનતા તથા પ્રતિષ્ઠાનું રક્ષણ કરી શકીએ એનો ફક્ત એક જ ઉપાય છે કે જે અમે પાછલા પ્રકરણમાં જણાવી ગયા છીએ. અર્થાત આપણે આપણી આવકને અનુસરીને જ ખર્ચ કરવું જોઈએ. આવક કરતાં એક કોડી પણ વધારે વાપરવી અયોગ્ય છે. પરંતુ આપણે એ સહમજતા નથી. આપણે આવકની બિલકુલ પરવા રાખતા નથી અને ખર્ચ કેટલું થાય છે તેનો હિસાબ પણ રાખતા નથી. મરજી પડે છે તેટલું ઉધાર લઈને ખર્ચ નાંખીએ છીએ. સમાજમાં ખોટા ડોળ ધારણ કરવા માટે કેટલાએ રૂપિયા નકામા ખર્ચા ઉરાડી નાંખીએ છીએ, તેથી આપણને કશો લાભ થતો નથી. આપણે આપણી અજ્ઞાનતાને લીધે એવું માનીએ છીએ કે ભવકાબંધ રહેવાથી અને જ્ઞાતિવાળાઓને મ્હોટાં મ્હોટાં જમણા આપવાથી જ આપણું નામ થાય છે તથા મ્હોટાઈ વધે છે. પરંતુ ઈંગ્રેજીમાં એક કહેવત છે કે, “મૂર્ખ ખબડાવ્યા કરે છે અને ચતુર-જણ ખાધા કરે છે.”

આપણે કદિ પણ કોઈ વસ્તુ ઉધાર લેવી નહિ, તેમજ દુકાનદારે પણ કોઈ વસ્તુ ઉધારે વેચવી નહિ. જ્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી ઉધારને તો તિલાંજલી જ આપવી, અને દરેક વસ્તુ રોકડેથી જ ખરીદવી જોઈએ. ઉધારમાં એવું અદ્દલત જાડુ છે કે જરૂર વિનાની વસ્તુઓ પણ લેવાઈ જાય છે. ‘ક્યાં રોકડા પૈસા આપવાના છે, ત્યારે આવશે ત્યારે વળી આપી દઈશું,’ એ વિચાર જ આપણા કેટલાક નકામા ખર્ચોનું મુખ્ય કારણ થઈ પડે છે. દરેક વસ્તુ રોકડા પૈસા આપીને લેવાથી લાભ એ થાય છે કે આપણને જે ખાસ અગત્યની વસ્તુ હોય તે જ લેવાય છે. એ મુજબ કરવાથી કદાપિ હાનિ

ભોગવી પડતી નથી.

ઉધાર તથા કર્ન કરવાની ખરાબ કુટેવ મૂર્ખ તથા ગરીબ લોકોમાં જ હોય છે, એટલું જ નહિ પણ જેઓ મોટા વિદ્વાન તથા બુદ્ધિ-માન પુરૂષો કહેવાય છે તેઓમાં પણ એ દુષ્ટ આદતે ધર ધાલેલું હોય છે. તેઓ ‘પરોપકારે પાણિદત્ત્ય’ની નીતિ ગ્રહણ કરી બીજા-ઓને ઉપદેશ આપે છે, પરંતુ પોતે તેથી ઉલટો જ માર્ગ ગ્રહણ કરે છે. ઇતિહાસ તે વિષેની સાક્ષી પુરે છે. વિશ્વવિખ્યાત ઉપદેશક એકનના નામથી કોણ અજાણ્યું છે ? એના તત્ત્વજ્ઞાન અને સિદ્ધાંતને કોણ માનતું નથી ? પરંતુ એનું જીવનવૃત્તાંત સાંભળીને હૃદય ધ્રુજ ઉઠે છે. એવો વિદ્વાન પુરૂષ હોવા છતાં પણ તેણે કરકસરનો અભ્યાસ કર્યો નહિ. તે હમેશાં નકામાં ખર્ચો કરીને કર્નનો બોજો માથે ચડાવતો જ ગયો. લેણદારોનું લેણું ચુકવી આપવા સાર તથા પોતાનું બાદ-શાહી ખર્ચ પૂરું પાડવા સાર છેવટે તેણે લાંચ સુધ્ધાં લેવાનું પસંદ કર્યું. પરંતુ પાપ કદાપિ છુપું રહી શકતું નથી. તે લાંચ લે છે, એવું તેના દુશ્મનોના જાણવામાં આવ્યું; અને એના પાપનો ઘડો ફૂટી ગયો. તેમણે તરત જ તેને દોષિત દરાવ્યો અને એઆખર કરી તેના જીવનને નષ્ટ બ્રષ્ટ કરી નાંખ્યું.

બિચારો એકન (Bacon) ફક્ત તત્ત્વજ્ઞાની હતો. એ પોતે હિસાબ કિતાબ અથવા તો લેણદેણમાં વધારે જાણતો નહોતો. તેથી તેનાથી એવી ભૂલ થાય એ સંભવિત છે, પરંતુ અધિક આશ્ચર્ય પામવા જેવું તો મિસ્ટર પિટ (Mr. Pitt) ના સંબંધમાં છે. જે કે તેણે અત્યંત આપત્તિકાળમાં પણ રાષ્ટ્રીય ધનનું રક્ષણ કર્યું હતું અને એક અવસ્થા રાખી હતી, પરંતુ તે પોતે હમેશાં કર્નના બોજ તળે કચડાયેલો રહેતો હતો. હજારો રૂપિયાની આવક છતાં પણ તે

કર્જના દુષ્ટ પંચામાંથી મુક્ત થઇ શક્યો નહિ. એના ધરતું ખર્ચ એટલું બધું તો વધી ગયું હતું કે, એક લાખ રૂપિયાનું વર્ષાસન મળતું હતું, તોપણ તેનું પૂરું થઈ શકતું નહોતું. તેના મૃત્યુ પછી તેની જ્ઞાતિ-વાળાએ તેના તરફથી છ લાખ રૂપિયાનું દેવું ચુકવી આપ્યું.

લોર્ડ મેલવિલ (Lord Melville), ફોક્સ (Fox), શેરીડન (Sheridan), બાયરન (Byron), કૂપર (Cowper), ગ્રીન (Green), પીલ (Peele), માર્લો (Marlow), બેન જોન્સન (Ben jonson), બર્ન્સ (Burns), ગોલ્ડ સ્મિથ (Gold smith), સર વોલ્ટર સ્કોટ (Sir Walter Scott) આદિ અનેક મ્હોટા મ્હોટા વિદ્વાનો, લેખકો અને કવિઓની પણ એવી જ દશા હતી. બેલુદારો ઉધરાણી કરી કરીને તેઓનો જીવ ખાઈ ગયા અને તેઓને તોળાહ તોળાહ પોકરાવી છતાં પણ તેમણે પોતાની કુદરેલા સુધારી નહિ તેમજ મરણ પર્યંત પણ નકામાં ખર્ચોને ત્યજ દીધાં નહિં. આપણા દેશમાં પણ એવાં ઉદાહરણોની કંઈ ખોટ નથી.

જે કે એવા લોકોની સંખ્યા ઘણી મ્હોટી છે, પરંતુ કરકસરીમા માણસોની પણ કંઈ ખોટ નથી. દરેક દેશ તથા દરેક કાળમાં ઉદાત્ત માણસોની સાથે સાથે કરકસરીયા માણસો પણ હોય છે. શેક્સપિયરે (Shakspeare) કરજનું કદાપિ નામ સુધ્ધાં દીધું નહિ. ડૉક્ટર જોન્સન (Dr. Johnson)નું જીવન કરકસર તથા દુરસ્થિપણાનું એક ચિત્ર સમાન હતું. પાસે પૈસા નહિ હોવાથી તેણે સંકટ ઉપર સંકટો સહન કરવાનું કબૂલ કર્યું, ઘર વિના સડક ઉપર જ રાત્રિ ગાળવાનું તથા જૂપ્યા રહેવાનું પસંદ કર્યું; પરંતુ કર્જ કદાપિ કર્યું નહિ. પ્રથમથી જ ગરિબાણે તેને પોતાના પંચામાં લઈ લીધા હતા, પરંતુ તે કદિ પણ તેની પરવા કરતો નહોતો. લેકો પોતાને

શું કહેશે, બીજા લોકો કેવા રહે છે, ઇત્યાદિ બાબતો વિષે તેને સ્વપ્ન-માં પણ વિચાર આવતો નહોતો. તે સારી પેઠે જાણતો હતો કે, માણસે કદિ પણ પોતાના ગળ ઉપરાંત ખર્ચ કરવું ન જોઈએ. એ પ્રારંભિક દુઃખોએ જ તેના હૃદયમાં પ્રેમ તથા સહાનુભૂતિ ઉત્પન્ન કરી હતી. તે ભયંકર વિપદની વખતે પણ પોતાના કરતાં વધારે ગરીબોને મદદ કરવાનું પોતાનું મુખ્ય કર્તવ્ય ગણતો હતો.

ડૉક્ટર જનસને એક વખત પોતાના મિત્રને કર્જ વિષે લખ્યું હતું કે,—“લૂલથી પણ કદાપિ કર્જ કરતા નહિ. એને એક આપત્તિ સમાન જ માની લ્યો. હમેશાં પોતાની આવક કરતાં ઓછું ખર્ચ કરો. ન્હાનાં ન્હાનાં કર્જ ન્હાની ન્હાની ગોળીઓ જેવાં છે કે જે ચારે તરફથી તમારી પર આવી પડે છે. તમે કદાપિ તેનાથી બચી શકતા નથી. ગમે તે ઠંકાણે તમને જરૂર ધા પડશે જ. મ્હોટાં મ્હોટાં કર્જ ગોળા જેવાં છે જે ગરબડ તો ધણી કરે છે પણ નુકસાન બહુ કરતાં નથી. પ્રથમ તમારે ન્હાનાં ન્હાનાં કર્જ ચુકવી દેવાં જોઈએ, અને પછી શાંતિથી મ્હોટાં ચુકવવાની ચિન્તા કરો. જો તમે શાંતિ તથા સંતોષથી રહેશો અને આવક કરતાં કદિ પણ વિશેષ ખર્ચ કરશો નહિ, તો તમને કદિ પણ ડૉક્ટર લાગશે નહિ.”

દરેક માણસનું કર્તવ્ય છે કે પોતાની આવક તથા ખર્ચનો ખરાબર હિસાબ રાખો. મહિનાની આખરે થોડું ઘણું પણ પોતાના બચાવેને માટે બચાવી બેંકમાં ભરી આવો. લેખકો તથા કવિયોએ તો આ બાબત ખસ સ્મરણમાં રાખવી જોઈએ. જો તેઓ આંખો મિચીને ખર્ચ કરે જશે, તો જરૂર તેઓ કર્જદાર થઈ જશે. પછી સમાજ તથા કાળને દોષ દેવાથી કંઈ પણ લાભ થશે નહિ. જેવું કરશે તેવું ફળ મળશે. થેકરે (Thackeray) લખ્યું છે કે, “જો

કોઈ માણસ પોતાની આવક કરતાં વિશેષ ખર્ચ કરે તથા લીધેલા રૂપિયા ચુકવી આપે નહિ, તેને તરત જ જલખાનામાં નાખવો જોઈએ. પછી બલે તે વકીલ હોય, લેખક હોય અથવા કવિ હોય, ગમે તે હોય. ” થેકરેનું આ વાક્ય જો કે ઘણા જણને ખરાબ લાગ્યું હશે, પરંતુ તેની સત્યતા વિષે સ્હેજ પણ સંદેહ નથી.

અમે સમાજ તથા દેશ ઉપર ઉપકાર કરીએ છીએ એમ સહમતીને લેખકોએ મરજી પ્રમાણે ખર્ચ કરવું ન જોઈએ. અલપત જો કે સમાજ તેમની કૃતજ છે, પરંતુ તેથી કરીને તેઓ યથેચ્છ સામાજિક અપરાધો કરે જાય અને સમાજ મુંગે મ્હોંચે તે જોયા કરે એવું ખની શકે નહિ. સમાજ તથા પોતાની જાતને ખાતર આપત્તિકાળને માટે થોડું ઘણું બચાવી રાખવાની ઘણી જ જરૂર છે. તેમણે દેશને તથા સર્વ પુરૂષોને જરૂર મદદ કરવી જોઈએ. પરંતુ સર્વથી ઉત્તમ એ છે કે તેમણે પોતે જ પોતાને મદદ કરવી જોઈએ.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

ધન તથા દાન.

૧. સંસારમાં એવા ઘણા આજસુ માણસો હોય છે કે, જેમને નોકરી કરીને મેળવેલા એક રૂપિયા કરતાં પણ બીજા માગી પ્રાપ્ત કરેલો એક પૈસો વિશેષ પ્રિય લાગે છે.

૨. જો કે તમારી પાસે ધન છે, પરંતુ તમને તેના સદુપયોગ કરતાં આવડતું નથી, તો એ ધન તમારે માથે એક બોજ સમાન છે, જે બોજો મૃત્યુ પછી જ ઉતરશે.

૩. બોટી રીતે પૈસા પ્રાપ્ત કરીને દાન કરવું તેના કરતાં ન જ કરવું એ અધિકં કિતમ છે.

—વિદ્વાનોનાં વાક્ય.

*

*

*

*

દાતાર તથા દયાળુ થવા માટે ઓછું ખર્ચ કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. ઓછું ખર્ચ કરવાથી કેવળ આપણને જ નહિ, પરંતુ બીજા લોકોને પણ ઘણો લાભ થાય છે. આપધાલય, શિક્ષાલય, અનાથાશ્રમ, તથા વિધવાશ્રમ આદિ જે જે 'સાર્વજનિક સંસ્થાઓ' સ્થાપિત થાય છે, એ તેનું જ શુભ પરિણામ છે.

જો પાસે પૈસા ન હોય તો બીજાઓનું ભણું કરવાનું તો એક તરફ રહ્યું પણ પોતાનું જ ગુજરાન ચર્ધ શકતું નથી. એવી અવસ્થામાં આંધળાં, લુલાં તથા વિધવાઓને સહાયતા ક્યાંથી આપી શકાય વા? સંસારમાં ઘણાં મનુષ્યોની એવી તો કઢંગી સ્થિતિ હોય છે કે, એ બિચારાઓને પેટ પૂરતું ભોજન પણ પ્રાપ્ત થતું નથી. જેઓને રહેવાને મકાન મળતું નથી તથા પહેરવાને વસ્ત્રો હોતાં નથી, એવા લોકોને સહાયતા આપવી, ભૂખ્યા લોકોને ભોજન કરાવવું, આંધળા, લુલા, લંગડા તથા સંકટમાં સપડાયેલા માણસોને ઉગારવા, તથા અજ્ઞાન-અભણ પુરુષોને જ્ઞાન આપવું એ મનુષ્ય માત્રનો મુખ્ય ધર્મ છે. જેઓના હૃદયમાં પ્રેમનો અલ્પ પ્રવાહ પણ વહે છે, જેઓના હૃદયમાં ઈશ્વર પ્રત્યે રહેજ પણ શ્રદ્ધા હોય છે, તેઓ દયાળુતા તથા પરોપકારતાથી કદાપિ વિમુખ થતાં નથી. દરેક માણસનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે કે, તે પોતે પોતાનાથી બની શકે તેટલું બીજાનું ભણું કરે. સમાજ એ અનેક માણસોની મંડળી છે, એથી જ્યાં સુધી સમાજનો પ્રત્યેક માણસ પોતાની ઉન્નતિ કરી શકતો નથી, ત્યાંસુધી સમાજની કદિ પણ ઉન્નતિ ચર્ધ શકતી નથી.

જો સમાજનો એક પણ માણસ નિર્ધન અથવા અસહાય હોય અને સમાજનું તેની તરફ લક્ષ્ય ન હોય, તો એમ જ સ્હમજવું જોઈએ કે હજી સમાજ નીચી દશામાં જ છે—તેની ઉન્નતિ થઈ નથી. સમાજની ઉન્નતિને માટે સમાજના પ્રત્યેક સભાસદે પોતાની અને પોતાના પરિવારની તથા પોતાના જાતિબંધુઓની ઉન્નતિ કરવાની તથા તેમની સાથે સહાનુભૂતિ રાખવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

ખીજાઓનું બહું કરવા માટે મનુષ્યે ધનવાન જ હોવું જોઈએ, એવી કંઈ ખાસ જરૂર નથી. પરોપકારને માટે ધનની મદદ કરવી એ અગત્યનું કામ છે. કેટલાયે એવા માણસો થઈ ગયા છે કે, જેઓની પાસે ધનનું નામ નિશાન પણ નહોતું, પરંતુ પરોપકારમાં તેઓ લાખોપતિ તથા કરોડપતિઓથી પણ ચઢી ગયા હતા. તેઓ એવાં એવાં અખંડ કીર્તિંકર કાર્યો કરી શક્યા છે કે, જે આખૂટ સક્ષમીના સ્વામી પણ કરી શક્યા નથી. એવાં માણસોનાં અસંખ્ય દર્શાંતો ઇતિહાસ આપણને પૂરાં પાડે છે. પ્રત્યેક યુગ, પ્રત્યેક કાળ અને પ્રત્યેક દેશમાં એવા મહાત્મા પુરૂષોએ જન્મ ધારણ કરી પોતાના સદ્ગુણેશ તથા બાહુબળથી સંસારનું બહું કરેલું છે. જે જે મહાત્મા પરોપકારી પુરૂષો પેદા થયા, તે તે પ્રાયઃ સર્વ ધનહીન હતા. તેમણે કેવળ ધન આપીને અસહાય પુરૂષોને જ સહાયતા કરી નથી; પરંતુ પોતાની મધુર ઉપદેશપૂર્ણ વાણીથી તેઓને એવા એવા માર્ગ દેખાડ્યા કે, જે દ્વારા અસંખ્ય પુરૂષો આજસને ત્યાગ કરી શ્રમ, સાહસ તથા ઉદ્યોગને શરણે જઈ સ્વાવલંબનનો પાઠ શિખ્યા, અપવ્યયી અસંયમી પુરૂષોએ પોતાની વિષયવાસનાઓને તિલાંજલી આપી દઈ આત્મકલ્યાણને માટે ઉત્તમ ચારિત્ર ધારણ કર્યું. ઇસુ, ગૌતમ, મહાવીર આદિ મહાન ધર્મદાતા પુરૂષો એ મહાત્માઓમાંના જ

હતા. એજ પ્રમાણે જેટલા મોટા મોટા તત્ત્વવેતા, વિદ્વાન, વિજ્ઞાનવારિધિ આ સંસારમાં થયા, તે સધળા ધનહીન હતા; પરંતુ તેઓએ પોતાના બાહ્યબળથી જનસમૂહના હિતાર્થે અનેક વિદ્યાલય, પુસ્તકાલય વગેરે સ્થાપ્યાં તથા પુસ્તકો પ્રકટ કરીને સંસારને અતિ-શય લાભ કર્યો. વૉટ, ન્યૂટન, આયાર્ય હેમચન્દ્ર, કબીર, રામદાસ, તુકારામ, ઇશ્વરચન્દ્ર વિદ્યાસાગર, સર સૈયદ અહમદ, દયાનંદ સરસ્વતી આદિ એ મહાત્માઓમાંના જ હતા. અઘાપિ પણ મિસિસ એની-બ્રીસાન્ટ આદિ અનેક વ્યક્તિ વિદ્યમાન છે, જેઓ પોતાની વિદ્યા વડે સમસ્ત સંસારનું ભલું કરી રહી છે. ચોડાક સમય પહેલાં યુરોપમાં ડોક્ટર ડાન નામનો એક પુરુષ થઈ ગયો છે. પ્રથમ તે અત્યંત ગરીબ અવસ્થામાં હતો, પરંતુ પાછળથી તેની આવક વધી ગઈ હતી. તેણે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે, મારી આવક કંઈ નકામાં કાર્યોમાં ખર્ચ કરવા સાડ વધી નથી, પરંતુ પરમાત્માએ મારી આવક એટલા માટે જ વધારી છે કે એથી હું મારા સહધર્મીઓ તથા જાતિબંધુ-ઓનું કંઈક ભલું કરું. એવા વિચારનો અંતઃકરણમાં ઉદ્ભવ થવાથી તે પોતાની આવકમાંથી પોતાના ખર્ચ જેટલી રકમ કાઢી લઈને અવશેષ રહેલી સર્વ આવક ગરીબ લોકોને માટે ખર્ચ નાંખતો હતો, અને ખર્ચ પણ એવી રીતે કરતો હતો કે કોઈના જાણવામાં પણ આવતું નહોતું. તે એવું માનતો હતો કે, ખીજાઓને કહીને કોઈને મદદ કરવી એ મદદ કરેલી કહેવાય નહિ, કિંતુ પોતાની મોટાઈ દેખાડી કહેવાય. બ્યારે ખીજાઓને સહાયતા કરવી એ આપણા ધર્મ છે, ત્યારે એ સ્હમજી શકાતું નથી કે ખોટી ખ્યાતિને ખાતર લોકોમાં પોતાનાં તુચ્છ કાર્યોને પ્રકટ કરી પોતાનાં કરેલાં કાર્યો ઉપર શા માટે પાણી ફેરવવું. જે લોકો ખ્યાતિને ખાતર નહિ, પણ પોતાનું કર્તવ્ય સ્હમજીને ઇચ્છા-

થી કંઈ શુભ કાર્ય કરે છે, તેઓના ઉપર જ પરમાત્મા પ્રસન્ન થાય છે. એવા અભિપ્રાયથી કેટલાયે કેદીઓને તેણે રૂપિયા આપીને કેદમાંથી મુક્ત કરાવ્યા, કેટલાયે જાણુને વાંચતાં લખતાં શિખવડી વિદ્યાન બનાવ્યા અને કેટલીયે અનાથ વિધવાઓ તથા આશ્રયહીનોને ગુમદાન દબને તેઓનું પાલન પોષણ કર્યું. તેણે એ કાર્ય માટે એક ખાસ નોકર રાખ્યો હતો અને તેની મારફતે જ્યાં કોઈનું સહાયતાની આવશ્યકતા હોય ત્યાં તે તરત જ યોગ્ય મદદ મોકલાવતો. એક વખત તેનો એક મિત્ર અમુક કારણથી નિર્ધન થઈ ગયો. એ વાત તેના જાણુવામાં આવી કે, તરત જ તેણે તેને ધેર ૧૫૦૦ રૂપિયા મોકલાવી આપ્યા. તેના મિત્રે તે સેવાની ના પાડી, પરંતુ તેણે આગ્રહ પૂર્વક કહ્યું કે, “પ્રિય બન્ધુ, હું જાણું છું કે ઉદરનિર્વાહ અર્થે તારે કંઈ જરૂર નથી, પરંતુ મારો મિત્ર જે એક વખત ધનવાન હતો અને તેણે પોતાની સારી સ્થિતિમાં અનેક દુઃખી મનુષ્યોને સહાયતા કરી હતી, તે નિર્ધન અવસ્થામાં રહે, એ મારાથી સહન થઈ શકતું નથી. હું વિનંતી કરું છું કે, તું આ અલ્પ ભેટનો સહર્ષ સ્વીકાર કરી લે.”

ધૈર્યવંદ્ર વિદ્યાસાગર પણ એવા જ હતા. જ્યાં તેમના સાંભળવામાં આવતું કે, અમુક માણસ કર્મના બોળ તળે ક્યયાય છે—તેનાથી કર્મ ચુકવી અપાતું નથી—કે તે તત્કાળ ગુમ રીતે તેનું કર્મ ચુકવી આપતા હતા.

એવું જાણાય છે કે આપણે રૂપિયાની પ્રશંસા કરવામાં અતિશય યુક્તિ કરીએ છીએ. આપણે રૂપિયાને સર્વ શક્તિમાન સહમજાએ છીએ. આપણે માનીએ છીએ કે રૂપિયાની બરાબર સંસારમાં કોઈ પણ વસ્તુ નથી. રૂપિયા વડે જ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકે છે; તેથી દરેક કાર્યને માટે રૂપિયા એકઠા કરીએ

છીએ. પાપી દુરાચારી પુરૂષોને સુધારવા માટે પણ રૂપિયાની આવશ્યકતા ગણીએ છીએ. પરંતુ સત્ય એ છે કે એ બાબતમાં રૂપિયા વડે કંઈ પણ થઈ શકતું નથી. દુષ્ટ-દુરાચારી પુરૂષોને સુધારવા સાર રૂપિયાની જરૂર નથી. એ માટે તો સદાચાર અને સંસ્કારિત્રની અત્યંત આવશ્યકતા છે. 'ધન' વડે જાતિમાં કોઈ પણ મહાન પરિવર્તન થઈ શકતું નથી. લોકોને અસંયમ, અધર્મ અને અરદ્દશીતામાંથી ઉગારવા માટે તથા તેઓને ઉત્તમ ઉપાયો દ્વારા સુખ સંપાદન કરવાને માટે શુદ્ધ અંતઃકરણ, નિઃસ્વાર્થ આત્મત્યાગ અને કઠિન પરિશ્રમની આવશ્યકતા છે. નિઃસંદેહ રૂપિયાથી થોડી ધણી સહાયતાથી મળી શકે છે, પરંતુ રૂપિયા પોતે કંઈ પણ કરી શકતા નથી. મહાત્મા પાસે અડધા રોમ દેશમાં ખ્રિસ્તી ધર્મનો પ્રચાર કર્યો હતો, તો પણ તે પોતે ડેરા તાંબુઓ ખનાવીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો, દાન કરનાર ધનવાનો કરતાં સત્ય-પરાયણ, ધર્મનિષ્ઠ અને શુદ્ધ હૃદયના મનુષ્યોની અધિક આવશ્યકતા છે.

જ્યાં જુઓ ત્યાં લોકો રૂપિયાને સર્વથી ઉત્તમ અને શ્રેષ્ઠ વસ્તુ ગણે છે. કોઈ કોઈ ઠેકાણે તો વળી રૂપિયાને સાક્ષાત્ લક્ષ્મીદેવી કહીને આરાધ્ય દેવ તુલ્ય પુજે છે. ભારતવર્ષમાં તો દિવાળીને દિવસે ઘેર ઘેર લક્ષ્મીની પૂજા થાય છે. ચાહુદી તથા ચુનાની લોકો પણ રૂપિયાની પૂજા કરતા હતા. ન્હાનાં બાળકથી કે વૃદ્ધ પુરૂષ પર્યંત પ્રત્યેક વ્યક્તિ રૂપિયાનું નામ સાંભળતાં જ મનમાં ફૂલાઈ જાય છે. રાત દિવસ રૂપિયા ઉપર જ દૃષ્ટિ રહે છે. રૂપિયા જ ધન છે. રૂપિયાનું પ્રતિષ્ઠાનું કારણ છે. જેની પાસે રૂપિયા હોય છે તે પોતાને સર્વ પ્રાપ્ત થયેલું સ્હમજે છે. જેની પાસે નથી હોતા તે હમેશાં પ્રાપ્ત કરવાની જ ધૂનમાં મગ્યા રહે છે. જ્યાં કોઈ એ આસામી

એકલા થાય છે અને કોઈ સહામેથી નાથ છે ત્યારે પ્રથમ એ પ્રશ્ન થાય છે કે એ કાણ છે? એની આવક શું છે? જો તમે કહેશો કે એ એક સજ્જન ધર્માત્મા પુરુષ છે, તો કોઈ તેની તરફ ઝાંખીને જોશે પણ નહિ; કહેશે કે, જવા દો, એવા તો સેંકડો ભમ્યા કરે છે. પરંતુ જો તમે એમ કહેશો કે એ મોટો ધનવાન છે, એને ત્યાં લાખો અને કરોડો રૂપિયાની સંપત્તિ છે, તો દરેકની દૃષ્ટિ તેની તરફ જશે. લોકો આગળ વધી વધીને તેને જોશે. ઇંગ્લાંડમાં એક સમય એવો હતો કે ધનવાનને પોતાની સહામેથી જતો જોવાને માટે સડક ઉપર સેંકડો માણસો ભેગા થઈ જતા હતા. એવી જ દશા આ દેશની અઘાપિ પર્યંત છે. જ્યાં લોકોના સાંભળવામાં આવે છે કે, આજ અમુક રાજા અથવા મહારાજા નિકળશે, કે કલાકો પહેલાં રસ્તા ઉપર લોકોનાં ટોળેટોળાં ભેગાં થવા માંડે છે.

રૂપિયાતું નામ સાંભળતાં જ લોકોના મોંમાં પાણી ભરાઈ જાય છે. રૂપિયાને માટે જુદું બોલતાં તથા ચોરી કરતાં જરા પણ અચકાતા નથી તથા જીવનના સઘળા ઉદ્દેશોને અને પોતાની જાંદગીને પણ અર્પણ કરવામાં શંકા થતી નથી. સેંકડે નેવું બંદે એથી પણ અધિક મનુષ્યો રૂપિયાની જીમમાં એવા તો બેશુદ્ધ રહે છે કે તેઓને સંસારમાં શું થાય છે, તેની ખબર પણ હોતી નથી. તેઓ રાત દિવસ રૂપિયાની ધૂનમાં જ તક્ષીન થઈ રહે છે. તેઓને ક્યાંથી ખબર પડે કે અમારા કેટલા ભાઈઓ અત્રના એક દાણા માટે તરફડે છે અને કેટલાં જાણુ રૂપિયાના અભાવથી અજાન અવસ્થામાં પડી રહ્યા છે. તેઓને પોતાનાં વૈભવવિલાસો અતિપ્રિય છે. તેમના જીવનનો ઉદ્દેશ (Eat, drink and be merry) અર્થાત્ ખાવું પીવું અને આનંદ કરવો એ જ હોય છે. કોઈક જ

એવો ધનવાન હશે કે જે ધનનો બોજો શિર ઉપર ઉપાડવા છતાં પણ સંયમી અને પરિશ્રમી હોય. નહિ તો ઘણાખરા આળસુ, અસંયમી અને ભોગવિલાસપ્રેમી હોય છે.

એક અનુભવી વિદ્વાનનું કહેવું છે કે જો ધનને લીધે મનુષ્ય મનુષ્યને ભૂલી ન જાય, તો સંસારમાંથી અડધું પાપ એકદમ પલાયન થઈ જાય. જો સ્વામી પોતાના સેવક સાથે સહાનુભૂતિ રાખે તથા સેવક સ્વામી પ્રત્યે પ્રેમભાવ રાખે, તો આપણને કંઈ પણ કહેવાની તક મળે જ નહિ. ધનવાનોનું કર્તવ્ય છે કે, પોતાનાથી થઈ શકે તેટલું પોતાના નોકરોનું ભણું કરવામાં સહેજ પણ વિલંબ ન કરવો પોતાની આવકમાંથી થોડી ઘણી રકમ જનસમૂહના હિતાર્થે અને વિશેષ કરીને પોતાને ત્યાં કામ કરનારાઓના હિતાર્થે, વિદ્યાલય, પુસ્તકાલય, ઔષધાલય આદિ સ્થાપવામાં તથા સારાં જાહેર મકાનો અને સારી સડકો બંધાવવામાં ખર્ચ કરે. એ પ્રમાણે કરવાથી કેવળ તેઓ જ નહિ, પરંતુ તેમનાં પુત્ર પૌત્ર પણ જન્મ જન્માંતર પર્યંત તેમનો આભાર માનશે. તેમ જ સાથે સાથે સમાજ તથા દેશનું પણ કલ્યાણ થશે.

મનુષ્ય ગમે એટલું ધન પ્રાપ્ત કરે, પરંતુ તેની ધન-તૃપ્તિ કદાપિ તૃપ્ત થતી નથી. તે રાત્રિદિવસ વધારે ને વધારે ધન એકઠું કરવાની લાલસામાં લપટાયેલો રહે છે. તન તોડીને એક એક પૈસો ભેગો કરે છે અને એક પૈસાને માટે હલકામાં હલકું કાર્ય કરતાં પણ શરમંતો નથી. તેની પાસે એટલું બધું ધન એકઠું થાય કે તે પોતાની જાંઘીભરમાં ખચી પણ ન શકે, છતાં પણ તે બીજું વધારે પ્રાપ્ત કરવાની લાલસાને ત્યાગ કરતો નથી. એથી જણાય છે કે એનું કારણ કેળવણીની અછત છે. ધનવાનોને ઉચ્ચ શિક્ષણ મળતું નથી. તેઓ ધનના નિશામાં ચક્ચૂર હોવાથી પોતે

ભણતા નથી, એટલું જ નહિ પણ પોતાના પુત્રને ભણાવતા નથી. તેમને પુસ્તકો પ્રિય હોતાં નથી તથા સાહિત્ય પ્રત્યે પ્રેમ હોતો નથી. તેઓને તો ફક્ત લક્ષ્મીની જ લગની લાગેલી હોય છે. એના ઉપર જ તેઓ આસક્ત થઈ ગયેલા હોય છે. રૂપિયા જ તેમનો ધર્મ અને રૂપિયા જ તેમના આરાધ્ય દેવરૂપ હોય છે.

તેઓના હૃદયમાં રૂપિયાનું કંઈ એવું તો મહત્ત્વ હોય છે કે વિદ્યા, ધર્મ, નીતિ, આદિ સર્વ કંઈ તેઓની નજરમાં તુચ્છ જણાય છે. એથી તેઓ પોતાના પુત્રને શિક્ષણ આપવાનું અયોગ્ય ગણે છે. ધનવાનોના પુત્રો પ્રાયઃ ઉડાકે જ જોવામાં આવે છે. પિતા પેટે પાટા બાંધીને પૈસા એકઠા કરી મૂકી. જાય છે, અને પુત્ર પાણીની પેઠે ઉડાવી નાંખે છે. કોઈએ અક્ષરથાઃ સત્ય કહેલું છે કે 'રૂપિયાને પાંખો હોય છે.' એવાં અસંખ્ય ઉદાહરણો મળી આવે છે કે પ્રથમ પેઢીએ રૂપિયા કમાઈને ભેગા કર્યા, બીજીએ વ્યર્થ ખર્ચોમાં પાચમાલ કરી નાંખ્યા અને ત્રીજી પાછી હતી તેવી ને તેવી જ થઈ ગઈ. દાદાજી કમાયા, બાપે ઉરાડયું અને છોકરાએ ભીખ તથા ચોરી આદિ કર્મો કરીને ગુજરાન ચલાવ્યું! વેપારીઓની તો એવી અવસ્થા હમેશાં જોવામાં આવે છે કે જેઓ કાલે અમુક પેઢીઓ તથા કારખાનાઓના માલિક હતા; જેઓને ત્યાં લાખોની ઉચ્ચપાયલ થઈ રહી હતી, તેઓનું કાલ સ્હાંજે દેવાળું નીકળ્યું અને તેઓ દેવાળીઆ તથા કંગાલ થઈ ગયા !

વૃદ્ધાવસ્થામાં આનંદપૂર્વક દિવસો વિતાડવા સારૂ યુવાવસ્થામાં સમય અને રૂપિયાનો સદુપયોગ કરવાની ધણી જ જરૂર છે. પ્રત્યેક યુવકનું કર્તવ્ય છે કે, તે પોતે જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, કળાકૌશલ્યમાં નિપુણતા પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્યોગ કરે. આપણા જીવનકાળમાં કેટલોય સમય બ્યર્થ નષ્ટ થઈ જાય છે. જે આપણે એ સમય બ્યર્થ ન ગુમાવતાં ઇતિ-

હાસ આદિનું મનન કરવામાં અથવા તો કંઈક નવિન શોધ કરવામાં લગાડીએ તો સંસારનું બલું બલું થઈ શકે. રૂપિયા પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષાનો અંત યુવાવસ્થામાં જ આવી જવો જોઈએ. વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ રૂપિયા પ્રાપ્ત કરતાં રહેવું તથા તેને માટે સર્વ પ્રકારનાં સુખોને તિલાંજલી આપવી એ એક પરંતુ સમાન જીવન વ્યતિત કરવા જેવું છે. જે મનુષ્ય મરતાં મરતાં પણ રૂપિયાની લાલસાનો ત્યાગ કરતો નથી, તે જેવી રીતે બળદ તથા ગધેડાને મરતાં સુધી મળુરી કરાવે છે તેના જેવો છે. યુવાવસ્થા સખ્ત પરિશ્રમ કરવા સાફ છે; પરંતુ વૃદ્ધાવસ્થા એકાંતમાં શાંતિથી કોઈ એવા વિષય પર વિચાર કરવા સાફ છે કે જેથી સંસારનું બલું થાય અને આત્માનું કલ્યાણ કરી શકાય. જે કોઈ ધનવાન માણસ વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ રૂપિયાની લાલસા ન છોડે તો આપણે કહી શકીએ કે તેને સુખ કદાપિ મળશે નહિ. એનું જીવન દુઃખમય રૂપમાં બદલાઈ જાય છે. એ રાતદિવસ ઘંટીની માફક ઘસાયા કરે છે. એથી સંભવ છે કે એનું ધન દરરોજ વધતું જાય, પરંતુ એવા ધનથી શું લાભ ? તે એ ધનને ભોગવી શકતો નથી અથવા ખર્ચી શકતો નથી. તેનું ધન લાભદાયક થવાને બદલે ઉલટું ચિન્તા તથા આપાત્તનું કારણ થઈ પડે છે. એ મનુષ્ય ખરેખર જ લાલચનો ગુલામ બની જાય છે. લાલચને વશ થઈને નીચમાં નીચ કાર્ય કરતાં પણ તે અચકાતો નથી. સર્વ જણ તેને તિરસ્કારપૂર્ણ દૃષ્ટિએ જુવે છે તથા તે પોતે પણ પોતાની નીચ અવસ્થાનો અનુભવ કરે છે.

એક ધનવાન માણસે મૃત્યુ પહેલાં થોડા દિવસ ઉપર એન્કમાંથી કેટલાક રૂપિયા તથા સુવર્ણ મહોરો મંગાવી. બ્યારે મૃત્યુકાળ નજીક આવી પહોંચ્યો, ત્યારે તેણે પોતાના હાથમાં એ

રૂપિયા તથા સોનામહોરો ભરી લીધી ! એનો પ્રાણ નિકળી જતો હતો, પરંતુ તેના હાથમાંથી રૂપિયા છુટતા નહોતા. તે બેશુદ્ધ અવસ્થામાં પણ રૂપિયા તથા સોનામહોરો ગણતો હતો અને મ્હોં પાસે લઈને ચુમ્મન કરતો હતો. તે મરી તો ગયો, પરંતુ રૂપિયા તેના હાથમાં જ રહી ગયા ! એક ખીજ મહાશય મરણ પર્યંત કહેતા હતા કે “ મારા રૂપિયા મારી સાથે આવશે. હું મારા રૂપિયાનો માલિક છું. કોઈથી મને મારા રૂપિયાની ખાખતમાં કંઈ પૂછી શકાય નહિ. પરંતુ તેને પણ ખાલી હાથે જ સર્વ છોડીને જવું પડ્યું. ”

મહામૂદ ગજનવીએ પોતાનું તમામ જીવન રૂપિયા પેદા કરવામાં જ વ્યતીત કર્યું એ સર્વના જાણવામાં છે. મૃત્યુ વખતે તેને એ વિચાર આવ્યો કે, અક્ષોસ, જે રૂપિયા મેં મારફાડ અને જુલમાટથી મેળવ્યા, જેને માટે ધર્મ કર્મ આદિ સર્વનો નાશ કરી નાખ્યો, તે અહિંયા જ મુકીને ચાલ્યો જાઉં છું. હાય ! મને એવી ક્યાં ખબર હતી કે એક દિવસ મારે એનાથી જૂદા પડવું પડશે. હું એમ સમજતો હતો કે, હું સદા સર્વદા જીવતો રહીશ અને મ્હાડે ધન પણ મ્હારી સાથે જ આવશે. એથી મેં ‘ જેન કેન પ્રકારેણ ’ જેમ શબ્દો તેમ ધન ભેગું કર્યું; પરંતુ હવે મને જણાયું કે આ ધન, આ સંપત્તિ સર્વ વિનશ્વર છે, માટે જીવનનો ઉદ્દેશ રૂપિયા પ્રાપ્ત કરવાનો નથી.

જો કે ધન અવશ્ય ઉપયોગી છે; પરંતુ ધનથી જ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થાય છે, એ માનવું તદ્દન ખોટું છે. મૂર્ખ અને અજ્ઞાન મનુષ્યો જ માત્ર ધનની પ્રશંસા કરે છે. વિદ્વાનો વિદ્યાની આગળ ધનને તરણા સમાન ગણે છે. કેટલાયે એવા ધનાઢ્યો પડ્યા છે કે જેઓને કોઈ જાણતું પણ નથી, પરંતુ જેનાથી સંસારનું કાંઈક ભલું થાય છે, તેમની જ સંસારમાં પ્રતિષ્ઠા વધે છે. જેમનાથી સંસારનું કંઈ ભલું થતું નથી, તેઓ ભલે પછી કરોડોપતિ હોય પણ ન હોવા સમાન જ છે. એ

સંબંધી ઇતિહાસ સ્પષ્ટી પૂરે છે. અઘાપિ પર્યંત કોઈ પણ સ્થળે કેવળ ધનાઢ્ય મનુષ્યનું સ્મારક ચિહ્ન બનાવવામાં આવ્યું નથી. પણ વિદ્વાનોનાં, પદોપકારી પુરૂષોનાં, દેશભક્ત તથા નેતાઓનાં સમરણચિહ્ન અને સ્મારકો થાય છે. પરંતુ ધનવાનનું કંઈ શોધ્યું નામ નીશાન પણ જડતું નથી. કોઈએ અક્ષરશઃ સત્યજ કહ્યું છે કે, 'યશ્ચ કંઈ બળરમાં વેચાતો મળતો નથી. પરંતુ એ તો ફક્ત ઉત્તમ કાર્યો કરવાથી જ સંપાદન થઈ શકે છે.'

ધન તથા સુખને એક બીજા સાથે બિલકુલ સંબંધ નથી. કોઈ વખતે તો ધન દુઃખ અને આપત્તિનું કારણ થઈ પડે છે અને કોઈ વખતે સુખ નિર્ધનતામાં પણ જોવામાં આવે છે. મહાન પુરૂષોનાં જીવન-ચરિત્રો વાંચવાથી જણાય છે કે, સર્વથી અધિક સુખ તેઓને ત્યારે જ પ્રાપ્ત થયું કે, જે વખતે તેઓ નિર્ધનતાની સાથે ઘેર્યથી તથા વીરતાથી યુદ્ધ કરી રહ્યા હતા. તે જ વખતે તેમણે બીજાઓનું બહુ કરવા માટે પોતાના સ્વાર્થનો ત્યાગ કર્યો, ભવિષ્યમાં સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવા માટે કરકસરનો અભ્યાસ કર્યો, પોતાના મનને તથા હૃદયને વિષય-વાસનાઓ રહિત પવિત્ર બનાવ્યું તથા જ્ઞાન વિજ્ઞાનથી પોતાનું તથા દેશનું બહુ કર્યું. એક વિદ્વાન લખે છે કે, "હું મારી યુવાવ-સ્થાને કદાપિ ભૂલી જઈ શકતો નથી. જ્યારે હું એક વિદ્યાશાળામાં રહીને મદત ભણતો હતો અને જે વખતે મારી પાસે એક પૈસો પણ નહોતો, તે સમયનું જ્યારે જ્યારે મને સ્મરણ થાય છે, ત્યારે હું મનમાં ઘણો જ દુઃખાઈ જાઉં છું.

ધનવાન તથા નિર્ધન બન્નેની સ્થિતિ એક સરખી નથી. બન્ને વચ્ચે ઘણું જ અંતર છે. ધનવાનને ધનવાન હોવાને લીધે નિર્ધન કરતાં કેટલાંયે વધારે રૂપિયા ખર્ચ કરવા પડે છે. દરેક જાણુની દૃષ્ટિ

તેના તરફ હોય છે-દરેક જાણુ તેને છેતરવાનો ધરાદો રાખે છે. તેમ જ તેને પોતાને પોતાની સ્થિતિ અનુસાર અધિક ખર્ચ કરવું પડે છે અને તેને રાત્રિદિવસ ધનનું રક્ષણ કરવા ફિકર-ચિન્તા કર્યા કરવી પડે છે. ચોર વગેરેનો હમેશાં ભય રાખવો પડે છે. અને એ જ ચિંતામાં તેને રાત્રે સુખે નિદ્રા પણ આવતી નથી; રાત્રિદિવસ જાગતાં જ રહેવું પડે છે; અર્થાત્ તે આ સંસારમાં અવતરીને પોતાની જાંદગી સુખ-શાંતિથી વિતાડી શકતો નથી.

વળી ધનાઢ્ય લોકો તરેહ તરેહના રોગોમાં સપડાયેલા રહેતા જોવામાં આવે છે. આજસાઈ અને અજીર્ણ તો કદિ તેમનો પીછો જ છોડતાં નથી. તેઓ રાત્રિદિવસ ગાદી તકિયા ઉપર પડ્યા રહે છે. તેઓ ઘણીવારે પચનાર-ભારે ભારે પકવાન જમે છં અને શ્રમ બિલકુલ કરતા નથી તેથી તેઓ હમેશાં રોગ વિષેની ફાંદો કર્યા કરે છે અને ડાકતરની દવા પી પીને શરીર સાથે પૈસાનો પાયમાલી કરે છે. શ્રમ તથા પાચનશક્તિને ઘણો ગાઢો સંબંધ છે. પરિશ્રમ કરવાથી પચન પણ પચી જાય છે; પરંતુ આજસુપણે એક ઠેકાણે બેસી રહેવાથી તથા શરીર પાસે બિલકુલ કામ નહિ કરાવવાથી હલકામાં હલકો પદાર્થ પણ પાચન થઈ શકતો નથી. એક વિદ્વાન કહે છે કે, “પ્રકૃતિના નિયમોમાં કોઈપણ જાતનો અંતરાય હોતો નથી. તે સર્વની સાથે સરખી જ રીતે વ્યવહાર રાખે છે. જો કે ધનવાન પુરૂષોને ધનને લીધે સુખ મળે છે ખરું, પણ તેને બદલે અજીર્ણ આદિ રોગોને લીધે કષ્ટ પણ તેઓને જ સહન કરવું પડે છે. તેવીજ રીતે નિર્ધન પુરૂષો નિર્ધનતાને લીધે કષ્ટ ભોગવે છે, પણ તેના બદલામાં પાચનશક્તિ તથા નિરોગતાને લીધે સુખ પણ તેઓને જ પ્રાપ્ત થાય છે. સંસારમાં એવી કોઈ પણ વ્યક્તિ હોયતી ભોગવતી નથી, કે જે સર્વ પ્રકારે સુખી

હોય. સર્વ જણ કોઈને કોઈ કારણથી દુઃખી રહ્યા કરે છે. ”

ધણી લોકો ખીજાઓની પાસેનું ધન જોઈને પોતાના હૃદયમાં બળ્યા કરે છે, પણ એ તેમની નીચતા છે. ધન કંઈ સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થઈ શકે એવી વસ્તુ નથી. એને મેળવવું અત્યંત મુશ્કેલીભર્યું કાર્ય છે. એને માટે અનેક આપત્તિઓ તથા સંકટો સહન કરવાં પડે છે. જેમણે ધન પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેમણે મ્હોટી મ્હોટી મુશ્કેલીઓ ભોગવી છે. ડગલે ડગલે વિપદની સ્થામે તેમને બાથ બીડવી પડી છે. ધણીવાર ઇન્દ્રિયોનું દમન કરવું પડ્યું છે તથા ઇચ્છાઓને કાજૂમાં રાખવી પડી છે. એવી એવી અનેક આપત્તિઓ ભોગવીને તેમણે ધન પ્રાપ્ત કરેલું છે, પરંતુ કેટલીક વખત એવું જોવામાં આવે છે કે, એટલી એટલી આપત્તિઓ ભોગવીને પ્રાપ્ત કરેલું ધન તેમના વંશે અદ્ય મુદતમાં પાયમાલ કરી નાખેલું છે.

દરેક જણ નિર્ધનતાને ધણી જ ખરાબ ગણે છે; પરંતુ એ પણ તેઓની મ્હોટી ભૂલ છે. નિર્ધન હોવું એ કંઈ પાપ નથી. નિર્ધનતામાં કંઈ નિંદા કિંવા અપમાન પણ નથી. બલકે ધણી જણે તો નિર્ધનતાની પ્રશંસા સુધ્ધાં કરેલી છે. જે મનુષ્ય કંઈ પાપકર્મ કરતો નથી તથા રૂપિયાના લોભમાં લલચાઈ જઈને પોતાના ગૌરવને નષ્ટ કરતો નથી, તે નિર્ધન હોય તો પણ મહાન્ પ્રતિષ્ઠિત છે. જે માણસ પોતાનું ખર્ચ નિભાવીને થોડું ધણું બચાવે છે તથા દરેક વસ્તુ રોકડા પૈસા આપીને ખરીદે છે, તે કદિ પણ નિર્ધન કહેવાતો જ નથી. તે હમેશાં મોટી તથા કાપડીઆના કરજદાર રહેનાર આજસુધનવાન કરતાં અધિક દરજ્જે સુખી છે. એક વિદ્વાન કહે છે કે, “ જે માણસ પાસે કંઈ નથી, તે ગરીબ નથી; પરંતુ જે માણસને કંઈ કામ ધંધો નથી અથવા તે કામ કરી શકતો નથી તે જ ગરીબ છે. જે માણસ કામ કરવાને

ચોગ્ય છે તથા કામ કરે છે, ને જે માણસ પાસે હજારો રૂપિયા છે, પરંતુ જેની પાસે કંઈ કામ કરવાનું નથી તેના કરતાં લાખ દરજ્જે સારો છે.”

નિર્ધનતાથી મનુષ્યની બુદ્ધિ ટૂંક પામે છે. જેટલા ધણા શ્રીમંત માણસો થઈ ગયા, તેઓ સર્વ ધણાખરા શરૂઆતમાં નિર્ધન હતા. નિર્ધનતાથી મનુષ્યનું આચરણ સુધરે છે અને ચારિત્ર વધે છે. સાહસી મનુષ્યોને કઠિન કામ જ પ્રિય લાગે છે. ઇતિહાસ એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે કે, જેટલા પરોપકારી, દયાળુ તથા સત્યવક્તા મહાન પુરૂષો થઈ ગયા છે, તેઓ ધણાખરા ગરીબ અવસ્થામાં ઉત્પન્ન થયા હતા. એક ધર્મોપદેશકે કહ્યું છે કે, “ ઈશ્વરે નિર્ધનતાને ઉત્પન્ન કરી છે, પરંતુ દીનતાને ઉત્પન્ન કરી નથી. એ બન્ને વચ્ચે ધણું જ અંતર છે. નિર્ધનતા આદરણીય અને દીનતા ઘૃણિત છે. નિર્ધનતાથી અપમાન થતું નથી, પણ દીનતાથી તો અપમાન થાય છે.”

સંસારમાં ગરીબ વર્ગ જ સૌથી વધારે સુખી છે. ધનવાન રાત્રિ-દિવસ ચિન્તાઓમાં નિમગ્ન રહે છે. ગરીબ પોતાની અલ્પ આવક ઉપર જ સંતોષ માની લે છે અને તે પ્રમાણે તે પોતે ખર્ચ કરે છે; પરંતુ પૈસાદારોને તો કદાપિ સંતોષ જ થતો નથી. તેઓ ધનના દાસ બનીને રહે છે. ધનને લીધે તેઓ અભિમાનના શિખરે ચઢી જાય છે અને ધનને માટે જીતું પણ બોલે છે. એક વિદ્વાન કહે છે કે, “ સંતોષી માણસનો એક રૂપિયો અસંતોષી માણસના હજારરૂપિયા કરતાં અધિક ઉત્તમ છે.”

હવે પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે, ધનને અને દાનને શો સંબંધ છે તથા દાન કરવામાં ધન કેટલું ઉપયોગી થઈ શકે છે ? આજકાલ જ્યાં જોશો ત્યાં દાનની જ ચર્ચા ચાલે છે. દરેક ઉપદેશક પોતાના વ્યાખ્યાનમાં કોઈને કોઈ દાનશાળાને દાન કરવાનો ઉલ્લેખ કર્યા કરે

છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં બિખારીઓનાં ટાળેટાળાં દૃષ્ટિએ પડે છે. જો કે દરરોજ હબ્બરો અને લાખો રૂપિયાનાં ઉધરાણાં થાય છે, તોપણ બિખારીઓની સંખ્યા ઓછી થતી જણાતી નથી—દિવસે દિવસે વધતી જાય છે. આજથી દશ વીશ વર્ષ પહેલાં જેટલા બિખારીઓ હતા તે કરતાં અત્યારે બમણા અને ત્રણગણા થઈ ગયા છે. એનું મૂળ કારણ શોધી કાઢવા માટે જો તપાસ કરવામાં આવે તો જણાશે કે, આપણા દેશમાં જે લાખો રૂપિયા સદાવર્ત આદિ કાર્યોમાં બિહુકોને આપવામાં આવે છે, તે જ બિહુકોની સંખ્યા વધારનાર છે. જ્યાંસુધી બીખ માંગતા બિખારીઓને પૈસા મળ્યા જશે તથા સદાવર્તમાં ભોજન મળતું રહેશે, ત્યાં સુધી તેઓની સંખ્યા કદાપિ ઓછી થવાની નથી. એમાં જે રૂપિયા ખર્ચ થાય છે, તે કદાપિ દાન કહેવાય નહિ—તેને કુદાન કહેવાય. એથી કંઈ પુણ્ય થતું નથી પરંતુ પાપની વૃદ્ધિ થાય છે. લોકોને શ્રમ, સંયમ અને સાહસની સાથે ધૃણા બંધાય છે અને આજસ તથા અસંયમની સાથે પ્રીતિ થાય છે.

આ દેશમાં બીખ માગવું એ સ્વાભાવિક જ થઈ પડ્યું છે. અહિંયા બિખારીઓની સંખ્યા બાવન લાખ કરતાં પણ વિશેષ છે. આઠ નવ વર્ષનાં બાળકો પણ બીખઓનું જોઈને બીખ માગવા લાગે છે. જો એ લોકો કામ ધંધે લાગે તો એથી સંસારને કેટલો બધો લાભ થાય વા? પરંતુ જ્યારે તેઓને વિના મહેનતે અને વિના બણે ગણે જ આપોઆપ રૂપિયા મળે છે, તો પછી મહેનત કરવાની શી જરૂર છે? તેઓનું જોઈને બીખ મહેનત પણ તેઓનું અનુકરણ કરે છે. મહેનત માણસો તો મજૂરી કરીને ચાર છ આના કમાય છે, પરંતુ બિહુકોને તો વખતે રૂપિયો રૂપિયો પણ દરરોજ મળે છે.

એ બીખ માગનારાઓ બે જાતના હોય છે. કેટલાકો તો એવા

હોય છે કે રૂપિયા એકઠા કરે છે અને એક પૈસો પણ ખર્ચતા નથી. તે એટલે સુધી કે દિવસોના દિવસો કઢાકાજ ખેંચે છે, પરંતુ પાસેથી એક પૈસો ખર્ચતા નથી. તેઓને રૂપિયાનો એક પ્રકારનો તીવ્ર મોહ લાગે છે. એવા કેટલાયે બિખારીઓ પાસેથી મરણ પછીથી મ્હોટી મ્હોટી રકમો નિકળે છે. કેટલાક બિખારીઓ વળી એવા થાય છે કે, દિવસે બીખ માગીને જોટલું મેળવ્યું હોય છે, તેટલું સઘળું રાત્રે કુમાર્જો વ્યર્થ ગુમાવી નાંખે છે. તપાસ કરતાં જણાય છે કે એ લોકો વ્યસની તથા વ્યભીચારી હોય છે. એ લોકો બીખ માગીને મેળવેલા પૈસાથી એવાં એવાં કુકર્મો કરે છે કે જે કહેતાં પણ શરમ આવે છે. સમસ્ત દુનિયાના અવગુણ એ લોકોમાં જ આવીને ભરાઈ રહેલા હોય છે. દિવસે તો એ લોકો ગરીબ ગાય જેવા રખડે છે, પરંતુ રાત્રિ પડતાં કંઈક નવિન જ રૂપ ધારણ કરી લે છે. દિવસે ફાટેલાં તૂટેલાં વસ્ત્રો પહેરીને ફરે છે, પરંતુ રાત્રે દિલ્હીના નવાખ જેવા બની જાય છે. એવાં લોકોને ક્ષીધે જ દિન પ્રતિદિન પાપ તથા દુરાચાર વધે છે. ખૂના-મરકી, ચોરીઓ વગેરેના એ લોકો જ નેતા તથા ઉત્તેજક હોય છે. એ બહુરૂપીઓએ સંસારને ઘણો જ ઠગ્યો છે અને ઠગે છે.

જો એ વિશે વિચાર કરવામાં આવે તો એનું મૂળ કારણ આપણે પોતે જ છીએ. જો આપણે એ લોકોને પૈસા આપીએ નહિ, તો તેમનાથી કંઈ જ થઈ શકે નહિ. આપણે એમ માનીએ છીએ કે એ બિચારા બહુ ભૂખ્યા છે, તેથી એમને આપવાથી ઘણું પુણ્ય થશે. અન્નદાન જેવું ઉત્તમ દાન કોઈ પણ નથી. એવા વિચારથી જ આપણે તેઓને કંઈને કંઈ આપીએ છીએ; પરંતુ એ આપણી ભૂલ છે. એવાને આપવાથી જરા પણ પુણ્ય થતું નથી, પણ ઉલટું પાપ થાય છે. એવા લોકોને આપવું એ દાન નહિ, પરંતુ કુદાન કહે-

વાય. એવા લોકો દાનને પાત્ર નથી, કિંતુ કુપાત્ર છે. કુપાત્રને દાન આપવાથી કેટલુંક તુકસાન થાય છે. એક તો નકામું ખર્ચ, બીજું લોકોને કામ કરતા અટકાવી આજસુ બનાવવા, ત્રીજું પાપ કૃત્યો અને દુરાચારનો પ્રચાર કરવો. શાસ્ત્રકારોએ શાસ્ત્રમાં દાન કરવાનું જણાવ્યું છે, તેનો હેતુ એવો છે કે, જે લોકો વાસ્તવિક ભૂખ્યા હોય તેઓને જ અન્નદાન આપવું જોઈએ, અર્થાત્ જેઓ રોગી, આંધળા, પાંગળા તથા કાર્ય કરવાને અશક્ત હોય તેમને જ દાન આપવું. એવા લોકો ધણા જ થોડા નિકળશે અને તેઓને પેટ પૂરતું ભોજન કરાવવાને અથવા તો તેઓનું ઔષધ વગેરેની ગોઠવણ કરવાને માટે ધણું જ થોડું ખર્ચ થશે. તેઓને માટે ઠેકાણે ઠેકાણે દવાખાનાં ઉઘાડેલાં છે, જ્યાં કંઈ પણ શ્રી લીધા વિના તેઓને કપડાં લતાં આપવામાં આવે છે તથા તેમની દવા કરવામાં આવે છે.

એ સિવાય આજકાલ સૌથી ઉત્તમ દાન વિદ્યાદાન છે. વિદ્યા વડે મનુષ્ય પોતાનું કર્તવ્ય તથા અધિકાર ઓળખી શકે છે. શું જોગ્ય છે અને શું અજોગ્ય છે, તેનું જ્ઞાન વિદ્યા વડે જ થાય છે. વિદ્યા વડે જ મનુષ્ય સભ્ય તથા પ્રતિષ્ઠિત કહેવાય છે અને વિદ્યા વડે જ તે પોતાના આત્મગૌરવનું રક્ષણ કરી શકે છે. એવી વિદ્યાનો પ્રચાર કરવા તાત્કાલિક ઉપાયો લેવા એ ધનવાનોનું કર્તવ્ય છે. વિદ્યાની વૃદ્ધિ કરવા માટે નિશાળો સ્થાપવી, વાંચનાલયો તથા પુસ્તકાલયો સ્થાપવાં, ઉત્તર્મોત્તમ પુસ્તકો, માસિકપત્રો તથા વર્તમાન પત્રો પ્રકટ કરવાં એ સૌથી ઉત્તમ દાન છે. જે પ્રત્યેક માણસ એક વખત ફક્ત એક જ પૈસો આપે, તો ૩૦ કરોડ ભારતવાસીઓમાંથી ૫૦ લાખ રૂપિયા એક જ મિનિટમાં એકઠા થઈ જાય. કોઈ બિખારીને બાંગ કિંવા ગાંજો પીવાને માટે એક પૈસો આપે તેના કરતાં જે તે પૈસો વિદ્યાને

માટે આપે, દેશ ઉપર તો કેટલો બધો ઉપકાર થઈ શકે વાર !

આ દેશમાં આજકાલ ચારે તરફ અજ્ઞાનાન્ધકાર ફેલાઈ ગયો છે, તેથી અનેક નુકસાનકારક રિવાજોએ પોતાનો પગપેસારો કર્યો છે. એ અજ્ઞાનને દૂર કરવા માટે દરેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે કે પોતાની આવકમાંથી અમુક રૂપિયા વિદ્યાના પ્રચાર અર્થે અલગ કાઢવા. ધનવાનોએ એ તરફ વિશેષ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. તેઓએ પોતાની લક્ષ્મીને એવાં કાર્યોમાં વાપરીને સદાને માટે યશના ભાગીદાર બનવું ઉચિત છે. એના જેવું સંસારમાં કોઈ પુણ્યનું કામ નથી. એના જેટલી કીર્તિ બાળ કોઈ પણ કામમાં નથી. જે લોકોએ એવા કાર્યમાં પોતાની મિલકત અર્પણ કરેલી છે, તેઓ બધે હમણાં હૈયાત ન હોય, પણ તેમનાં નામ ઇતિહાસમાં અજર અમર થયાં છે. મુંબઈના સ્વર્ગવાસી માન્યવર શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદનું નામ સર્વત્ર વિખ્યાત છે. જ્યાં સુધી કલકત્તા વિશ્વવિદ્યાલય અસ્તિત્વ ધરાવે છે, ત્યાં સુધી તેમનું નામ સૂર્ય સમાન પ્રકાશિત રહેશે. જ્યાં સુધી અલીગઢની મોહોમેદન કોલેજ અને મુસલમાન જાતિની હયાતી છે, ત્યાંસુધી સર સૈયદ અહમદનું નામ ઇતિહાસમાં સુવર્ણ અક્ષરે લખાયેલું રહેશે. જગત પ્રસિદ્ધ કરોડપતિ મી. એન્ડ્રુ કાર્નેગીનું નામ શાથી એટલું પ્રખ્યાત છે ? એના ઉત્તરમાં એટલું જ કહેવાનું કે તેમણે પોતાની દોલત જ્યાં ત્યાં વિદ્યાનો પ્રચાર કરવા માટે ખર્ચ્યો. એ પ્રમાણે જેમણે પોતાની મિલકત વિદ્યાર્થે અર્પણ કરી છે, તેઓ મહાન પુણ્યના ભાગી બન્યા છે.

ભારતવર્ષમાં વિદ્યાની ઘણી જ જરૂર છે. આપણા સમ્રાટ મહારાજાહિરાજ જ્યોર્જ પંચમે પણ એવું સમજીને જ વિદ્યાનો પ્રચાર કરવા માટે અતુલ દાન અર્પણ કર્યું છે. હવે ધનવાનોનું કર્તવ્ય

છે કે તેઓએ સમ્રાટનું અનુકરણ કરીને યથાશક્તિ દાન વિધાર્થે કરવું. વળી ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને સ્કૉલરશીપો (છાત્રવૃત્તિઓ) આપીને અભ્યાસમાં સુગમતા કરી આપવી. તેઓના હિત માટે વસતિગૃહો, પુસ્તકાલયો, ઔષધાલયો, તથા વ્યાયામશાળાઓ સ્થાપવી. જનસમાજનું કર્તવ્ય છે કે, જે ભિક્ષુકો મહેનત મજૂરી કરીને કમાઈ શકે એવા છે, તેઓને એક પૈસો પણ ન આપતાં, તેઓને મહેનત મજૂરી કરીને કમાવાનો જ ઉપદેશ આપવો. એટલા માટે જ સરકાર દુષ્કાળ સમયે લોકોને માટે કંઈ કામ ઉઘાડે છે. જે એ લોકોને કામમાં લગાડવામાં ન આવે, તો એ સઘળા લોકો ધેરધેર ભિક્ષાવૃત્તિ માટે રજૂઆત કરે છે. જે લોકો પોતાના હાથથી કમાવાને અશક્ત છે. અર્થાત્ જેઓ આંધળા, લુલા છે, તેઓને માટે એવાં આશ્રયસ્થાન બંધાવવાં જોઈએ કે જ્યાં તેઓને પેટ પૂરતું ભોજન મળે. સદાવ્રતમાં તો અશક્ત સશક્ત વગેરે સવને મળે છે; પરંતુ અપંગોના આશ્રયસ્થાનોમાં તો જેઓ દાન મેળવવાને પાત્ર હોય તેઓને જ દાન મળી શકે. અનાથો, વિધવાઓને માટે અનાથાશ્રમ તથા વિધવાશ્રમ સ્થાપવાં જોઈએ, કે જ્યાં તેઓને સર્વ પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામાં આવે. યુરોપમાં બિખારીઓથી રસ્તા ઉપર કદાપી બીખ માંગી શકાતી નથી. ત્યાં આંધળા પાંગળાઓને માટે આશ્રમસ્થાનો તથા અનાથાલયો બનાવેલાં હોય છે. ત્યાંના અનાથાશ્રમનાં બાળકોમાંથી કેટલાંક મ્હોટા મ્હોટાં વિદ્વાન્ થઈને નિકળે છે. આ દેશમાં પણ એવાં જ કાર્યોમાં દાન આપવાની આવશ્યકતા છે.

પ્રકરણ ૧૪ મુ.

નિરોગી ધર.

૧. જે ધરમાં આપણે નિવાસ કરીએ છીએ, તે સભ્યતાનું સર્વથી ઉત્તમ સાક્ષીરૂપ છે.

૨. ચોડખાઇ એ તંદુરસ્તીની જડ છે અર્થાત્ સ્વચ્છતા સ્વાસ્થ્યનું મૂળ છે.

૩. દુર્ગંધ તથા ગંદાપણથી સદ્ગુણ હજારો ગાંઠિ દૂર નહાસી જાય છે. —વિદ્વાનોનાં વાક્ય.

*

*

*

*

સ્વાસ્થ્યને લોકો ધન કહે છે. ઉર્દુમાં પણ કહેવત છે કે, “તંદુરસ્તી હજાર ન્યામત હૈ.” ખરું જોતાં આરોગ્ય વિના સઘળી સંપત્તિ નકામી છે. દરેક માણસ-પછી ગમે તો તે મગજનું કામ કરતો હોય કે હાથપમથી મહેનતનું કામ કરતો હોય-પણ તે સ્વાસ્થ્ય-આરોગ્યને અધિક મૂલ્યવાન ગણે છે; નિઃસંદેહ શરીરના સ્વાસ્થ્ય વિના જીંદગી નિષ્ફળ તથા ખોળ સમાન છે. પ્રકૃતિએ આપણા શરીરનું એવું બંધારણ બાંધ્યું છે કે જે કોઈ અંગ અથવા ઉપાંગમાં જરા પણ ખોડખાપણ હોય, તો આપણને કદાપિ સુખ મળતું નથી. સુખ એ જ જીવનનો મૂળ ઉદ્દેશ છે.

જ્યારે આપણી સર્વ ઇન્દ્રિયો તથા સર્વ અંગ નિરોગી અવસ્થામાં હોય, ત્યારે જ આપણને સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. જે કે ફક્ત શારીરિક સુખ જ જીવનનો ઉદ્દેશ નથી, પરંતુ એ વાત ચોક્કસ છે કે શારીરિક સુખ અર્થાત્ આરોગ્ય ઉપર જ જીવન અવલંબી રહેલું છે.

જેનું જેટલું સ્વાસ્થ્ય સાફ હોય છે તેટલું જ તેનું આયુષ્ય દીર્ઘ હોય છે અને જેટલું જેનું સ્વાસ્થ્ય ખરાબ હોય છે, તેટલો જ વહેલો તે મોતના પંજામાં સપડાય છે. અર્થાત્ બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો મનુષ્યનું શારીરિક સુખ વધવાથી આયુષ્ય વધે છે અને ઘટવાથી આયુષ્ય ઘટે છે.

સુખ એ સ્વાસ્થ્યની નિશાની છે અને દુઃખ મોતનો સંદેશો લાવનાર છે. પરંતુ યાદ રાખવું કે દુઃખ એ બિલકુલ ખરાબ વસ્તુ નથી પણ આપણું ધણું જ હિતેચ્છક છે. જો આપણને કંઈક શારીરિક દુઃખ થાય છે, તો આપણે તરત જ જાણી શકીએ છીએ કે આપણે અવશ્ય કુદરતના કોઈ નિયમનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે તથા કોઈ પ્રાકૃતિક સિદ્ધાન્તની અવગણ કરી છે. રોગ શું છે? તે એક રીતે આપણી અવસ્થા ઉપર હમેશાં દેખરેખ રાખનાર પહોંરેગીર છે. આપણું જરાક ગરબડ કરી અથવા સહેજ પણ સાવચેતી ઓછી રાખી તો એ તરત જ આવીને આપણને ઘેરી લે છે અને એકદમ મ્હોંટથી પોકારીને કહે છે કે “જો તમે સુખી થવા ઇચ્છતા હો તો પોતાની અવસ્થા સુધારી લ્યો. પ્રકૃતિમાતાના શરણમાં આવો, અને તેની આજ્ઞાનું તથા શિક્ષાઓનું પાલન કરો.” એથી જાણાય છે કે દુઃખ તથા રોગ પણ એક રીતે સ્વાસ્થ્યને માટે હિતકર છે.

એટલા માટે શારીરિક સુખ અથવા સ્વાસ્થ્યને માટે પ્રકૃતિના નિયમોનું પૂરેપૂરું પાલન કરવાની આવશ્યકતા છે. હવે પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે એ નિયમો કયા છે તે જાણવા સારૂ પ્રકૃતિએ આપણને વિવેક તથા ભુદ્ધિ આપી છે. જો આપણે એનો ઉપયોગ ન કરીએ અને અંધાધુંધીમાં રહીએ, તો પરિણામ એ આવશે કે આપણું આરોગ્ય બગડતાં બિલકુલ વિલમ્બ લાગશે નહિ.

આપણી પ્રકૃતિ સ્હેજ પણ અસાવધાનીને સહન કરી શકતી નથી. જો આપણાથી કદાપિ રાજ્યનો અપરાધ થઈ જાય તો ક્ષમા પણ મળે; પરંતુ પ્રકૃતિના દરબારમાં ક્ષમાનું નામ જ નથી. લાખો ખૂમો પાડો, પણ કોઈ સાંભળશે જ નહિ. દંડ સિવાય કોઈ પણ અપરાધને માટે ક્ષમા કરવામાં આવતી નથી. ગુન્હો કરતાં વાર લાગે છે; પરંતુ સજા મળતાં વાર લાગતી નથી. વાંચકોને કદાચ આશ્ચર્ય થતું હશે, પરંતુ એ વિષયમાં એક અક્ષર પણ અસત્ય નથી. હંમેશાં આપણે આપણી નજરે પ્રકૃતિની વિરૂદ્ધ જનારની દુર્દશા થતી જોઈએ છીએ. જ્યાં કોઈ આળસુ-નિર્લેખી માણસે સ્હેજ વધારે ખાધ લીધું કે કબજાઆત તથા મંદાગ્નિરોગ તરત જ તેના ઉપર આક્રમણ કરે છે. કોઈ ચીકણો પદાર્થ ખાઈને પાણી પીએ કે તરત જ ઉધરસ થશે. એક રાત પણ બીનાશમાં સૂઈ રહો કે તરત જ બીજે દિવસે આખા શરીરમાં ચસકા થવા લાગશે. એ પ્રમાણે ઘણા રોગ થઈ જાય છે અને તેથી કેટલીક વખતે મૃત્યુના ગ્રાસ થવું પડે છે.

જેવી રીતે સ્વાસ્થ્ય સંબંધી નિયમોનું પાલન ન કરવાથી આપણા શરીરને દુઃખ પડે છે, તેવી જ રીતે આપણી સોસાયટી વા સમાજને પણ હાનિ થાય છે. જે પોજો અને ગલીઓમાં ઘણી ગંદકી હોય છે, અને જ્યાં પ્રકાશ અથવા સ્વચ્છ હવા આવતી નથી, ત્યાંથી જ પ્લેગ, કોલેરા, મહામારી વગેરે શરૂ થાય છે. જ્યાં અગ્નિજ લોકો રહે છે, ત્યાંથી પ્લેગની શરૂઆત થઈ એવું કોઈ શહેરમાં બન્યું હોય એવું ભાગ્યે જ સાંભળવામાં આવે છે. પણ જ્યાં કસાઈ, ચમાર વગેરે ગંદા લોકો રહે છે અથવા જેઓ ગીચ વસ્તીમાં રહે છે કે, જ્યાં પ્રકાશ તથા હવા પ્રવેશ કરી શકતાં નથી, ત્યાંથી જ પ્રથમ એ મહામારીઓની શરૂઆત થયેલી સંભળાય છે. એ બીમારીઓને લીધે

જેટલા માણસો મરી જાય છે, તે સર્વતુ કારણ માત્ર આપણે જ લોકો છીએ. જો આપણે સ્વચ્છતા રાખીએ તો કદાપિ એ રોગના પંઝામાં સપડાઈએ નહિ.

સ્વાસ્થ્યને માટે સૌથી જરૂરી વસ્તુ સ્વચ્છ હવા છે. હવા સિવાય એક મિનિટ પણ જીવવું અશક્ય છે. ખોરાક તથા પાણી ભલે ન મળે, પણ હવાની હસ્તેશાં જરૂર રહે છે. જ્યાં અધિક મનુષ્યો રહે છે, ત્યાં જો હરઘડી સ્વચ્છ હવા આવળવ ન કરે તો ત્યાંની હવા વિષમય થઈ જાય છે. જો હવા આવવા માટે ઘરને પૂરતાં બારી બારણાં ન હોય તો ત્યાંની હવા કાર્બોનિક ડાયસવાળી થઈ જાય છે. જો હવા શરીરમાંથી એકવાર નિકળે છે, તે જ જો ફેફસામાંથી થઈને બીજીવાર નિકળી જાય તો વિષરૂપ થઈ જાય છે. એટલા માટે તાજી-સ્વચ્છ હવાની ઘણી જ જરૂર છે. કેટલાંયે મનુષ્યો સ્વચ્છ હવા ન મળવાથી ગુંગળાઈને મરી જાય છે. કલકત્તાના “પ્લેકહોલ” વિષે વાંચકોએ ઇતિહાસમાં વાંચ્યું જ હશે. ત્યાંના નવાબ સિરાજુદ્દૌલા-એ ૧૭૬૬ અંગ્રેજોને એક ન્હાની સરખી ઓરડીમાં એક રાત પૂર્યા હતા. સહવારે જ્યારે તે ઓરડીનું બારણું ઉઘાડવામાં આવ્યું, ત્યારે કેવળ ૨૩ માણસો જ જીવતા નિકળ્યા. તેઓ પણ અધમુવાજેવા થઈ ગયા હતા. બાકીના હવા ન મળી શકવાથી ગુંગળાઈને મરી ગયા. એવાં અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે. એ વિષે કંઈ પણ સંદેહ નથી. એક ઉદરને એક બાટલીમાં પૂરી દો, અને તે બાટલીને એક મજબૂત પુચ્છ લગાવો કે જેથી અંદર જરા પણ હવા જવા ન પામે તો થોડીવારમાં તે ઉદર મરી જશે.

એટલા માટે હવા સ્વચ્છ રાખવી એ પ્રત્યેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. જો આપણે રહેવા માટે પૂરતી જગ્યા તથા પ્રકાશને અંદર આવવા

માટે પૂરતાં બસીઆસણાં હોય તો જ આપણને સ્વચ્છ હવા મળી શકે છે. ખાવામાં બલે આપણે ઘઉં કિંવા જુવાર ખાઈએ પરંતુ રહેવા માટે તો સ્વચ્છ મકાન જ હોવું જોઈએ. ધરતું બાડું વધારે ભરવું પડે તો કંઈ હરકત નહિ, પણ ધર સ્વચ્છ તથા હવા-પ્રકાશ પ્રવેશ કરી શકે એવું જ હોવું જોઈએ. અંડ પૂછાવે તો ધર જ સંસારમાં સર્વથી સારી સ્કૂલ (નિશાળ) છે. અહિંયા જ બાળક જન્મે છે અને ઉછરે છે. અહિંયાની પ્રત્યેક વસ્તુનો તેના પર પ્રભાવ પડે છે. અહિંયાના જળવાયુ વડે તેનું બંધારણ બંધાય છે. અહિંયાની સભ્યતા તથા અહિંયાના આચરણ વડે જ તેનું ચરિત્ર ગંદાય છે. જે અહિંયાની હવા ખરાબ હોય, મકાન સગવડ વિનાનું સાંકડું અને ગંદું હોય, પાડોશમાં હલકી જાતના લોકો વસતા હોય, તો અહિંયા જે બાળક ઉછરે તે કદાપિ સ્વચ્છ, સુધડ અને નિરોગી થઈ શકે નહિ. અને તેને મેલા અને ગંદામાં રહેવાનો અભ્યાસ પડી જાય. તે જ્યાંસુધી જીવતો રહેશે ત્યાં સુધી કોઈને કોઈ રોગમાં સપડાયલો રહેશે. પરંતુ એથીકે લડું જે બાળક સ્વચ્છ મકાનમાં જન્મશે, સ્વચ્છ અને નિરોગી મનુષ્યોના સંબંધમાં આવશે, તથા સભ્ય અને સુશિક્ષિત માતાના હાથમાં જેનું પાલન થશે, તે કદિ પણ ગંદો તથા મેલો રહેશે નહિ. તે હમેશાં શુદ્ધ જલવાયુનું પાન કરતો હોવાથી સ્વસ્થ અને નિરોગી રહેશે. કહેવાનું તાત્પર્ય એટલું જ કે સારા ધરમાં રહેવાથી સ્વાસ્થ્ય સાંડે રહે છે, આચરણ સુધરે છે અને આયુષ્યની દેરી લંબાય છે; પરંતુ ખરાબ ધરમાં રહેવાથી અનેક પ્રકારના રોગ લાગુ થાય છે, આચરણ ખગડે છે તથા આયુષ્યની દેરી ઢૂંકી થાય છે.

બાળક ન્હાનપણમાં માતા પાસેથી જે શિક્ષણ મેળવે છે, તે ચોતાની જાંદગી પર્યંત બૂલી જતું નથી. જેટલી સારી કિંવા ખુરી

ટવે પડે છે, તે એ અસ્સામાં જ પડે છે. બાળકમાં જે ખુરી ટવે બાલ્યકાળમાં ધર ધાલીને બેસે છે, તે ટવેને છોડાવવાનો પછીથી પ્રયત્ન કરવો સર્વથા નિષ્ફળ જાય છે, એમ કહેતાં અમને સહેજ પણ સંકોચ થતો નથી. બાળકોનું ચરિત્ર સુધારવાનું કામ મહેતાજીના હાથમાં નથી. તેનાં માતા પિતા અને તેના સહવાસમાં રહેતાં ભાઈ બહેનો તથા આડોસી પાડોસીઓના હાથમાં જ વિશેષ છે. નિશાળમાં બાળકને બલે ગમે એટલી ઉંચી કેળવણી મળતી હોય, બલે તે ઉંચામાં ઉંચી પરીક્ષા પસાર કરે; પરંતુ જો તે અસ્વચ્છ, સાંકડા અને અધારા ઘરમાં અને તેવાજ સહવાસમાં રહેતો હોય, તો તેની સઘળી કેળવણી નિર્રથક જાય છે. સ્વાસ્થ્ય અને આચરણ ધરની કેળવણી પર મુખ્યત્વે આધાર રાખે છે. જો શુદ્ધ જળવાયુના અભાવથી અથવા દુરાચરણને લીધે આચરણ બગડી જાય, તો નિશાળમાં પ્રાપ્ત કરેલી કેળવણી ક્ષાલને બદલે હાનિકારક જ નિવડશે. એટલા માટે ઘરને માત્ર ખાવા પીવા અને સૂઈ રહેવાનું નિવાસસ્થાન ન માનતાં આત્મગૌરવનું રક્ષણ કરનાર અને સાસારિક સુખાની પ્રાપ્તિ કરી આપનાર તરીકે જાનવું જોઈએ. જ્યારે એ ઘરમાં સ્વચ્છતા અને ખુદ્ધિમતાનો વિચાર રાખવામાં આવે છે ત્યારે જ સુખ મળે છે, અને કુટુંબીજનો તથા બાળકો ઉપર પણ ત્યારે જ સારો પ્રભાવ પડે છે. જે ગૃહની ગૃહિણી ચોતે સ્વચ્છ, નિયમિત, મહેનતુ અને શિક્ષિત હોય તે ગૃહિણીનાં બાળકો પણ તેના જેવાં જ થવાનાં. પરંતુ ગૃહિણી અજ્ઞાન અને ગન્દી હોય તો ઘણા પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ ઘર સ્વચ્છ રહી શકશે નહિ. ધર સંપૂર્ણ રીતે સ્ત્રીના અધિકારમાં છે. પુરુષ કંઈ એવીસે કલાક ધરમાં રહેતો નથી, પરંતુ સ્ત્રી આઠે પહોર ધરમાં જ રહે છે. જો તે ધારે તો ઘણી જ સહેલાઈથી પ્રત્યેક વસ્તુ સાફ રાખી શકે છે.

ન્યાંસુધી ધરની ઉન્નતિ કરી શકાતી નથી, ત્યાં સુધી કોઈ જાતિની ઉન્નતિ કરી શકાતી નથી, અને ધરની ઉન્નતિ કરવી એ સ્ત્રીના હાથમાં છે. એટલા માટે પોતાનું ધર કેવી રીતે સાફ રાખી શકાય એ સ્ત્રીઓને જાણવાની ધણી જ જરૂર છે. એ જાણવાને માટે શિક્ષણની જરૂર છે. તેમને પ્રથમથી જ સ્વાસ્થ્ય જાળવવાનું અને ગૃહનો યોગ્ય પ્રબંધ કરવાનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ, જેથી તેઓ મોટાપણે યોગ્ય રીતે પોતાના ધરની વ્યવસ્થા રાખી શકે. પરંતુ દીલગીર થવા જેવું છે કે ભારતવર્ષમાં લોકોનું એ તરફ બિલ્કુલ ધ્યાન જ નથી. થોડા વખત પહેલાં અહિંયાના લોકો તો સ્ત્રી કેળવણીના કદા વિરોધી હતા. પરંતુ હવે થોડા વખતથી એ વિરોધ જતો રહ્યો છે, તોપણ કેળવણીનો પ્રચાર જોઈએ તેવા રૂપમાં હજી થતો નથી. અનેક કન્યા-શાળાઓ છે તે ફક્ત નામની જ છે. પરંતુ જાગ્યે જ કોઈ ઠેકાણે ખરી કેળવણી આપવામાં આવતી હોય ! જે સમય બાળાઓને કેળવણી પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય હોય છે, તે સમયે વિવાહ કરવામાં આવે છે. અને વિવાહ થતાં જ કેળવણીનું દાર બંધ થઈ જાય છે. એ અરસામાં જે બેચાર ચોપડીઓ પૂરી કરી હોય છે, તેના પર જ સંતોષ માની લેવામાં આવે છે. ભારતવર્ષમાં અબણ સ્ત્રીઓની અજ્ઞાનતાને લીધે સેંકડો ધર દુઃખમય થઈ રહ્યાં છે, હજારો બાળકો ગર્ભમાં જ મરી જાય છે.

જો કે સ્ત્રીઓની અજ્ઞાનતાને લીધે કેટલુંકે કદા ભોગવવું પડે છે, પરંતુ જો તે સંબંધી વિચાર કરવામાં આવે તો તેઓની અજ્ઞાનતાનું કારણ બિચારી સ્ત્રીઓ નથી, પરંતુ પુરુષો જ છે. તેઓ જ એ તરફ પુરતું ધ્યાન આપતા નથી. સાધારણ સ્થિતિના માણસોથી તેમ બનવું અસંભવિત છે; પરંતુ જેમણે ઉંચી કેળવણી લીધેલી હોય છે, જેઓ સર્વ પ્રકારનું

સામર્થ્ય ધરાવે છે, દેશ તથા સમાજના આગેવાન થાય છે, તેઓ પોતાની પુત્રીઓનાં. ૮-૧૦ વર્ષની ઉંમરમાં લગ્ન કરી નાંખે છે એ ઘણું આશ્ચર્યકારક છે. જે પુત્રીઓને આપણે બીજાંઓને ઘેર ત્યાંનું કામ કરવાને માટે મોકલીએ છીએ, તેઓ ત્યાંના કામનો બોજો ઉપાડી શકવાને શક્તિમાન છે કે નહિ તેનો વિચાર કરતા નથી. એથી પરિણામ એ આવે છે કે તેઓ પારકાના ઘરમાં જઈને અજ્ઞાનતાને લીધે ધરની કંઈ પણ વ્યવસ્થા રાખી શકતી નથી, તેથી નિંદાને પાત્ર થાય છે. વળી નાની વયમાં તેમને ગર્ભનો અસહ્ય ભાર ઉઠાવવો પડે છે. અને ગર્ભનું રક્ષણ તથા સંતાનનું પાલન કરવાનું મહાન કાર્ય તેમને માટે આવી પડે છે, જેનાથી તેઓ સર્વથા અજ્ઞાન હોય છે.

સંતાનપાલન અને સ્વાસ્થ્ય જાળવવાનું કાર્ય કંઈ જેવું તેવું નથી. એ માટે તો ઘણી જ ચતુર, પુદ્ગિમતી અને શિક્ષિત સ્ત્રીઓની આવશ્યકતા છે. આપણી પુત્રીઓને પ્રથમથી જ એ બાબતનું શિક્ષણ આપવું તથા તેઓને સ્વચ્છ જાળવાણું સેવન કરાવવું અને તેઓને માટે સારાં મકાનોની સગવડ કરી આપવી એ આપણું કર્તવ્ય છે. બહે ધરનું બાહુ વિશેષ હોય, પણ રહેવાનું મકાન તો અમે જાણાવી ગયા તેવું જ સ્વચ્છ અને પુરતાં હવા ઉભા રહેલાઈથી પ્રવેશ કરી શકે એવું હોવું જોઈએ.

. ઘણાં માણસો સારા ઘરમાં રહેવાનું નકામું ખર્ચ ગણે છે, પણ એ તેમની મોટી ભૂલ છે. સારા સગવડવાળા મકાનમાં વધારે બાહુ ભરીને રહેવાથી નકામું ખર્ચ થતું નથી, પણ એકંદરે ઓછું ખર્ચ થાય છે. પણ તેથી ઉદ્ધું થોડું બાહુ ભરીને સગવડ વિનાના સાંકડા અને ગંદા ઘરમાં રહેવાથી નકામું ખર્ચ વધારે થાય છે. દાખલા તરીકે ઓછા બાંડાવાળા ઘરમાં રહેવાથી અસ્વચ્છ હવા તથા દુર્ગંધને લીધે

માંદા પડ્યા, તો સારા મકાનના બાડા કરતાં ડાકતરોની ફી અને દવાદારમાં કેટલા રૂપિયા વધારે પેસી જશે વાર ?

એ સિવાય મંદી હવામાં રહેવાથી એક ખીજ મહોટી ખરાબી એ થાય છે કે કારબોનિક આસની અધિકતાથી શરીર શિથિલ પડી જાય છે તથા છન્દિયો નિર્જળ થઈ જાય છે. તેમને ઉત્તેજિત કરવા માટે-શરીર પાસેથી સખ્ત કામ કરાવવા માટે ઘણાખરા લોકો અફીણ, ગાંજે, દારૂ આદિ માદક પદાર્થોનું સેવન કરે છે જેથી તન, મન, ધનની ખરાબી થાય છે. પરંતુ એવા ખુરા વ્યસનમાં ખર્ચ ન કરતાં વધારે બાકું ખરચીને સારા હવા-ઉન્નશવાળા મકાનમાં રહીએ તો કેવું સારું ? પરિણામ બલે ગમે એવું આવે, પણ ઘણા લોકો રૂપિયાના લોભમાં તણાઈ જઈને ખરાબમાં ખરાબ ઘરમાં રહેવાનું પસંદ કરે છે. એ લોભનું મુખ્ય કારણ અજ્ઞાનતા છે. અજ્ઞાનતાને લીધે જ અહિંયાના લોકો એવાં ઘરો બંધાવે છે કે જેમાં ભૂલેચૂકે પણ હવા તથા પ્રકાશ ખીલકુલ આવતાં નથી. એવાં ઘરો બંધાવવાથી શું લાભ થાય છે એ અમે સમજી શકતા નથી. કેમકે એમાં ખર્ચ ઓછું થતું નથી, તેમજ મહેનત પણ થોડી પડતી નથી. જો સારાં ખુલ્લાં હવાદાર ઘરો બંધાવે, અને હવાને માટે પૂરતાં પ્યારી પ્યારણાં રાખવામાં આવે, તો અમારા અનુમાન પ્રમાણે કંઈ પણ વધારે ખર્ચ ન થાય, કેમકે હવા તથા પ્રકાશની જરૂર છે, તે વિનામૂલ્યે જ મળે છે.

જો કે સ્વાસ્થ્ય જાળવવાના નિયમોનો પુસ્તકો તથા વ્યાખ્યાનો દ્વારા ઘણો પ્રચાર કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ હજીસુધી લોકોનું એ તરફ પૂરેપૂરું ધ્યાન ખેંચાયું નથી. જો એ વિષે વિચાર કરવામાં આવે તો એનું કારણ એ જ જણાયું કે અહિંયાના ગામડાના લોકો એ લાભોથી અજાણ્યા છે તથા એ નિયમોને ઘણા સખ્ત મણે છે. પણ

એ કેવળ તેઓનો ભ્રમ છે. સ્વાસ્થ્ય જાળવવાને માટે કંઈ ખર્ચ કરવાની જરૂર નથી તથા તેમાં કંઈ મુશ્કેલી પણ પડતી નથી. કેવળ શુદ્ધ જાળવાણીની જરૂર છે. જ્યાં કંઈ ગંદવાડ જણાય કે તરત જ ત્યાંની જગ્યા સાફ કરાવી નાંખો. જે મકાનમાં હવાને આવવાનો માર્ગ ન હોય ત્યાં બિંતમાં એક ન્હાતું જાળીઉં મુકી દો. ઘરની આફક પોળ, શહેર તથા શરીરનો પણ વિચાર કરો. શરીર સ્વચ્છ ન રાખવાથી માથામાં જીજ્ઞા પડે છે, શરીર ખુજલી, ખસ વગેરે રોગોનો ઉપદ્રવ થાય છે તથા પોળો-શરીરો સાફ ન રાખવાથી પ્લેગ વગેરેના જંતુ ઉત્પન્ન થાય છે અથવા મેલેરિયા તાવનો ફેલાવો થાય છે, જેથી દરવર્ષે હજારો માણસો મૃત્યુ પામે છે.

અસ્વચ્છતા વાળી ગલીઓમાં રહેવાથી કેવળ મેલેરિયા વગેરેનો જ ભય રહે છે, એટલું જ નહિ પણ ખીજ કેટલીયે ખરાબીઓ ઉત્પન્ન થાય છે. આપણે જોઈએ છીએ કે એવી ખરાબ જગ્યામાં રહેનાર લોકોને ગંદકી તથા દુર્ગંધ ઉપર તિરસ્કાર આવતો નથી. તેમ જ જેઓને રાત્રિ દિવસ ખરાબ વચનો સાંભળવાનો તથા લોકોને દારૂ પીને બકતા બેસવાનો અજ્ઞાસ પડી જાય છે, જેઓનો ધંધો જ દુરાચારનો છે, એવા લોકોની આસપાસ રહેવાથી તેમનું આચરણ કદાપિ સાફ રહેતું નથી તેમજ તેમનું ચરિત્રગઠન કદાપિ ઉચ્ચ પ્રતિતું થઈ શકતું નથી. એવી જગ્યામાં રહેનાર બાળકો તથા સ્ત્રીઓનું ચરિત્ર બગડે છે. અર્થાત પોતાના પગ ઉપર જ કુહાડી મારવા જેવું થાય છે.

શરીરરક્ષા અને ચરિત્રબંધારણ તથા ગૃહસુખ અને સાર્વજનિક (Public) સુખને ધાડો સંબંધ છે. આતિ દુર્ગંધ વાળી જગ્યામાં રહેવાથી ચરિત્ર પર પણ ખરાબ પ્રભાવ પડવાથી પ્લેગ કરતાં પણ વધારે હાનિકારક છે. સ્વચ્છ તાજી હવા ન મળી શકવાથી અથવા

શરીર સ્વચ્છ ન રહેવાથી શરીર જ એકલું નિર્બળ થઈ જાય છે, એટલું જ નહિ પણ અંતઃકરણ પણ તૂટી જાય છે અને કંઈ માનસિક ક્ષતિ થઈ શકતી નથી. આત્મસન્માન નષ્ટ થઈ જાય છે. દુષ્ટ વાસનાઓ મનમાં ક્રિપ્ત થવા લાગે છે, ને તેથી આચરણ ખગડી જાય છે. ચિત્ત અંચળ થઈ જાય છે. કોઈ વખતે દારૂ પીવાનું મન થાય છે, તો વળી કોઈવખતે વ્યભિચાર કરવાની ઇચ્છા થાય છે. એ રીતે પાપ તથા દુરાચાર દિવસે દિવસે વધે જાય છે.

સ્વાસ્થ્ય જાળવવાના નિયમોનું પાલન ન કરવાથી ધનવાન કે ગરીબ દરેકને આર્થિક દંડ ભોગવવો પડે છે. પ્લેગ આદિ મહા-મારીઓમાં જે માણસો મરી જાય છે, તેમનાં સગાંસંબંધીઓનું ભરણપોષણ કરવા માટે ધનવાનોને રૂપિયા આપવાની ફરજ પડે છે. મંદવાડમાં પણ તેઓને ધણું ખર્ચ થાય છે. કેમકે રોગ ગરીબોના ઘરમાંથી નિકળીને ધનવાનોના ઘરમાં આવે છે અને કોઈને કોઈ તેના પંજામાં સપડાય છે. એ સિવાય કેટલાયે રૂપિયા ઔષધાલયો, અના-થાશ્રમો તથા વિધવાશ્રમોમાં આપવા પડે છે. ગરીબોને પણ કંઈ થોડું ખર્ચ કરવું પડતું નથી. તેઓને ઘેર કોઈ માંદું પડે તો ડાક્ટરની ફી તથા દવાદારમાં પૈસા ખર્ચવા પડે છે, અને પૈસા ખર્ચતાં સાફ ન થાય અને પરલોકગમન થાય તો તેમનું સર્વસ્વ નષ્ટ થાય છે.

એ જોઈને ધણું આશ્ચર્ય થાય છે કે લોકો સ્વાસ્થ્ય જાળવવાની બિલકુલ ચિન્તા દરતા નથી. જો કે સ્વાસ્થ્યરક્ષણ અને આરોગ્યને માટે મ્હોટા મ્હોટા ચહેરોમાં મ્યુનિસિપાલીટીઓ હોય છે, પરંતુ મ્યુનિસિપાલીટીની સત્તા સડકો, પોળો અથવા ગલીઓમાં જ ચાલે છે. તે પોળોમાંની ગંદકી તો દૂર કરાવી શકે છે; પરંતુ લોકોના ઘરની અંદર તેની સત્તા ચાલતી નથી. ઘરોમાં

જે મળમૂત્રના સ્થાન હોય છે, અથવા ગાયો બેંસો બાંધવાની જગ્યા હોય છે, અથવા વસણ કુસણ સાફ કરવાની જગ્યા હોય છે, તે એટલી બધી ગંદી તથા મેલી રહે છે કે જે કોઈ સાફ સુધક ધરમાં વસનાર માણસ ત્યાંથી પસાર થાય, તો દુર્ગંધને લીધે તેનો શ્વાસ રૂંધાઈ જાય. એ જગ્યાઓ સાફ કરાવવાનું મ્યુનિસિપાલીટીઓના અધિકારમાં હોતું નથી. એ કામ ધરમાં રહેનારાનું છે. જે તેઓ એ તરફ ધ્યાન ન આપે તો ફક્ત તેઓને જ નુકસાન થાય. એટલું જ નહિ પણ આખા મહોદ્ધાને અને ધીમે ધીમે આખી શહેરની વસ્તીને નુકસાન થાય છે. એક શહેરમાં રોગ થવાથી બીજા શહેરમાં ફેલાઈ જાય છે. અને પછી ક્રમે ક્રમે બીજામાંથી ત્રીજામાં અને ચોથામાં, એમ એક માણસની અસાવધાની તથા ગંદાપણાથી સમસ્ત સમાજ તથા સમસ્ત દેશને નુકસાન થાય છે, પરંતુ જે પ્રત્યેક માણસ સ્વચ્છતા તથા તંદુરસ્તી જાળવવાની સંભાળ રાખે, તો બીમારીનું ક્યાંય નામ નીશાન પણ સંભળાય નહિ. બીમારીનું કારણ આપણે પોતે જ છીએ. જેટલા બચંકર રોગ છે, તે સર્વના ન્હાના ન્હાના જીવડા થાય છે જે શરીરમાં પ્રવેશ કરીને શરીરને વિષરૂપ કરી નાંખે છે. આખી દુનિયાના ડાક્ટરો એકે અવાજે કબૂલ કરે છે કે એ જીવડાં ગંદકી ને દુર્ગંધ હવાથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને ગંદકી તથા દુર્ગંધ આપણી પોતાની જ બેકાળજીથી થવા પામે છે. જે આપણે દરેક વસ્તુ સ્વચ્છ રાખીએ, શરીર, વસ્ત્રો, ઘરનો સરસામાન વગેરે સાફ રાખીએ, કોઈ ઠેકાણે કાદવ કચરો એકઠો થવા ન દઈએ, ગંદવાડ થવા ન દઈએ, તો ક્યાંય પણ બીમારીનો ઉપદ્રવ થાય નહિ.

એ સર્વ વાતોનો વિચાર રાખવાનું કંઈ મુશ્કેલ નથી. એ ફક્ત આપણી ઇચ્છા તથા પ્રતિજ્ઞાપર આધાર રાખે છે. જે આપણે

દૃઢ સંકલ્પ કરીએ તો કંઈ પણ કઠિન નથી. દૃઢ સંકલ્પ તથા પ્રતિજ્ઞા કર્યા સિવાય કંઈ જ કાર્ય થઈ શકતું નથી. આપણને ભલે સ્વચ્છ અને હવા ઉજાડવાળું ઘર મળે, પરંતુ જો આપણી આદત જ સ્વચ્છતાની ન હોય, આપણને સ્વચ્છતા સારી જ લાગતી ન હોય, આપણી સ્ત્રી ગંદી તથા કુવડ હોય, તો આપણે તેને પણ થોડા દિવસોમાં ખરાબ કરી નાંખીશું. પરંતુ તેથી ઉલટું કોઈ કરકસરીયા તથા મહેનતુ માણસ કે જેને સ્વચ્છતા ઘણી પસંદ છે, તેને જો ખરાબમાં ખરાબ ઘર પણ આપવામાં આવે તો તે તેને પણ પોતાની મહેનત તથા શોખથી સ્વચ્છ તથા ઉત્તમ બનાવી દેશે.

જ્યારે ઘરને સારું કિંવા ખોટું બનાવવાનું તેમાં રહેનારના અધિકારમાં છે, સારે તેનું કર્તવ્ય છે કે પોતાના તથા પારકાના લાભને ખાતર ગંદવાડની ટેવને છોડી દઇને સ્વચ્છતાની ટેવ પાડે. એમાં કંઈ પણ સંદેહ નથી કે જે લોકોને પ્રથમથી જ ગંદવાડની ટેવ પડી ગઈ છે, તેમનાથી એકદમ સ્વચ્છતા રાખી શકાશે નહિ; પરંતુ એ ચોક્કસ છે કે જો કદાપિ તેઓ ઉદ્યોગ કરે તો ઘણી જ ટુંક મુદતમાં તેમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકે. પ્રથમ તો જરા અપહરં લાગશે, પરંતુ થોડા દિવસોમાં જ સ્વચ્છતાનો એવો તો શોખ લાગશે કે જરા પણ ગંદવાડ સાંખી શકશે જ નહિ.

સૌથી પહેલાં બાળકોને સ્વચ્છતાનો અભ્યાસ કરાવવાની આવશ્યકતા છે. એ માટે પુસ્તકોની જરૂર નથી, પણ તાદૃશ નમુનાની જરૂર છે. કોઈ મેલી અથવા ગંદી વસ્તુ તેમની નજરે જ પડતી ન જોઇએ, એટલે તેઓ પોતે જ મેલાપણાનો તિરસ્કાર કરવા લાગશે. બાળકોને બોલતાં કાણુ શિખવાડે છે ? અંગ્રેજોના

બાળકો અંગ્રેજ અને હિંદુસ્થાનના બાળકો હિંદુસ્થાની ભાષા કેવી રીતે શિખે છે? જેવું તેમના માતા, પિતા, બાઈ, બહેન વગેરે બોલે છે, તેવું જ તેઓ પણ બોલવા લાગે છે, એ જ પ્રમાણે જો તેઓ તમને સ્વચ્છતામાં રહેતા જોશે, મેલ તથા દુર્ગંધ તરફ તિરસ્કાર દર્શાવતા જોશે, દરરોજ લુગડાં તથા ધરોને સાફ થતા જોશે, તમને નહાતાં તથા હાથ પગ ધોતાં જોશે, તો તેઓ પણ તમારા જેવા જ થશે.

એક જણે કહ્યું છે કે “સ્વચ્છતા તંદુરસ્તીની જડ છે. કર-કસર, સદાચાર અને આત્મસન્માનની કુંચી છે. જે ઘરમાં સ્વચ્છતા છે, તે સદા સુખી અને નિરોગી છે અને જે ઘરમાં ગંદવાડ છે, તે દુઃખી તથા રોગી છે. સ્વચ્છતામાં લલાઈ તથા આરામ છે, ગંદવાડમાં ખુરાઈ તથા હેરાનગતી છે. સ્વચ્છતા સભ્યતાનું ચિહ્ન છે તથા ઉન્ન-તિનું દ્વાર છે. ગંદવાડ અસભ્યતા દેખાડનાર અને પડતીનું કારણ છે. સ્વચ્છતાથી મન પવિત્ર થાય છે અને ગંદવાડથી મન અપવિત્ર બને છે.”

શરીર એ આત્માનું મંદિર છે. એમાં આત્મા વિરાજે છે. આત્માની પવિત્રતાને માટે શરીરને પવિત્ર રાખવાની જરૂર છે. શરીરની પવિત્રતા સિવાય આત્માની શુદ્ધિ થવી અશક્ય છે. એથી જ દેવદર્શન, પૂજા પાઠ આદિ કરવા પહેલાં શૌચાદિથી નિવૃત્ત થવાની જરૂર છે. મંદિરો અથવા મસ્જિદોમાં દરેક ઠેકાણે કુવા અથવા હોળ બનાવેલા જોવામાં આવશે. એ એટલા માટે જ બનાવેલા હોય છે કે પૂર્ણ-પ્રાર્થના કરતાં પહેલાં શરીરને શુદ્ધ કરવું યોગ્ય છે. કોઈ હિંદુથી રનાન કંપા સિવાય પૂજા પાઠ થઈ શકતાં નથી તેમજ કોઈ મુસલ-માનથી હાથ, મ્હોં, પગ ધોયા સિવાય નીમાળ બણી શકાતી નથી. ધર્મશાસ્ત્રોમાં આત્મશુદ્ધિ તાને માટે શરીરશુદ્ધિની આવશ્યકતા જણાવી છે. કેમકે શરીરની શુદ્ધિ સિવાય મન શુદ્ધ થઈ શકતું નથી અને

મનની શુદ્ધિ સિવાય આત્માની શુદ્ધિ થઈ શકતી નથી.

એટલા માટે અંતમાં કહેવામાં આવે છે કે ચોક્ખાઈ એક મુખ્ય ચીજ છે. સ્વાસ્થ્યરક્ષા, સંતાનપાલન, આત્મસન્માન, તથા ગૃહ-પ્રબંધને માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે અને વિશેષ કરીને પ્રત્યેક ગૃહિણીએ તેના અભ્યાસ કરવો જોઈએ. રહેવામાં, સૂવામાં, ખાવામાં, પીવામાં વગેરે દરેક વાતમાં સ્વચ્છતાનો સૌથી પહેલાં વિચાર કરવો જોઈએ. એ સિવાય સ્વપ્નમાં પણ સાચું સુખ મળી શકતું નથી.

પરંતુ આ દેશમાં સ્ત્રીઓને ધણી જ તુચ્છ દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે છે. તેમને કેળવવામાં જોઈતું લક્ષ આપવામાં આવતું નથી, એ ખરેખર મ્હોટી ભૂલ છે. કેળવણીની જરૂર તો સ્ત્રી તેમજ પુરૂષ બંનેને છે, બધે સ્ત્રીઓને તો ધણીજ જરૂરની છે. પુરૂષ જો ન ભણે તો વધારે નુકસાન નથી, પરંતુ જો સ્ત્રીઓ ન ભણે તો તેઓ ગૃહપ્રબંધ તથા સંતાનપાલન જેવાં કાર્યો ઉત્તમ રીતે કરી શકે નહિ. શિક્ષિત સ્ત્રીઓનાં સંતાન સ્વચ્છ તથા નિરોગી રહી શકે છે, અને તેઓ જ સંસારમાં કંઈક કરી શકે છે. ઘણાખરા શિક્ષિત માતાઓનાં સંતાન શિક્ષિત હોય છે. તેઓને વિદ્યા તથા સ્વચ્છતા ઉપર ન્હાનપણથી જ વિશેષ પ્રેમ બંધાય છે. પરંતુ અભણ માતાનાં બાળકો તેનાથી ઉલટાજ સ્વભાવનાં નીવડે છે.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

સુખી જીવન.

૧. ગુણ કર્મ વડે મનુષ્યને ઉંચ અથવા નીચ ગણો. ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થવાથી કોઈ ઉત્તમ કહેવાતું નથી. ઉત્તમ તે જ છે કે જે ઉત્તમ કાર્ય કરે છે—પછી બલે તે નીચ કુળમાં જન્મેલો હોય.

૨. ઉત્તમ સ્વભાવવાળા મનુષ્યની સેવા કરવી શ્રેષ્ઠ છે, પછી બલે તે દરિદ્ર જ કેમ હોતો નથી. એવો સમય અવશ્ય આવશે કે જ્યારે તે તમને તમારી મહેનતનો બદલો વાળી આપશે.

૩. જે વસ્તુ તમને મળી શકતી નથી, તેનો અભાવ તમારા હૃદયના ઉદ્દેશાસને નષ્ટ ન કરી નાંખે એવો પ્રયત્ન કરો.

—વિદ્વાનોનાં વાક્ય.

* * * *

જેવી રીતે સંસારમાં બીજાં અનેક કાર્યો છે, તેવી જ રીતે સુખપૂર્વક જીવન વિતાડવું એ પણ એક પ્રકારનું મહાન કાર્ય છે. કોઈ ગૂઢ વિષયનું અધ્યયન કરવું અથવા કંઈ ચતુરાઈનું કાર્ય કરવું જેટલું કઠિન છે, તેટલું જ તે કાર્ય પણ કઠિન છે. પ્રત્યેક વસ્તુનો સદુપયોગ કરવાનું તથા જીવનના મહાન ઉદ્દેશો પાર પાડવાનું સુખી જીવન ઉપર જ આધાર રાખે છે.

સુખપૂર્વક રહેવાને માટે કંઈ ઓછી અઘડાની જરૂર નથી. જે કે એ ગુણ કેટલાકોમાં સ્વાભાવિક રીતે હોય છે, તો પણ દરેક જણ તેનો અભ્યાસ કરી શકે છે. માતા પિતા તથા શિક્ષકો દ્વારા બાળ-

કોના હૃદયમાં સંસ્કાર વ્યાપ્તવસ્થામાં જ પાડી શકાય છે, અને અભ્યાસ તથા આચરણ દ્વારા સમય મળતાં તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થઈ શકે છે. પરંતુ બુદ્ધિ વિના કદિ પણ એ જ્ઞાન સ્થિર રહી શકતું નથી.

સંસારમાં સુખ ચિન્તામણિ રત્નના જેવું એટલું બધું દુર્લભ નથી કે તેને માટે ઇચ્છા કરવી અથવા તેને મેળવવા માટે કોઈક કરવો જ નિષ્ફળ હોય. ના, એ એવા અનેક ન્હાનાં ન્હાનાં રત્નોનો સંગ્રહ છે, કે જે એક સાથે જડેલાં છે અને દેખાવમાં સુંદર જણાય છે. આપણા જીવન માર્ગમાં ચારે તરફ-ડગલે ડગલે જ્યાં દૃષ્ટિ કરો-ત્યાં સાધારણમાં સાધારણ ઘટનાઓમાં પણ સુખ વ્યાપ્ત છે. તેનાથી આનંદિત થવું એ જ પરમ સુખ છે. પરંતુ આપણે કોઈ મહાન સુખ મેળવવાની શોધમાં ફર્યા કરીએ છીએ અને એ સાધારણ પદાર્થોમાં રહેનાર સુખની તરફ બિલકુલ ધ્યાન જ આપતા નથી. એથી એનું પરિણામ એ આવે છે કે આપણને કોઈ પણ સુખ મળતું નથી. તેથી આપણે હમેશાં દુઃખી થયાં કરીએ છીએ. ખરું જોતાં ન્હાનાં ન્હાનાં કાર્યો કર્તવ્ય તથા આનંદનું કારણ માનીને કરવામાં જ સુખ છે.

જે માણસ જીવનને આનંદપૂર્વક વિતાડવાનું જાણે છે, તેને કદિ દુઃખ થતું નથી. તે હમેશાં હસતો અને પ્રસન્નચિત્ત રહે છે. પ્રકૃતિ તેને માટે હમેશાં સૌંદર્યથી પરિપૂર્ણ રહે છે. તે વર્તમાનને જોઈને, ભૂતકાળનું સ્મરણ કરીને, અને અવિષ્મનું અનુમાન કરીને ખુશી થતો રહે છે. તે સારી પેઠે જાણે છે કે જીવન અમૂલ્ય પદાર્થ છે. તેને સાર્થક કરવાને માટે વિવેકાનુસાર કર્તવ્યપાલનની જરૂર છે. તે હમેશાં પોતાની ઉન્નતિ કરતો રહે છે. પતિત તથા અસહાય માણસોને ઉપદેશ દ્વારા ઉત્સાહિત કરતો રહે છે અને અધાનકિત તેઓને ધનની સહાયતા આપતો રહે છે. તે પ્રત્યેક ઉન્નતિના કાર્યમાં ભાગ

લે છે અને પરોપકારથી કદાપિ વિમુખ થતો નથી. તેનો સઘળો વખત પોતાની તથા પારકાની ઉન્નતિના વિચારોમાં જ વ્યતિત થાય છે. તે કદિ નિરાશ થતો નથી. તે આપસિંચાને ખુશીથી સહન કરી લે છે. આપસિંચા તેના કાર્યની વચ્ચે અડચણકર્તા થતી નથી, પણ ઉલટી તેને હાથેશાં ઉત્તેજિત કરતી રહે છે. દિનપ્રતિદિન તેની બુદ્ધિનો વિકાસ થતો જાય છે અને પ્રતિદિન પ્રત્યેક પદાર્થમાં એક અપૂર્વ આનંદનો અનુભવ કરે છે. ચોવીસ કલાકમાં એક ક્ષણવાર પણ તેને દુઃખ થતું નથી, પણ તેનું સુખી જીવન છે. લોકો પોતાની પ્રશંસા કરે એવું તે ઇચ્છતો નથી તેમજ પોતાના મરણ પછી તેનું સ્મારક સ્થાપિત કરે એવી ઇચ્છા રાખતો નથી. તે મૃત્યુથી બ્હીતો નથી, પણ હર્ષપૂર્વક તેને વધાવી લે છે. લોકો તેના ઉપકારોનું સ્મરણ કર્યા કરે છે અને એમજ માની કે એ સ્મરણ જ તેનું સ્મારક છે. તેના આદર્શ જીવનથી લોકો-પર જે પ્રભાવ પડે છે, તે જ તેની પ્રશંસા છે.

એક એવો માણસ છે કે જેનું જીવન દુઃખથી પરિપૂર્ણ છે. રાત્રિ દિવસ તેને એક ક્ષણવાર પણ સુખ મળતું નથી. સમસ્ત સંસાર તેની દૃષ્ટિમાં શૂન્ય છે. કોઇ પણ વસ્તુથી તેને આનંદ થતો નથી. એમ જ માની કે આનંદ અનુભવવાની તેની શક્તિ જ સર્વથા નષ્ટ થઇ ગઇ છે. જે કે પાસે રૂપિયા પુષ્કળ છે, તો પણ તેનું મન પ્રસન્ન રહેતું નથી. ફરવા હરવાનું તેને સારું લાગતું નથી અને કુદરતના દેખાવો તેને પ્રિય લાગતા નથી. જે કદાપિ તેને પહોંડો અથવા જંગલોમાં જવાનો અવસર આવે છે, તો તે તેને એક વેઠરૂપ ગણે છે અને રસ્તા કાપ્યા વિના છુટકો ન હોવાથી જેમ તેમ સમય વિતાડી દે છે. જ્યારે યુવાવસ્થામાં જ તેની એવી અવસ્થા છે, ત્યારે જ્ઞાવસ્થામાં તો કહી જ શકાય ? એ વખતે તો જીંદગી તેને

બારે બારૂપ લાગે છે, પરંતુ એમ છતાં પણ તેને મરવું ગમતું નથી. મ્હોતથી તે હમેશાં બ્હોતો રહે છે. અને તેની અતુલ લક્ષ્મીની પરવા કર્યા સિવાય અચાનક મ્હોત આવીને તેને પવનની માફક ઉપાડી જાય છે. તેની પાસે જે કે પુષ્કળ ધન હતું, તોપણ સુખી જીવનના સિદ્ધાંતથી અપરિચિત હોવાને લીધે તેને સફળતા પ્રાપ્ત થઈ નહિ.

જીવનને આનંદમય બનાવવાને માટે રૂપિયાની આવશ્યકતા નથી. તેને માટે પ્રત્યેક પદાર્થને જેમ તેમાંથી આનંદ પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ હોવી જોઈએ. આપણી સન્મુખ એવા સેંકડો પદાર્થ હાજર છે, કે જેમાંથી આપણે આનંદનો અનુભવ કરી શકીએ છીએ. પરંતુ આપણાં નેત્ર તથા આપણું હૃદય ઉક્ત શક્તિથી શૂન્ય છે અને તેથી તે આપણી નજરમાં નિરસ અને શીઠાં જણાય છે. આનંદ અનુભવવાની શક્તિ હોય તો એક ક્ષણ પણ દુઃખ તથા ચિન્તામાં વીતિ શકે નહિ. નિર્ધનમાં નિર્ધન માણસ પણ પોતાને મહાન સુખી માને છે. ખરું જોતાં જેને કંઈ ચિન્તા નથી, જે પ્રત્યેક પદાર્થમાં એક અનુપમ સૌન્દર્યનો અનુભવ કરે છે તથા જે હમેશાં પવિત્ર વિચાર તથા ઉચ્ચ વાસનાઓમાં પોતાના મનને પ્રસન્ન રાખે છે, તે જ ખરો સુખી છે. એવા માણસો ઘણા મહેનતુ તથા ઉદ્યોગી હોય છે. તેઓ પોતાના ઉદ્યોગ વડે ધરની ન્હાની ન્હાની વસ્તુઓ પણ એવી સુંદર રાખે છે કે હમેશાં તે જોઈને ખુશ થયા કરે છે. તેઓના ધરમાં જઈને જુઓ તો સઘળી વસ્તુઓ યોગ્ય રચણે સજ્જાથી ગોઠવેલી હશે. ક્યાંય અવ્યવસ્થાનું તો ચિહ્ન પણ જણાશે નહિ. વસ્ત્રો સાફ અને સુધડ હશે. વાસણ કુસણ વગેરે ચાંદીના જેવાં ચક્રચક્રતાં જણાશે. પરંતુ તેમના ઓરડામાં દશ વીસ છપ્પીઓ લટકાવેલી નહિ હોય, સુંદર મેજ ખુરશીઓ ગોઠવેલાં નહિ જમીન, હોય.

પર સુંદર ગાલીચો પાથર્યો નહિ હોય, પરંતુ જે કદાચ એકાદ છપ્પી હશે, તો તે પણ જેવામાં સુંદર અને પ્રિય જણાશે. જમીન પર સાદડી પાથરેલી હશે, તો તે પણ સ્વચ્છ હશે.

ઘરની ન્હાની ન્હાની વસ્તુઓ ઉપર સુખી જીવન નિર્ભર છે. ખારાક સાદો અને જલદીથી પાચન થઈ જાય તેવો હોવો જોઈએ, અતિ ભારે ન હોવો જોઈએ. હવા સ્વચ્છ આવતી હોવી જોઈએ. ઘરમાં અંધારું ન રહેતાં અજવાળું આવવું જોઈએ.

અમે પાછલાં પ્રકરણોમાં જણાવી ગયા છીએ કે, સુખ અને સ્વાસ્થ્યને સારૂ સ્વચ્છતા ધણી જ જરૂરની વસ્તુ છે. સ્વચ્છતામાં વિશેષ રૂપિયાનું ખચ થતું નથી, કેવળ જાતે પ્રયાસ કરીને તે રાખવાની જ જરૂર છે. કેટલીક વખત જેવામાં આવે છે કે જેની આવક પચાસ કે સો રૂપિયા કરતાં પણ ઓછી હોય છે, છતાં તે દોઢસો અથવા બસો રૂપિયાના અમલદાર કરતાં પણ વિશેષ સારી સ્થિતિમાં રહે છે. એનું કારણ એ છે કે, પહેલાં માણસના ઘરમાં કરકસરનો વિચાર કરવામાં આવે છે, બ્યારે બીજા માણસને ત્યાં તેની કંઈ પરવા જ રાખવામાં આવતી નથી. પહેલાનાં બાળકો સારું ખાય છે, પીએ છે, સ્વચ્છ રહે છે અને ઉત્તમ કેળવણી સંપાદન કરે છે. તે પોતે આનંદપૂર્વક રહે છે, કદિ કોઈ વસ્તુ ઉધાર લેતો નથી, કદિ જરૂર વિનાની વસ્તુ ખરીદતો નથી; પરંતુ બીજા માણસ વધારે આવક હોવા છતાં હમેશાં તંગ હાલતમાં રહે છે. તેને ગયા માસનો આવેલો પગાર ચાલતા માસનો પગાર આવે ત્યાં સુધી ચાલી શકતો નથી. તેનાં બાળકો ખરાબ સ્થિતિમાં રહે છે. જે કે તેમને સારાં સારાં વસ્ત્રો પહેરાવવામાં આવે છે, પણ સ્વચ્છતા તરફ ધ્યાન ન હોવાથી તેઓ તે તરત જ મેલાં કરી નાંખે છે. જે કે ઘરમાં શેતરંજીઓ બિછાવેલી

હોય છે, પણ તે જલદાથી મેલી થઇ જાય છે. લેખો બાજુ-વામાં આવે છે, પરંતુ અસાવધાનતાને લીધે તેની ચિમનીઓ બાંગી જાય છે તે મેશવાળી થઈ જાય છે. એવાં માણસો સંસારમાં કદી ઉન્નત થઈ શકતાં નથી. તેમની આવક ગમે એટલી વધી જાય, પણ તેઓ હમેશાં એવી જ દશામાં રહેવાનાં. તેમને ખર્ચ સુખ તો સ્વપ્નામાં પણ મળી શકતું નથી. સંસારમાં સર્વ જણ સુખ તો માગે છે, પણ ખરી વાત એ છે કે સુખી રહેવાના ઉપાયો સઘળા જાણુતા નથી. સુખી રહેવું એ કંઈ સહેલ નથી. એને માટે પુષ્કળ જ્ઞાન તથા અનુભવની આવશ્યકતા છે. પરંતુ એ કંઈ કઠિન વાત પણ નથી. મનુષ્ય માત્રનું કર્તવ્ય છે કે તે સુખી રહેવાના ઉપાય શિખે.

આ સંસાર દુઃખમય છે એવો લોકોનો વિચાર બંધાયેલ છે; પણ તે બરાબર નથી. સુખ કે દુઃખ આપણે આધીન છે. આપણે ઇચ્છીએ તો સ્વર્ગને નરક અને નરકને સ્વર્ગ બનાવી શકીએ. સુખ દુઃખનો અનુભવ કરવો એ મનનું કામ છે, અને મન આપણા અધિકારમાં છે. આપણે ઇચ્છીએ તો વિચારોને શુદ્ધ રાખી શકીએ, ઈદ્રિયોને વશ રાખી શકીએ, હૃદયને પવિત્ર બનાવી શકીએ, દુષ્ટ વાસનાઓનું શમન કરી શકીએ, અવ્યક્ત ગુણોનો વિકાસ કેળવણી વડે કરી શકીએ, ઉત્તમ ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરી શકીએ, તથા તે રીતે સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ પણ કરી શકીએ.

સુખી જીવનનું સૌથી ઉત્તમ અને ખર્ચ દૃષ્ટાંત ધરમાં મળી શકે છે. જે ધરમાં સુખ શાન્તિ ન હોય તે ધર સુખી બરકહેવાતું જ નથી; અને એ ધરની ચઢતી પણ થતી નથી. જ્યાં હમેશાં ક્લેશકંઠસ આલતો હોય, ગંદવાડ થતો હોય, તથા આજસતું સત્રાજ્ય વ્યાપી રહ્યું હોય, ત્યાં પુરુષ અથવા સ્ત્રી બન્નેમાંથી કોઈ પણ સુખી રહી

શકતું નથી. બન્નેનું જીવન નિષ્ફળ અને દુઃખમય થાય છે. જે પુરુષ આખો દિવસ ઓફિસ અથવા કારખાનામાં સખ્ત પરિશ્રમ કરે છે, તે આશા રાખે છે કે સ્થાંજે ઘેર આરામ મળશે, અને એવી આશાને લીધે જ તે સખ્ત પરિશ્રમની બિલકુલ પરવા કરતો નથી. પત્ની પતિનું મ્હોટામાં મ્હોટું સુખ આપી શકે તો તે એજ કે, મકાનને સાફ અને સુધ્ધ રાખે તથા પતિના આવતાં પહેલાં સાંઝે ખાવાનું રાંધીને તેમજ રાખે, એ જ ગૃહિણીનું કર્તવ્ય છે. એનાથી તે ઘર એવું સુખી બની જાય છે કે ગૃહસ્વામી ઘેર આવતાં જ પોતાનું સઘળું દિવસના કષ્ટને યાદ ભૂલી જાય છે અને પોતાના મનમાં સ્થમજે છે કે બાણે હું સ્વર્ગમાં આવી ગયો.

એવા ઘરને જ સુખી ઘર કહે છે. જેને ઘર નથી તે લોકો ઘણા જ દુઃખી કહેવાય છે; પરંતુ એથી પણ અધિક દુઃખી જેઓના ઘરમાં સુખ નથી તેઓ છે. જેમ શરીરને માટે આત્માની જરૂર છે, તેમ ઘરને માટે સુખની જરૂર છે. જેમ આત્મા વિના શરીર રહી શકતું નથી, તેમજ સુખ વિના ઘર રહી શકતું નથી.

કેવળ સારી સારી વસ્તુઓ તથા સારા સારા ખાદ્ય પદાર્થોથી જ સુખ મળતું નથી; પણ માણસને ખરા સુખી થવા માટે સ્વચ્છતા તથા કચકસરની ખરી જરૂર છે. સંક્ષેપમાં ગૃહશાસ્ત્ર તથા ગૃહપ્રબંધ પણ સુખ માટે વિશેષ આવશ્યક છે. સુખી ભૂમિ તે જ છે કે, જ્યાં મનુષ્ય વૃદ્ધિ કરી શકે છે તથા શારીરિક તેમજ માનસિક બન્ને પ્રકારની ઉન્નતિ કરી શકે છે. વસ્તુતઃ સુખ એ અનેક ગુણોનું મૂળ છે.

એવા સુખને માટે ધનની જરૂર નથી. ભોગવિલાસને માટે રૂપિયાની જરૂર પડે છે, પરંતુ સુખ અને ભોગવિલાસ વચ્ચે જમીન આસમાન જેટલું અંતર છે. તે જ ઘર સુખી કહેવાય કે, જ્યાં જરૂરીયાતની સર્વ

સામગ્રી મળતી હોય તથા જેનો પ્રખંધ કોઈ સુધડ ને કરકસર કરનાર ગૃહિણીના હાથમાં હોય—પછી ભલે તે ઘર કોઈ સાધારણ માણસનું કેમ નથી હોતું. જેટલું દુઃખ ગૃહપ્રખંધ કરી ન શકવાથી થાય છે, તેટલું દુઃખ પ્રાયઃ દ્રવ્યના અભાવથી થતું નથી.

કદ કદ વસ્તુઓથી માણસને સુખ મળે છે એનો નિશ્ચય થઈ શકતો નથી. જે વસ્તુથી એક જણને સુખ મળતું હોય, તેજ વસ્તુથી બીજાને દુઃખ થતું હોય એ સંભવિત છે. સુખનો આધાર જેટલો વસ્તુઓ ઉપર છે, તેટલો જ માણસના મન ઉપર પણ છે.

સુખી માણસ સરલ સ્વભાવનો અને દયાળુ હોય છે. દયાળુતા સુખનું એક આવશ્યક અંગ છે. ક્ષમા, શાન્તિ, સહાનુભૂતિ તથા પ્રત્યેક પદાર્થને ઉપયોગમાં લેવાની શક્તિ એ તેનાં સાધારણ ઉપાંગ છે. કહેવત છે ‘ કે જ્યાં અપ્રેમ અને દ્વેષ છે, ત્યાંના મીઠા માલ મલીદા કરતાં જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાંના સુકો રોટલો પણ સારો છે.’ સુખી મનુષ્યનામાં સ્વાભાવિક રીતે જ ન્યાય તથા સત્ય ઉપર પ્રેમ હોય છે. જે માણસ કદિ પણ કર્જ કરતો નથી, ને હમેશાં આવક કરતાં ઓછું ખર્ચ કરે છે તથા ભવિષ્યને માટે થોડું ઘણું એકઠું કરે છે તેજ ખરો સુખી છે. તેઓ જરૂરની વસ્તુઓ માટે કંજીસાઈ કરતા નથી તથા યોગ્ય વખતે આવશ્યક ખર્ચ કરવામાં પણ પાછળ હઠતા નથી, તેઓ જે કંઈ કરે છે, તે બીજાઓને દેખાડવા માટે કરતા નથી, તેઓ હમ્મેશાં પોતાના નિયમપૂર્વક કાર્ય કરે છે. સુખપૂર્વક ખાંચ પીએ છે. તેઓ શિયાળામાં ટાંઢે ધ્રુજતા નથી, તેમજ ઉન્હાળામાં પરસેવાથી તરબોળ થઈ જતા નથી. શરીરના સ્વાસ્થ્યને માટે જે વસ્તુની જરૂર પડે તે વસ્તુ મોંઘી કિંમતની હોય તોપણ ખરી દે છે, પરંતુ બીજા જરૂરી વસ્તુઓ ગમે એટલી મસ્તી મળતી હોય તો પણ કદી ખરીદતા

નથી. અર્થાત્ શરીરસ્વાસ્થ્યને ઉપયોગી પહેરવા ઓઢવામાં તેઓ ખર્ચ કરતાં જરા પણ અચકાતા નથી, પરંતુ ઉપયોગ વિનાની નકામી વસ્તુઓમાં એક પૈસો પણ ખર્ચ કરતાં તેમનો જીવ દુઃખાય છે.

ઘરનો પ્રખંધ વિશેષે કરીને સ્ત્રીના હાથમાં હોય છે. તે ઘરની શેઠાણી-લક્ષ્મી કહેવાય છે. ઘરનું મુખ તેના ઉપર અર્થાત્ તેના સ્વભાવ, તેના પ્રખંધ તથા તેના કાર્યવ્યવહાર ઉપર ઘણેભાગે હોય છે. એટલા માટે સ્ત્રી પુરૂષ વચ્ચે સલાહ સંપ રહેવાની ઘણી જ જરૂર છે. તેમણે એક બીજાના સહાયક થવું જોઈએ. એક બીજાના વિચારો તથા કાર્યો એક બીજાને પસંદ પડતા હોવાં જોઈએ. એકલો પુરૂષ કંઈ જ સાધી શકતો નથી. તે બધે કરકસરીયો હોય, કે પુષ્કળક્રમાતો હોય, પણ જો તેની સ્ત્રી કરકસરીયણ-ઘરરખુ નહિ હોય તો તેની કરકસર કે પેદાશ કંઈ કામમાં આવતી નથી. એક વિદ્વાનેસાચું જ કહેલું છે કે જ્યાંસુધી સ્ત્રી પોતાના સ્વામીને ઉન્નતિ કરવામાં મદદ કરતી નથી, ત્યાં સુધી કોઈ પણ પુરૂષ પોતાની ઉન્નતિ કરી શકતો નથી.

એક ચતુર, સુધડ સ્ત્રી જે પોતાના ઘરની આવક જાવકનો ખરો-ખર હિસાબ રાખે છે, તથા દરેક કાર્ય ઉપર દેખરેખ રાખે છે, તે સ્ત્રીનો સ્વામી અત્યંત પ્રસન્નતાથી પોતાના ઘંઘે જાય છે તથા તેટલો જ ખુશી થતો સ્લાંગે ઘર તરફ પાછો ફરે છે. એવી સ્ત્રીથી ફક્ત તેના જ ઘરને ફાયદો થતો નથી; પરંતુ આખી પોળના ભોકો તેનું અનુકરણ કરવા લાગે છે તથા તેને આદર્શરૂપ માને છે. તેનાં બાળકો પર તેના જેવો જ પ્રભાવ પડે છે અને તેમનું જીવન તેના જેવું જ બને છે, કેમકે કહેવા કરતાં કરી બતાવવાથી અધિક અસર થાય છે. જો કે તે કોઈને કંઈ કહેવા જતી નથી, તોપણ તેનું જીવન એવું નિયમપૂર્વક તથા શાંતિથી વિતે છે કે ભોકો તે જોઈને

પોતાની એળે જ તેનું અતુકરણ કરવા મંડી પડે છે.

એટલા માટે સ્ત્રીને સૌથી પહેલી તથા જરૂરની વાત એ છે કે, તે પોતાના હાથ તથા આંગળીઓને સારી પેઠે કામમાં લેતાં શિખે. કેમકે ઘણાં કામો તેને તેનાથી જ કરવાં પડે છે. એ સર્વજ્ઞ જાણે છે કે, ગૃહસ્થાને માટે ચતુર પ્રમંથિકા સ્ત્રીની કેટલી બધી જરૂર છે. એક વિદ્વાન કહે છે કે, સ્ત્રીનો અડધો કાર્યવ્યવહાર તેના હાથ દ્વારા થાય છે. અર્થાત્ સીવવું, ભરવું, રસોઇ કરવી વગેરે જેટલાં કામ સ્ત્રીઓને કરવાં પડે છે, તે પ્રાયઃ હાથ વડે જ થાય છે. બુદ્ધિ અને કરકસર એ બંને સાથે સાથે રહેવાની જરૂર છે તે કહેવાની કંઈ જરૂર નથી. તેનામાં ગૃહનો પ્રબંધ કરી શકવાની યોગ્યતાની પણ જરૂર છે.

સ્ત્રીઓમાં જે બીજાં ગુણ હોવાની જરૂર છે, તે એ છે કે દરેક કામ કરવાને માટે કોઈ વિધિ કિંવા વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ. ધણુંખરું સ્ત્રીઓમાં એ ગુણનો અભાવ હોય છે. આપણી સ્ત્રીઓ કામ તો ધણું કરે છે, પણ કોઈ નિયમ અથવા ધોરણસર કરતી નથી. જે કંઈ કરે છે, તે આંખો મિચ્છીને કરે જાય છે. તેઓ સમયની પણ કંઈ કદર યુક્તી નથી. અમુક કાર્ય કેટલા વખતમાં થવું જોઈએ, અમુક કાર્ય ક્યારે થવું જોઈએ, પ્રથમ કયું કામ કરવું જોઈએ. કંઈ વખતે શું કરવું જોઈએ દત્તાદિ બાબતોનો તેમને કંઈ વિચાર હોતો નથી. જો કે એ ઘણો મોટો દોષ છે, પરંતુ એ સર્વ કેળવણી તથા અભ્યાસથી દૂર થઈ શકે છે. પ્રત્યેક પુરૂષનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે કે જેમ બને તેમ જલદીથી પોતાની પુત્રી તથા સ્ત્રીમાંથી એ દોષોને દૂર કરવા સાથે તેમને કેળવણીથી વિભૂષિત કરવી.

ઘરનો પ્રબંધ કરવા માટે વ્યવસ્થાની ઘણી જ જરૂર છે. એકલા ઘરને જ માટે નહિ, પણ સંસારનાં સઘળાં કાર્યોને માટે

વ્યવસ્થાની જરૂર છે. વ્યવસ્થા વિના કોઈ કામ જ ફતેહમંદ થઈ શકતું નથી. કામના ભાગ પાડી નાંખવાથી, દરેક કાર્ય મુકરર કરેલા સમયે અને પદ્ધતિસર કરવાથી ઘણું કામ થઈ શકે છે તથા ઘણો વખત અને મહેનત બચી શકે છે. વ્યવસ્થા વિના કામ કરવાથી ઘણો વખત નકામો જાય છે અને કામ પણ કંઈ થતું જણાતું નથી—આગસ કંઈ પણ કરવા દેતું નથી. પરંતુ જ્યારે પ્રત્યેક કાર્ય કરવાનો નિયમ કરેલો હોય છે તથા વખત મુકરર કરેલો હોય છે, તો તે કાર્ય તેની મેળે જ થયે જાય છે. સમય તેને પ્રેરણા કર્યા સિવાય જાતે કરાવી લે છે. રૂપિયાને બચાવવા તથા ખર્ચવામાં પણ નિયમની જરૂર છે. નિયમ ન રહેવાથી કોઈ કોઈના હાથમાંથી રૂપિયા એવા તો ઊડી જાય છે કે જાણે તેને પાંખો આવી! અમે પ્રથમ જ જણાવી ગયા છીએ કે પુરૂષો કેટલા ઉડાઉ હોય છે. સ્ત્રીઓ પણ કંઈ ઓછી ઉડાઉ હોતી નથી. સંકટે દશને પણ એ ખબર હોતી નથી કે અમે અમારી આવકને કેવી રીતે વાપરીએ. અમારે કંઈ વસ્તુ ખરીદવી જોઈએ તથા કંઈ વસ્તુની આશાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, કંઈ વસ્તુ અમને પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ છે અને કંઈ વસ્તુ અમારે મારે જરૂરની છે. આપણા દેશની સ્ત્રીઓને ઘણુંખરું એ વાતનો વિચાર પણ હોતો નથી. ગમે તો કોઈ સ્ત્રીના સ્વામીની આવક પચ્યાશ રૂપિયાની હોય, કોઈના સ્વામીની સો રૂપિયાની તથા કોઈના પતિની દશની હોય, પરંતુ તેમની સ્ત્રીઓ ઘણું ખર્ચ એવું જ ઇચ્છે કે અમે સરખા સ્થિતિમાં રહીએ. જો અમુક સ્ત્રીની પાસે સોનાનું કડું છે—અમુક સ્ત્રીના ગળામાં હાર છે, તો મારે પણ તેવાં જ ધરેણાં હોવાં જોઈએ. જો અમુક સ્ત્રીએ પોતાની પુત્રીને કન્યાદાનમાં આટલું આપ્યું, તો હું પણ તેટલું જ આપું. એવી દેખાદેખીથી થતાં ખર્ચોને ક્ષીમે જ આપણો દેશ દિવસે દિવસે નિર્ધન થતો જાય છે.

સ્ત્રીને માટે જરૂરીની વસ્તુ પરિશ્રમ છે, કેમકે પરિશ્રમ વડે જ પ્રત્યેક કાર્ય થઈ શકે છે. પરંતુ વ્યવસ્થા વિના એકલો પરિશ્રમ કરવાથી કંઈ લાભ થતો નથી. જે સ્ત્રી એકલો પરિશ્રમ જ કરે છે, તે કોઈ કોઈ વખતે ગભરાઈ જાય છે, પણ જે પરિશ્રમની સાથે વ્યવસ્થાનું પણ ધ્યાન રાખે છે તથા નિયમ પ્રમાણે ચાલે છે તે જરા પણ ગભરાયા સિવાય શાંતિથી દરેક કામ કરી શકે છે.

ગૃહપ્રમંધને માટે પરિશ્રમ સિવાય બીજી પણ કેટલીયે વાતોની જરૂર છે. દૂરદર્શક થવું ઘણું જ જરૂરનું છે. એ ગુણ મ્હોટા વિચાર તથા અનુભવથી પ્રાપ્ત થાય છે. એનો અર્થ જ બુદ્ધિમત્તા છે. એના વડે જ આપણને યોગ્ય અયોગ્ય, ઉચિત અનુચિતનું જ્ઞાન થાય છે. શું કરવું જોઈએ અને કેમ તથા ક્યારે કરવું જોઈએ, એ બાબતો તેનાથી જ જાણાય છે. એ પ્રત્યેક કાર્યને માટે સમય અને વ્યવસ્થા નિયત કરી આપે છે. એ ગુણ જ્ઞાન તથા અનુભવથી વધે છે. એના અભ્યાસ કરવાં એ પ્રત્યેક ગૃહિણીનું કર્તવ્ય છે.

બીજો ગુણ સ્ત્રીને માટે જરૂરનો એ છે કે દરેક કામ સુકરર કરેલા વખતે કરવામાં આવે તથા એક મિનિટ પણ નકામી ન જુમાવે. જો એ નિયમની તરફ બરાબર ધ્યાન આપવામાં આવે તો મોડું ખાવાથી, મોડું સૂવાથી, મોડું ઉઠવાથી જે અનેક જાતની આપત્તિઓ આવે છે, તે ઘણી જ જલદીથી દૂર થઈ જાય. જે સ્ત્રી સમયની કિંમત સમજતી નથી, પોતાનાં વચનેને પૂરાં કરતી નથી, તે સર્વની નજરમાં હલકી પડી જાય છે. તેનું કારણ એ કે તેનાં ઘરનાં મનુષ્યોનો ઘણો ખર્ચ સમય નષ્ટ થઈ જાય છે. તે તેમનાં કાર્યો, તેમના સંકલ્પો તથા તેમના વિચારોમાં અડચણકર્તા થઈ પડે છે તથા તેમને માટે દુઃખનું કારણ થઈ પડે છે. સમય સાધારણ વસ્તુ નથી પણ

અમૂલ્ય છે. એનો આદર કરવો—એને ઉપયોગમાં લેવો એ મનુષ્ય માત્રનું કર્તવ્ય છે. એ સુખ, શાંતિ તથા વૃદ્ધિનું મૂળ છે.

સ્ત્રીમાં સાહસ તથા દૃઢ પ્રતિજ્ઞાની પણ અત્યંત આવશ્યકતા છે. જે વાતનો નિશ્ચય કરો, જે નિયમ નક્કી કરો તથા જે વ્યવસ્થા સ્થાપો, તેના ઉપર સદા દૃઢ રહો. સખળ કારણ વિના કદિ પણ તેનાથી વિમુખ ન થાઓ. બંને શરૂઆતમાં મૂંઝકેલીઓ માલમ પડે, પરંતુ તેની બિલકુલ પરવા ન રાખો. ધૈર્યથી તથા શુદ્ધ અંતઃકરણથી તેનું પાલન કરે જશો તો એક દિવસ અવશ્ય તમને તેનું ફળ પ્રાપ્ત થશે.

જીવનને આનંદમય બનાવવા માટે ખીન્ન પણ કેટલાક ઉપાયો છે. પોતાના સ્વભાવને કાળમાં રાખવો એ પણ એક મહાન ઉપાય છે. એ પ્રમાણે કરવાથી જેટલી દુષ્ટ વાસનાઓ છે, તે સર્વનો નાશ થઈ જશે અને વાસનાઓનો નાશ થઈ જવો એ જ ખરૂં સુખ છે. નકામી વાસનાઓએ જ આપણને દુઃખી કરી મૂક્યા છે.

ક્ષમા, પ્રકૃલ્લતા તથા માયાળુતાથી આપણે જ્યારે ઇચ્છીએ ત્યારે આનંદિત થઈ શકીએ છીએ. માત્ર ઇચ્છાની જ વાર છે. કેવળ એથી આપણે પોતાને જ માટે નહિ પણ આપણી આસપાસ વસતા ખીન્ન-ઓને માટે પણ આનંદની વૃદ્ધિ કરી શકીએ છીએ. આપણે પોતાનામાં તથા આપણી પાસે રહેનારાઓમાં આનંદદાયક વિચારોનો પ્રકાશ કરી શકીએ છીએ, પોતાની ઇચ્છાઓને શુદ્ધ કરી શકીએ છીએ તથા સભ્યતા અને સદાચરણના નિયમોનો પ્રચાર કરી શકીએ છીએ.

સભ્યતા પણ એક અમૂલ્ય ગુણ છે. જે વ્યક્તિમાં એનો અભાવ છે, તેનામાં એમજ માનો કે મનુષ્યત્વનો પણ અભાવ છે. સભ્યતા સિવાય સઘળું નકામું છે. અસભ્ય મનુષ્ય બંને ગમે એટલો શુદ્ધ હૃદયનો તથા સદાચારી હોય; પરંતુ સભ્યતા સિવાય તેના

સર્વ ગુણુ ઢંકાઈ જાય છે. સભ્યતાથી મનુષ્ય સર્વશ્રિય તથા પ્રસન્ન-
ચિત્ત રહે છે. એટલા માટે ગૃહિણીએ સભ્યતાથી વિભૂષિત
થવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. તેના મનોભાવ, તેના શબ્દ તથા તેનાં
કાર્ય સંપૂર્ણ સભ્યતાને અનુકૂળ હોવાં જોઈએ. એ સ્મરણમાં રાખવું
જોઈએ કે ખરી સભ્યતા તે જ છે કે, જેમાં શિષ્ટચાર તથા પ્રીતિ-
પૂર્ણ વ્યવહાર હોય.

જે સભ્યતાથી વ્યવહાર કરે છે, તે એ વાતનું પ્રમાણ આપે
છે કે હું ઉંચકુળમાં ઉત્પન્ન થયો છું, પરંતુ એને ધન સંપત્તિ
સાથે કંઈ સંબંધ નથી. એક ધનવાન નિર્ધનમાં નિર્ધન માણસની
સાથે પણ સભ્યતાથી વ્યવહાર કરી શકે છે. એમાં કંઈ પણ ખર્ચ થતું
નથી. એક પૈસો પણ ખર્ચ કર્યા સિવાય તેનો વ્યવહાર કરી શકાય
છે. પરંતુ વાત એ છે કે એનો અભ્યાસ કરવો પડે છે. કેટલાક
માણસો તો જન્મથી જ સભ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ એ ગુણુ વધારે
માણસોમાં હોતો નથી. એટલા માટે બાલ્યવસ્થામાંથી જ બાળકોને
તેનો અભ્યાસ કરાવવો જોઈએ. અને તેને માટે સર્વથી ઉત્તમ ઉપાય
એ છે કે બાળકનાં માતાપિતા, બાઈ બાંહેડું તથા ગુરૂ જાતે દૈનિક
રૂપ બનીને તેમને શિખવાડે. એ વિષયનું કોઈ પુસ્તક લાણાવવાની
જરૂર નથી. ફક્ત નમુનારૂપ પોતાના વર્તનથી તેમને તાદૃશ દેખાડી
દેવાની જરૂર છે.

કેવળ ધનવાનોને માટે જ સભ્યતાનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર
નથી; એની જરૂર મનુષ્ય માત્રને માટે છે. આપણે હંમેશાં બીજા-
ઓની સાથે—પછી તે ગમે તેવી સ્થિતિના તથા કોઈ પણ જાતિના
માણસો હોય—સભ્યતાપૂર્વક વર્તવું જોઈએ. એ બાબતમાં આપણે
ફેંચ લોકોનું શિક્ષણ મુકણુ કરવું જોઈએ. ત્યાંના લોકો એક બીજાની

સાથે ફક્ત મિત્રતાનો જ વ્યવહાર કરે છે, તેમના ભાવેનો જ આદર-સત્કાર કરે છે, એટલું જ નહિ પણ એક બીજાની વસ્તુઓનું રક્ષણ કરવાનું પણ પોતાનું કર્તવ્ય ગણે છે. ત્યાંના બાળકોને શરૂઆતથી જ સભ્યતાનો સરસ અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે. ફ્રેંચમેનો સ્વદેશી કિંવા પરદેશી સર્વની સાથે મિત્રતા જેવો વ્યવહાર રાખે છે. ભૂલચૂકે પણ કદિ કોઈને કઠોર શબ્દ કહેતાં નથી. ક્રાન્સની ભૂમિ સભ્યતાની ખાણ છે. ઉંચી નીચ પર્યંત, વૃદ્ધી ન્હાના બાળક પર્યંત, પ્રત્યેક જગ્યામાં સભ્યતા સંપૂર્ણ ભરી હોય છે. તેમનો ભાવ, તેમનાં વચન, તેમનાં કામ, સંપૂર્ણ સભ્યતાભર્યા હોય છે. દિલગીર થવા જેવું એ છે કે ભારતવર્ષમાં એ ગુણની ધણી જ અછત થઈ ગઈ છે. જે દેશ એક સમયે સભ્યશિશુઓ ગણાતો હતો, ત્યાં જ હવે સભ્યતાની તરફ ધણું જ થોડું ધ્યાન આપવામાં આવે છે. માતા પિતા જાતે જ પોતાનાં બાળકોને અસભ્યતાના પાઠ શિખવાડે છે. કોઈને માન આપવું, કોઈના પ્રત્યે સ્નેહભાવ રાખવો, કોઈ અસહાય દીન દુઃખી મનુષ્યની રક્ષા કરવી, કોઈની સાથે મીઠા મધુર શબ્દો બોલવા, કોઈનો જીવ ન દુઃખાવવો વગેરે ગુણોનું ધણું ખરું શિક્ષણ જ આપવામાં આવતું નથી. બાળક શરૂઆતમાં જ પોતાના ઘરમાં પોતાના માતા-પિતા, ભાઈ ભગિનીઓને એ ગુણોથી વિદ્યદું વર્તન કરતાં જુએ છે, એટલા માટે તેઓ પણ મ્હોટાં થતાં તેમનાં જ અનુયાયી થઈ જાય છે. એથી જ દિવસે દિવસે આપણી અવનતિ થતી જાય છે. જે આપણે આપણી ઉન્નતિ કરવા ઇચ્છતા હોઈએ, તો આપણે સભ્યતાને મહત્ત્વ કરવી જોઈએ તથા પ્રારંભથી જ આપણાં બાળકોને તેનો અભ્યાસ કરાવવો જોઈએ.

આપણે આપણા જીવનમાં સભ્યતાનો વખતો વખત ઉપયોગ

કરી શકાએ છીએ. ખાતાં પીતાં, ઉઠતાં, બેસતાં, ચાલતાં, કરતાં, ધરમાં, નિશાળમાં, ઓફિસમાં, અદાલતમાં, વગેરે દરેક સ્થળે અને દરેક કાર્યમાં તેનો વ્યવહાર થઈ શકે છે. જો આપણા અંતઃકરણમાં બીજાઓને આપણા પ્રિય શબ્દો તથા ભાવોથી પ્રસન્ન કરવાની સહેજ પણ ઈચ્છા હોય, તો પ્રત્યેક કાર્યમાં સભ્યતાનો પ્રયોગ કરવાની સહેજમાં ટેવ પડી જશે. બીજાની સાથે પ્રેમપૂર્વક વર્તવાથી કેવળ તેઓ જ પ્રસન્ન થતા નથી, પરંતુ તેથી દશગણો વધારે આનંદ પ્રેમપૂર્વક વર્તનારને થાય છે. જો કોઈ વૃદ્ધ પુરૂષ આવે છે અને આપણે નમ્રતાથી ઉભા થઈને તેને આદરસત્કારથી જગ્યા આપીએ છીએ, જો કે જોવામાં તો એક નજીવું કાર્ય છે, પણ તેથી આપણા હૃદયમાં તેની મેળે એક જાતનો અપૂર્વ આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે. બીજાઓને પણ આપણી સભ્યતાથી આનંદ થાય છે અને તેઓ આપણા આદર કરવા લાગે છે.

શક્ત ન્હાનાએ મ્હોટાની સાથે અથવા સેવકે સ્વામીની સાથે કિંવા શિષ્યે ગુરૂની સાથે જ સભ્યતાથી વર્તવું જોઈએ એમ નથી, પરંતુ મનુષ્ય માત્રે સભ્યતાથી વર્તવું જોઈએ. સાધારણ સ્થિતિના માણસોએ તો જોએને હાથેશાં એક બીજાની સાથે કામ પડે છે—એ વિષે પૂરેપૂરું ધ્યાન આપવું જોઈએ. સભ્ય મનુષ્યનો સર્વજણ સત્કાર કરશે અને ધીમે ધીમે તેનું અનુકરણ કરવા લાગશે. બેન્જામિન ફ્રેંકલિનનું નામ તો સર્વ જણે સાંભળ્યું જ હશે, તે પ્રારંભમાં એક સાધારણ કંપોઝીટર (છાપખાનામાં બીજાં ગોઠવનાર) હતા. તેણે એ અર્થસ્થામાં પણ પોતાની સભ્યતાથી સર્વ ઉપરીઓ તથા કાર્ય કર્તાઓને સંપૂર્ણ રીતે મુગ્ધ કરી નાંખ્યા હતા.

સભ્યતા અને શિષ્ટાચાર સિવાય જાત જાતના આમોદ પ્રમોદથી

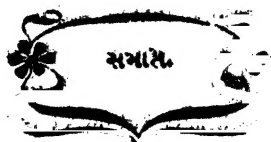
પણ પવિત્ર અને નિષ્પાપ આનંદ મેળવી શકાય છે. એકનું એક જ કામ કોઈ માણસ સતત કરી શકતો નથી. માટે મનોરંજન, વિશ્રામ અને વ્યાયામને માટે પણ થોડો સમય અવશ્ય હોવો જોઈએ. એ કેળવણીનું એક મુખ્ય અંગ છે. એ વિના શિક્ષણ અધૂરું છે. છોકરો ક્રિકેટ, ફુટબોલ કે ગેડીદડો આદિ રમતો રમવામાં નકામો સમય ગુમાવે છે, એમ સ્હમજવામાં મોટી ભૂલ છે. કોઈ પ્રકારે પણ મનને રાજી રાખવાથી—ગમે તો તે શારીરિક હોય, કિંવા માનસિક હોય—સમયનો દુરુપયોગ થતો નથી, પણ તેનો યથેચ્છ સદુપયોગ થાય છે, એમ જ સમજવું જોઈએ.

જો તમને ઉત્તમ સ્વાસ્થ્યની ઇચ્છા હોય, જો તમે શારીરિક સુખ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા રાખતા હો, તો વિશ્રામ તથા વ્યાયામનો ત્યાગ કરતા નહિ. માનસિક શ્રમ પછી વ્યાયામ કરવો અને વ્યાયામ પછી આરામ લેવો એ જ સ્વાસ્થ્યનો મૂળ મંત્ર છે. જો તમે એ પ્રમાણે નહિ કરો, આરામ નહિ લ્યો અને વ્યાયામ નહિ કરો, તો શારીરિક વ્યાધિઓ તમારી ઉપર ચડાઈ કરશે અને મરતાં સુધી તમારો પીછો છોડશે નહિ. ધણું ખર્ચ એવું જોવામાં આવે છે કે પરીક્ષાનો સમય પાસે આવતાં વિદ્યાર્થીઓ રાત દિવસ વાંચવા લખવામાં મંડ્યા રહે છે. નથી વિશ્રામ લેતા કે નથી વ્યાયામ કરતા તથા રાત્રે પુરતા ઉંઘતા પણ નથી. તેમને એ કામને માટે વખત જ મળતો નથી. એ વિષયમાં એક મોટા અનુભવી વિદ્વાનનું કહેવું છે કે, “જોને વિશ્રામ તથા વ્યાયામને માટે વખત મળતો નથી, તેને રોગ તથા વ્યાધિને બોલાવવા માટે ઘણો જ જલદીથી વખત મળે છે.”

શ્રમ કર્યા પછી સ્વાભાવિક રીતે મનુષ્યને વિશ્રામ કરવાની તથા દિલ બહેલાવવાની ઇચ્છા થાય છે. એ ઇચ્છાને દબાવી શકાતી

નથી. કોઈને કોઈ રૂપમાં જરૂર પ્રકટ થાય છે. જે તમે સુખેથી લાભ લેવાને માટે વખત આપતા નથી, તો તમારી હાનિકારક કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ થઈ જશે. તે રોકાઈ શકાતી નથી એ મતને પુષ્ટિ આપતાં એક વિદ્વાન કહે છે કે, જે તમે પુરાઈને દૂર કરવા ઈચ્છતા હો, તો તેને બદલે કોઈ ભલાઈનો આશ્રય લ્યો.

જીવન એ પ્રમાણે બીજા પણ કેટલાક ઉપાયોથી આનંદપૂર્ણ બની શકે છે. સારાંશ એ છે કે પ્રત્યેક પદાર્થને ઉપયોગમાં લ્યો. કોઈને પણ તુચ્છ ન ગણો. સાધારણમાં સાધારણ વસ્તુ પણ અત્યંત ઉપયોગી અને આવશ્યક છે. ખરા હૃદયથી પ્રકૃતિની ઉપાસના કરો. અક્ષુઓ ઉઘાડીને તેનાં સુંદર, અનુપમ દૃશ્યો જુઓ. કૃતિનો પણ અથેષ્ટ આદર કરો. પ્રેમ અને પ્રીતિનો વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરો. એ પ્રમાણે કરવાથી તમને પણ આનંદ પ્રાપ્ત થશે અને બીજાઓને પણ આનંદ થશે. તમે અધમ મનુષ્યોની પંક્તિમાંથી નિકળી જઈને ઉચ્ચ પંક્તિ ઉપર ચઢી જશો, ઉચ્ચતમ પરમબ્રહ્મ પરમાત્માના જેવા થવાની ભાવના કરવા લાગશો અને અંતે સંસારમાંથી નિકળી મોક્ષ-ધામમાં જઈ બિરાજશો—જ્યાં કોઈ પણ પ્રકારની આકુળતા નથી, કેવળ સાશ્વત સુખ અને આનંદની પરિપૂર્ણતા છે.

કેટલાંક નવીન પુસ્તકો.

બાલગીતા—(પૂર્વાર્ધ) શ્રી કૃષ્ણે ગીતામાં પ્રબોધેલો મનુષ્ય ધર્મ બાળકો સહેલાઈથી સમજી શકે તેવા હેતુથી ખાસ લખેલા આ પુસ્તકમાં ગીતાનાં પહેલેથી નવ અધ્યાય દૃષ્ટાન્ત સાથે સમજાવ્યા છે. કિંમત રૂ. અર્ધો.

બહુઈ બાગ—(ભાગ ૧ લો. “મેજીક ગાર્ડન” નામું કિતમ ગણાતા બાળોપયોગી અંગ્રેજી પુસ્તક ઉપરથી આ પુસ્તક લખાયેલું છે. તેમાં બાળકોને ગમ્મત ને મજા પડે તેવી બોધક વાર્તાઓ છે. કિંમત આઠ આના.

સુશિક્ષિત સ્ત્રી બાળકોના મૃદુ શિક્ષણનો આદર્શ—કેળવાયેલી માતા પોતાનાં બાળકોને ઘરમાં કેવી સરસ રીતે તેમનું જીવન ઘડવાનું શિક્ષણ આપી શકે તેના આદર્શ રૂપ આ નવત્રકથા છે. કિંમત રૂ. એક.

સ્ત્રીકેળવણીનો ખરો ઉપયોગ—ખંડ ૧-૨ લેગા આ પુસ્તકમાં બાળ કેળવણી તથા બાળ ઉછેર સંબંધી પતિ પત્નીના પત્રવ્યવહારના બત્રીસ પત્રો છે. આ પત્રો કલ્પિત નહિ, પણ પતિ પત્નીને બાળકોની માતાઓને ખાસ વાંચવા યોગ્ય છે. કિંમત રૂપિયા એક.

સ્વામી વિવેકાનન્દ—(ગદ્ય નાટક) સ્વામીજીએ અમેરિકામાં જર્મન ત્યાં હિન્દુ ધર્મનો પ્રચાર કર્યો, ને ત્યાંના લોકો સમક્ષ તેની મહત્તા પર જે પ્રકાશ નાખ્યો એ સર્વ બાબતોનું આ નાટકમાં ધણુંજ સુંદર ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે. તેની સાથે હાસ્યરસની મનોરંજક સામગ્રી તથા પ્રેમનું સાહિત્ય બરપૂર છે. કિંમત રૂ. સવા.

બાળ ગંગાધર તિલક—આ પુસ્તકમાં તિલક, તે મનાં પત્ની, મા. ગોખલે, દાદાભાઈ, રાનાડે, આગરકર. વગેરેની છબીઓ સાથે લો. મા. તીલકનું જીવનચરિત્ર તથા તેમના વિચારોના સંક્ષેપ છે. કિંમત રૂ. સવા.

માયાનો ખજાર—ભાગ ૧-૨. કિંમત રૂ. ૩-૮-૦ મરોડીના પ્રસિદ્ધ નવલકથાકાર મિ. આપટેક્ટ ચાલુ જમાનાની નવલકથાનું આ ભાષાન્તર છે. આમાં સામાન્ય અનેક વિષયોની ચર્ચા સાથે મનુષ્યસ્વભાવનું સરસ ચિત્ર છે.

ગુલામી વહેપાર ભાગ ૧-૨—(ગુલામગીરીના ગજબના દૃદ્યવિદારક ચિત્રનું નોંધ.) આ નવલકથામાં વર્ણવેલી સર્વ બાબતો સાચી સાચી છે. કેટલીક તો લેખક વિદુષી બાઈએ પોતાની આંખોથી જોયેલી છે. આ પુસ્તક પ્રકટ થયા પછી પ્રથમ આશ્ચિત્માં કેવળ અમેરિકામાં જ તેની ૩૧૩૦૦૦ નકલો વેચાઈ ગઈ હતી, અને ત્યાર પછી દશ વર્ષમાં તેની ઓછામાં ઓછો ૧૪૦૦ આશ્ચિત્તો નિકળી ચૂકી છે. આવી જગપ્રસિદ્ધ, લોકપ્રિય તથા ઐતિહાસિક સત્ય બનાવોથી ભરપૂર નવલકથા દરેક મનુષ્યે અવશ્ય વાંચવા લાયક છે. બે ભાગમાં પુરી. દરેક ભાગની કિં. રૂ. ૧-૮-૦

સુખશાન્તિ—વિચારણા.

આમાં સામાજિક સુખની અભિવૃદ્ધિના નીચેના વિષયોનો વિચાર દાખલા દલીલો તથા હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્રોનાં પ્રમાણો સાથે કરવામાં આવ્યો છે:—

૩. ૧ હું સુખ. ૨ જી મન. ૩ જી અભિજ્ઞાપા. ૪ થું સંતોષ. ૫ મું વિપત્તિ. ૬ હું આદાર્ય. ૭ મું મિત્ર અને શત્રુ. ૮ મું ધન. ૯ મું વિવેકયુક્તિ. ૧૦ મું શાન્તિ. કિંમત રૂ. દોઢ.

આ તથા બીજા પુસ્તકો માટે લખો:—

જીવનલાલ અમરશી મહેતા—ડૉ. પીરમશારહ; અમદાવાદ.

